

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ELAZIĞ FOLKLORUNDA ESKİ TÜRK
İNANIŞLARININ İZLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK

HAZIRLAYAN
Burcu SERTKAYA

ELAZIĞ–2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ELAZIĞ FOLKLORUNDA ESKİ TÜRK İNANIŞLARININ İZLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK

HAZIRLAYAN

Burcu SERTKAYA

Jürimiz, 24 Şubat 2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1. Prof. Dr. Erdal AÇIKSES**
- 2. Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK**
- 3. Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY**
- 4. Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK**
- 5. Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR**

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Elazığ Folklorunda Eski Türk İnanışlarının İzleri****Burcu SERTKAYA****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı****Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı****Elazığ – 2012, Sayfa: XII + 209**

İnsanoğlu, tarih sahnesine çıktığı günden itibaren fitratı gereği bir şeylere inanma ihtiyacı duymuş ve bu inançlara sıkı sıkıya bağlanmıştır. Tarih boyunca her dönemde güncelliğini koruyan bu inançlar, kişilerin her alanda başvurduğu bir kılavuz niteliği taşımış ve her alanda kişiye yol göstermiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, insanı insan yapan temel özelliklerden birinin de inançlar olduğunu söylememiz mümkündür. Zaman zaman çaresizlik içinde kalan insanoğlu, bir takım inançlardan yararlanarak bu çaresizliğini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Çaresizliği gidermeye çalışan inançlar da bu vesile ile insan hayatına girmiş ve insan davranışlarına her dönemde yön vermiştir.

İnsan hayatı içerisinde bu kadar önemli yer tutan inançlar, öylesine etkilidir ki adeta günlük hayatın vazgeçilmez birer parçası halindedir. Bu denli tesiri güçlü olan Eski Türk inanışları, Türk gelenek, görenek ve yaşam tarzına da derinlemesine nüfuz etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Bu bağlamda Elazığ ve çevresinde görülen gelenek ve göreneklerin eski Türk inanışlarının izlerini taşıdığını söylebiliriz.

Çalışmamızın amacı; günlük hayatta karşılaştığımız ve hayatımızın en önemli geçiş dönemlerinde uyguladığımız pratiklerin eski Türk inanışlarıyla olan benzerliklerini tespit etmek ve bu geleneklerdeki eski Türk inanışlarının izlerini aramaktır. Çalışmamız sonucunda elde ettiğimiz bulgular, bize günümüz gelenek ve

göreneklerinde uygulanan pratiklerin eski Türk inanışlarının birer devamı niteliğinde olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk inancı, gelenek ve görenek, Elazığ folkloru, inanış.

ABSTRACT**Master Thesis****The Clues of Old Turkish Beliefs in Elazığ Folklore****Burcu SERTKAYA****The University of Fırat****The Institute of Social Science****The Department of Turkish Language and Literature****Elazığ – 2012, Page: XII + 209**

Mankind have needed to believe in something and have closely linked to this beliefs since the beginning of history. Through history in each period, these beliefs that have always kept actuality have had the characteristic of a guide to which people have consulted in each areas, and also have guided the humanbeings in each area. Humanbeings that have remained in a desperate from time to time, have eliminated helplessness by taking the advantage of same beliefs. The belief that work to resolve the despair has entered into humanlife in this way and has given direction to the behaviours of human being.

The beliefs that are so important in human life are so effective that they are an indispensable part of daily life. Ancient Turkish beliefs whose influence is so strong have deeply penetrated to Turkish traditions, customs and lifestyle have come up to the present day. In this context, we can say that, the customs and traditions around Elazığ bear traces of the ancient Turkish beliefs.

The aim of our study is to identify similarities of practises, which we encounter in daily life and apply to the most important periods of ancient Turkish beliefs in present day beliefs.

The finding that we have achieved as a result of our study have shows that, the practices that are applied in present customs and traditions are the continuation of the old Turkish beliefs

Key words: Ancient Turkish beliefs, tradition and custom, Elazığ Folklore, beliefs.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖN SÖZ	X
GİRİŞ.....	1
1. ELAZIĞ İLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	1
1.1. Coğrafi Yapısı	1
1.2. Tarihi Yapısı.....	2
1.3. Ekonomik Yapısı	6
1.4. Kültürel Yapısı	7
1.5. Elazığ'da Turizm	13
1.6. Halk Edebiyatı Ürünleri	15
1.7. Elazığ ve Elazığ Kültürü Üzerine Yapılan Çalışmalar	23

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKLERİN İNANÇ SİSTEMLERİ	27
1.1. Tengri/ Tanrı.....	28
1.2. İyeler.....	34
1.2.1. Yardımcı İyeler	34
1.2.2. Koruyucu İyeler	35
1.2.2.1. Umay.....	35
1.2.2.2. Ana Maygıl	38
1.2.2.3. Ak Ana (Ak Ene-Ağ Ana)	38
1.2.3. Kara İyeler.....	39
1.2.3.1 Erlik	39
1.2.3.2. Al Karısı.....	45
1.3. Yer İyeleri.....	47
1.3.1. Dağ İyesi	48
1.3.2. Taş İyesi	51
1.3.3. Yer İyesi.....	53
1.3.4. Su İyesi.....	54
1.3.5. Ağaç / Orman İyesi	55

1.4. Gök İyeleri.....	57
1.4.1. Güneş.....	57
1.4.2. Ay ve Yıldızlar.....	57
1.5. Ev, Ocak, Ateş-Od, Ağıl-Ahır İyeleri	58
1.5.1. Ev İyesi.....	59
1.5.2. Ocak, Od, Ateş İyesi	60
1.5.3 Ağıl/ Ahır İyesi	64
1.6. Atalar Kültü	64
1.7. Kurban, Adak ve Saçı İle İlgili İnanışlar	66

İKİNCİ BÖLÜM

2. ELAZIĞ’DA DOĞUM GELENEKLERİ VE BU GELENEKLERİN ESKİ TÜRK İNANCIYLA İLGİSİ	69
2.1. Doğum Öncesi Dönem	72
2.1.1. Kısırlığı Gidermede Uygulanan Pratikler	73
2.1.1.1. Tıbbî Alandaki Pratikler	74
2.1.1.2. Dinsel Nitelikli Pratikler	75
2.1.1.3. Halk Hekimliği Kapsamına Giren Pratikler.....	78
2.1.2. Çocuk Sahibi Olmak İsteyenlerin Yaptığı Uygulamalar	80
2.1.3. Çocuk Sahibi Olmak İstemeyen Kadının Yaptığı Uygulamalar	81
2.1.4. Hamilelik Dönemi.....	82
2.1.4.1. Gebe Kadının Kaçınması Gereken Haller	83
2.1.4.2. Bebeğin Cinsiyetinin Tayini	84
2.1.4.3. Çocuğun Geleceği ile İlgili Uygulanan Pratikler.....	86
2.1.4.4. Doğuma Hazırlık.....	87
2.2. Doğum Sırası	88
2.2.1. Doğum Kolay Olması İçin Yapılan Uygulamalar.....	90
2.3. Doğum Sonrası Dönem	91
2.3.1 Bebeğin Eşi	92
2.3.2 Bebeğin Göbeği.....	93
2.3.3. Bebeği Yıkama ve Tuzlama	94
2.3.4. Lohusalık Dönemi.....	95
2.3.5. Kırk Çıkarma.....	97

2.3.6. Kırk Basması	99
2.3.7. Al Karısı	100
2.3.8. Bebek Görme	102
2.3.9. Çocuğa Ad Koyma	103
2.3.10. Diş Hediği/ Diş Buğdayı	106
2.3.11. Çocukla İlgili Diğer Geleneksel Uygulamalar	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ELAZIĞ’DA EVLENME İLE İLGİLİ GELENEKLER VE BU GELENEKLERİN ESKİ TÜRK İNANCIYLA İLGİSİ.....	109
3.1. Düğün Öncesi	111
3.1.1. Evlilik Çağı	111
3.1.2. Evlenme İsteğini Belli Etme	114
3.1.3. Kısmet Açma.....	117
3.1.4. Kız Bakma/Görücü Gitme.....	119
3.1.5. Kız İsteme	121
3.1.6. Söz Kesme/ Dilbağı/ Şerbet İçme	123
3.1.7. Nişan	125
3.1.8. Çeyiz/Çeyiz Serme/ Çeyiz Yazma	127
3.1.9. Okuntu/Davetiye	129
3.1.10. Düğün Alışverişi	130
3.1.11. Nikâh	131
3.1.12. Kına Gecesi	132
3.2. Düğün Sırası	135
3.2.1. Düğün Yemekleri	136
3.2.2. Sağdıç ve Yenge.....	137
3.2.3. Gelin ve Damadın Hazırlanması	139
3.2.4. Gelin Alma	139
3.2.5. Gelinin Eve Gelişi	142
3.2.6. Gerdek	145
3.3. Düğün Sonrası	147
3.3.1. Supha / Subaha.....	147
3.3.2. El Öpme	148

3.3.3. Çeyiz Dağıtma/ Bohça	149
3.3.4. Gelinlik Etme	149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ELAZIĞ'DA ÖLÜMLE İLGİLİ GELENEKLER VE BU GELENEKLERİN ESKİ TÜRK İNANCIYLA İLGİSİ	152
4.1. Ölüm Öncesi	152
4.1.1. Ölümü Düşündüren Belirtiler	152
4.1.1.1. Hayvanlarla İlgili İnanışlar	153
4.1.1.2. Rüya ile İlgili İnanışlar	154
4.1.1.3. Meteorolojik ve Coğrafi Olaylarla İlgili İnanışlar	156
4.1.1.4. Ev Eşyası, Araç, Gereç ve Yiyeceklerle İlgili İnanışlar	156
4.1.1.5. Hastalarla İlgili İnanışlar	157
4.2. Ölüm Sırası	157
4.2.1. Ölüm Haberinin Duyurulması	157
4.2.2. Ölümün Hemen Ardından Yapılan Uygulamalar	158
4.2.3. Ölünün Defnedilmesi	159
4.3. Ölüm Sonrası	161
4.3.1. Ölüm Sonrası Yapılan Uygulamalar	161
4.3.1.1. Yemek verme	164
4.3.1.2. Belirli Günlerde Yapılan Uygulamalar	166
4.3.1.3. Yas Tutma	167
4.3.1.4. Ağıtlar	169
4.3.1.5. Baş Sağlığı Dileme ve Teselli Edici Sözler	171
4.3.1.6. Mezarlık Ziyaretleri	171

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ELAZIĞ'DA GÜNLÜK HAYATLA İLGİLİ UYGULAMALAR VE BUNLARIN ESKİ TÜRK İNANCIYLA İLGİSİ	175
5.1. Halk Hekimliği	175
5.1.1. Büyüsel – Sihirsel İşlemler	176
5.1.2. Türbe Ziyaretleri	178
5.2. Halk Veterinerliği	180
5.3. Halk Meteorolojisi	181

SONUÇ	187
KAYNAKÇA.....	190
KAYNAK KİŞİLER.....	196
EKLER	200
ÖZ GEÇMİŞ	209

ÖN SÖZ

Tarih sahnesine çıktığı günden itibaren fitratı gereği bir şeylere inanma gereği duyan insanoğlu, tarih boyunca her zaman inandığı şeylere güvenme ve sığınma ihtiyacı hissetmiştir. İnsanlar, hayatları boyunca zaman zaman zor ve sıkıntılı dönemler yaşamışlardır. Kimi zaman çaresizlik içinde kalan insanoğlu inançlara sığınarak bu çaresizliğini gidermeye çalışmıştır. İnançlar da bu vesile ile en ilkel dönemden bugüne kadar insan hayatına girmiş ve insan davranışlarına yön vermiştir.

İnançlar; toplumların kültürel özelliklerini, dini algılayış biçimlerini, sosyo ekonomik yapılarını yansıttığı için halk kültürünün de vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Bu sebepten dolayı toplumların kültür yapıları ve folklorik unsurları incelenmek istendiğinde işe ilk önce inanışlardan başlamak gerekir. Çünkü inançlar, millete ait her ögeyi bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla inançlarımız, geleneklerimiz ve göreneklerimiz bir milleti millet yapan en önemli unsurların başında gelmektedir.

Bir toplumun ortak değerlerini barındıran folklor, farklı dönemlerde yaşamış grupların inançlarıyla birlikte bir bütün oluşturmaktadır. İnançlar ve folklorik öğeler iç içe geçerek bugünkü davranışlarımıza yön vermektedirler. Günlük hayatta uyguladığımız pek çok pratik, inançların ve folklorik öğelerin birer karışımıdır ve geçmişten getirdiği inanış silsilesinin izlerini taşır.

“Elazığ Folklorunda Eski Türk İnanışlarının İzleri” adlı çalışmamızda, Elazığ kültüründe uygulanan pratiklerde eski Türk inançlarından kalma izleri tespit etmeye çalıştık. Bu izleri kolayca bulabilmek için öncelikle, Türklerin eski inanç sistemlerini açıklayıp, ardından bölgedeki uygulamaları inançlarla birlikte sistematik bir şekilde değerlendirdik.

Çalışmamızda, hayatın geçiş dönemleri olarak adlandırılan aşamaları; doğum, evlenme ve ölüm başlıklarıyla ele aldık. Ele aldığımız her dönemi kendi içerisinde “öncesi, sırası ve sonrası” başlıklarıyla inceledik. Bölümler içinde öncelikle bölgede var olan gelenekleri verip ardından bu geleneklerin eski Türk inanışlarıyla olan ilgilerini tespit ettik.

Elazığ Folklorunda Eski Türk İnanışlarının İzleri adlı çalışma; Ön Söz ve Giriş dışında Beş Bölüm, Sonuç, Kaynakça, Kaynak Kişiler Hakkında Bilgi, Ekler ve Öz Geçmiş’ten ibarettir.

Giriş Bölümünde, Elazığ'la ilgili tarihi, coğrafi, ekonomik ve kültürel bilgilere yer vererek Elazığ ilini tanıtmaya çalıştık. Ayrıca bu bölümünde Elazığ'da konumuzla ilgili yapılan çalışmalara da yer vererek kısa bir Elazığ bibliyografyası oluşturduk. Çalışmamızın kaynakça kısmında kullandığımız kısaltmalarda, S; dergi sayısı, s; sayfa no, c; cilt' i ifade etmektedir.

Birinci Bölüm'de; Türklerin varoluşlarından bu yana inandıkları inanç sistemlerine yer vererek, geleneklerin inançlar bakımından dayandığı temel noktaları belirledik.

Hayatın dönüm noktalarından ilki olan doğum evresini, çalışmamızın İkinci Bölümü'nde vererek bu olay çevresinde oluşmuş gelenekleri doğum öncesi, doğum sonrası ve doğum sonrası olarak üç başlıkla aktarmayı uygun gördük. Başlıklar altında öncelikle Elazığ ili içerisindeki gelenekleri anlattık ve bu geleneklerin eski Türk inançlarıyla olan ilgisini kurmaya çalıştık.

Doğum aşamasından sonra diğer önemli bir geçiş evresi olan evlilik safhasını Üçüncü Bölüm'de ele aldık. Bu bölümdeki gelenekleri de düğün öncesi, düğün sonrası ve düğün sonrası başlıklarıyla inceledik. Öncelikle, bu aşamadaki gelenekleri ve daha sonra bu geleneklerin eski Türk inanışlarıyla olan ilgisini anlattık.

Hayatın son dönüm noktası olan ölüm evresini ise Dördüncü Bölüm'de vermeyi uygun gördük. Bu bölümle ilgili gelenekleri, ölüm öncesi, ölüm sonrası ve ölüm sonrası başlıklarıyla inceledik.

Çalışmamızın Beşinci Bölümünde hayatın geçiş evrelerinin dışında halkın günlük yaşamda kullandığı uygulamaları halk veterinerliği, halk meteorolojisi ve halk hekimliği başlıklarıyla verdik ve uygulanan pratikleri inançlar doğrultusunda inceledik.

Sonuç kısmında ise konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapıp çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçları aktardık.

Çalışmamız sırasında faydalandığımız kitapları, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıraladık. Aynı yılda birden çok esere sahip olan yazarları ise yayın yılına göre yayın yılının yanına küçük harf ekleyerek verdik. Kaynak kişileri, soyadlarına göre alfabetik sırayla belirttik. Ekler kısmında, gelenek ve görenekleri yansıtan fotoğrafları vermeyi uygun gördük. Çalışmamızın en son sayfasına da öz geçmiş bölümünü ekleyerek eserimizi tamamladık.

Çalışmamız boyunca benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım, Doç. Dr. Davut KILIÇ'a, Doç. Dr. Sami KILIÇ'a, Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK'a, Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR'a, Arş. Gör. Gülda ÇETİNDAG SÜME'ye ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmam süresince bilgi, birikim ve deneyimlerinden yararlandığım ve halk edebiyatı konusunda geniş bir kültür dünyasına girip, cesaretle böylesine zengin bir dünyada gezinmemi sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK'e minnet ve şükranlarımı sunarım.

Elazığ – 20 Şubat 2012

Burcu SERTKAYA

GİRİŞ

1. ELAZIĞ İLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER¹

1.1. Coğrafi Yapısı

Elazığ ili Doğu Anadolu Bölgesinin güneybatısında, Yukarı Fırat Bölümünde yer almaktadır. Elazığ, Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde, Yukarı Fırat havzası bölümünde yer alan bir ilimizdir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1067 metredir. Toplam alanı 9151 km²'yi bulan ve bu alanı ile Türkiye topraklarının % 0,12'sini meydana getiren il sahası, 40° 21' ile 38° 30' doğu boylamları, 38° 17' ile 39° 11' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Bu çerçeve içinde şekil olarak kabaca bir dikdörtgene benzeyen Elazığ ili topraklarının D-B doğrultusundaki uzunluğu yaklaşık 150 km, K-G yönündeki genişliği ise yaklaşık 65 km civarındadır. İli, doğudan Bingöl, kuzeyden Keban Baraj Gölü aracılığıyla Tunceli, batı ve güneybatıdan Karakaya Baraj Gölü vasıtasıyla Malatya, güneyden ise Diyarbakır illerinin arazileri çevrelemektedir.

Elazığ ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer yörelerine göre ortalama yükseltisinin daha düşük (1300-1400 m) ve nispeten daha az engebeli olduğu coğrafi bir yapıya sahiptir. İlin güney, batı ve doğusunda yükseltileri 2000 metreyi biraz geçen dağlık alanlar bulunmasına karşılık, orta bölümde yer yer Doğu-Batı doğrultusunda uzanan ovalık alanlar ve bu ovaları çevreleyen platolar bulunmaktadır.

Güneydoğu Toroslar'ın uzantıları olan Maden dağları yükseltisi 2000 metreyi aşan bir dağ olmakla birlikte, zengin bakır madeni rezervine sahiptir il sınırları içinde Güneydoğu Toroslar'a ait kuzeydeki sırayı Karga Dağı, Kuşakçı Dağı, Çelemlik Dağı, Mastar Dağı kuşağı oluşturmaktadır. Bu dağ kuşağı ile Maden Dağları'nın arasındaki çukurluğa ise Hazar Gölü yerleşmiştir. Hazar Gölü çöküntüsünün batısına doğru ise Kavak-Gözeli ovaları yer almıştır. İlin batısında Malatya ile olan il sınırını oluşturan Fırat Nehri'ni ayıran Hasan Dağı yüksekliğiyle dikkati çeker. İlin doğusunda Bingöl ile sınır oluşturan Korusu Dağı il sınırları içinde en geniş volkanik dağları meydana getirmektedir.

Batıda Baskil Ovası ile başlayan tektonik kökenli ovaları doğuya doğru Kuzuova, Hankendi ovası, Uluova- Elazığ ovası, Yarımca Ovası, Kovancılar- Başyurt ovası ve Karakoçan ovası takip etmektedir.

¹ Bu bölüm hazırlanırken **Elazığ 1998 İl Yıllığı** 19. ve 128. sayfaları arasından yararlanılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneybatısında yer alan Elazığ ilinde bölgenin diğer bölümlerinden oldukça farklı ve karakteristik bir iklim dikkati çekmektedir. İlin gerek coğrafi konumu, gerekse morfolojik özellikleri bu elverişli durumun ortaya çıkmasında en büyük etken olmuştur. Gerçekten Elazığ ve Çevresi 1300-1400m dolaylarındaki ortalaması ile bölgenin diğer bölümlerine oranla düşük bir yükseltiye sahiptir. Ayrıca; sahanın güneyinde bir duvar gibi uzanan Güneydoğu Toroslari'da mevcut Maden Oluğu ve Kömürhan Boğazi gibi geçitler özellikle kış mevsiminde, güneyin daha ılık geçmesine ve nemli hava kütlelerinin yöreye zaman zaman sokulmasına yardımcı olmaktadır. Bütün bunlara bağılı olarak yöre iklimi, özellikle kuzeydoğuda tipik olarak görülen bölgenin karasal iklimine oranla oldukça ılıman bir yapıya sahiptir. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 19-31)

1.2. Tarihi Yapısı

Elazığ, Tarih Harput şehrinin, yerleşimine elverişli olmayışı, tabiat şartlarının zorluğu nedeniyle, 1834 yılında, Reşid Mehmet Paşa tarafından bugünkü yerinde kurulmuştur. Elazığ'ın tarihi yeni olmakla beraber bölgenin tarihi oldukça eskidir. Bu nedenle Elazığ tarihini onun menşei sayabileceğimiz Harput'un tarihi ile ele almamız gerekir.

Şehrin çekirdeğini oluşturan etrafı derin uçurumlarla çevrili Harput Kalesi'nin (İç kale) ilk defa milattan önce II. bin yılında yapıldığı tahmin edilmektedir. Sonraki dönemlerde kalenin eteklerinde yerleşme başlamış, daha sonra da meydana gelen şehrin etrafı tekrar surlarla çevrilmiştir.

Harput ve yöresi, Anadolu'nun en eski yerleşme birimlerinden biridir. Yerleşme, tarih öncesi dönemlere kadar uzanır. Nitekim ilin Fırat ırmağının çizdiği büyük yay içinde, sulak ve verimli bir ova üzerinde bulunması, doğal kaya sığınakları, kara ve su hayvanlarının bolluğu nedeniyle, Paleolitik (Yontma Taş Devri M. Ö.10.000) Dönemden beri, yerleşme alanıdır.

Elazığ ve yöresinin yazılı tarihine gelince, bunun Hitit tabletlerindeki bilgilerle aydınlatıldığı görülmektedir. M.Ö. 2000'lerde yörenin İşuva adıyla anıldığı belirlenmiştir. İşuva, M.Ö. 1375-1335 I. Şuppiluliuma döneminde Hitit egemenliğı altına girmiştir. Bu tarihi bilgilerin yanı sıra, Elazığ yöresinde bulunan arkeolojik kazı çalışmalarında, Hititlerin yöredeki egemenliğı bir kez daha ispatlanmış, daha önceleri, Hitit ülkesi sınırının doğu da Fırat Irmağında son bulduğu tezi çürütülmüştür.

M.Ö. 12-7 yüzyıllar arasında yöreye, kökenleri Hurilere dayanan ve merkezi Van (Tuşpa) olan Urartu Devleti hâkim olmuştur. Yörede Urartu dönemi ile ilgili olarak, Harput Kalesi başta olmak üzere, Altınova'da Norşuntepe'de ortaya çıkarılan Urartu yerleşmesi, Palu Kalesi, Karakoçan (Bağın) ve İzoli (Kuşsarayı)'ndaki çivi yazılı kitabeler yöredeki Urartu hâkimiyetini açıkça ortaya koymuştur. M.Ö. 7 Yüzyılda Asur ve İskit akınları sonrasında Urartu devleti zayıflamış, Harput başta olmak üzere tüm yöre Med egemenliği altına girmiştir. Ama bu hâkimiyet uzun sürmemiş, M.Ö. 6 Yüzyılın sonunda Medler'de Pers hâkimiyeti altına girmiştir M.Ö. 334'de Pers İmparatorluğunun tarihe karışmasıyla, yöre Hellenistik dönemi yaşamış olup, bu dönemde Harput'un Sofen Krallığı olarak adlandırıldığı görülmüştür.

M.Ö. 66 yılına kadar yöre Romalıların hâkimiyetine kalmış, yöreye M.Ö. 53 yılında Partlar gelmişlerse de 272-309 yıllarına kadar Roma hâkimiyeti devam etmiştir. 395'te Büyük Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra Yöre Sasani ve Bizans mücadelelerine sahne olmuştur. 562 yılında yapılan barış ile Fırat ırmağı sınır kabul edilmiştir. Fırat'ın batısı Bizans'ta, doğusu Harput ve çevresi Sasaniler'de kalmıştır. Bizanslıların Ziata Castellum, Arapların Hısn-ı Ziyad adı verildikleri Harput 6. yüzyıla kadar Bizans ile Sasani egemenliği arasında sık sık el değiştirmişse de çoğunlukla Bizans egemenliğinde kaldığı görülmüştür.

Hız. Ömer döneminde (634-644) yöreye İslam ordularının önderliğini yapan Arap akınları başlamıştır. Önceleri Romalılar ile Partlar sonra da Bizanslılar ile Sasaniler arasındaki savaşlarda sınır durumunda olan Elazığ ve yöresi 7. Yüzyılın ortalarından başlayarak, bu kez de Bizans ile Araplar arasındaki savaşlara sahne olmuştur. Araplar, Erzurum'dan Malatya'ya ve buradan da Tarsus'a kadar uzanan bir hat boyunca asker yerleştirerek, üsler meydana getirmişlerdir. Harput da bu dönemde söz konusu üslerden birisi olmuştur. İslam orduları bu üslere yerleşerek buralardan Bizans üzerinden akınlar yapmışlardır. Yörede türbesi bulunan Ankuzu Babayı bu dönemin mücahitleri arasında göstermek mümkündür.

Harput'un Bizanslıları hâkimiyetine ikinci defa 10. yüzyılda olmuştur. Bizans'ın İslam âlemine karşı giriştiği seferlerde Harput ve yöresi daima ilk hedefler arasında olmuştur. Nitekim bu dönemde, Bizanslılar Harput'u ele geçirmişler ve burada bir vilayet teşkilatı kurmuşlardır. Harput'ta Bizans hâkimiyeti aşağı yukarı 11. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.

Büyük Selçuklu hâkimiyetinin Anadolu'ya kayması ile Harput'un Türk yurdu olmasında en önemli savaşın Malazgirt Meydan Muharebesi olduğuna şüphe yoktur Nitekim Harput ve çevresi 26 Ağustos 1071 Malazgirt muharebesinden sonra Türklerin eline geçmiş olup yörede Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak Çubuk Bey'in idaresinde Çubukoğulları Beyliği kurulmuştur (1085). Harput'un Türkler tarafından alınmasına kadar sadece müstahkem bir kale hüviyetinde kalan bu yer Türklerle beraber büyüyen bir şehir haline gelmiştir.

Çubukoğulları Beyliğinin ömrü uzun sürmemiş 1110 yılında Artuklu Belek B. Behram Harput ve yöresini ele geçirerek Artukoğulları dönemini başlamıştır. Belek Gazi, Haçlı seferlerine karşı büyük mücadeleler vermiştir. Belek Gazinin 1124 yılında ölümünden sonra Harput, Hısnıkeyfa Artuklu hükümdarı Davud'un eline geçmiştir. Bir müddet sonra Davud'un kardeşi İmadeddin Ebu Bekir tarafından Harput'ta Harput Artukluları diye bilinen bağımsız bir beylik kurulmuştur. Ondan sonra gelen Hızır ve Nureddin Artuk Bey, Eyyubilere tabi olmuşlardır. Artuklu hâkimiyeti 1234 yılına kadar sürmüştür. Artuklu hükümdarlarından Fahreddin Karaaslan'ın Harput tarihinde unutulmaz yeri ve eserleri vardır. 1148-1174 yılları arasında Harput'ta hüküm sürmüş ve burada bulunan Ulu Cami'yi yaptırmıştır.

Geçici bir süre Harizm sultanı tarafından zaptedilen Harput, 1230 yılında Moğolların eline geçmiştir. 1234 yılında Artuk hanedanına, I. Alaaddin Keykubad tarafından son verilmiş. 1234 yılından itibaren Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Türkiye Selçukluları devrinde Harput, bir subaşı tarafından idare edilmiş ve bu devirden kalma "Arap Baba" türbe ve mescidi hariç önemli bir eser günümüze kadar gelmemiştir. Harput, Köseadağ savaşından bir süre sonra da İlhanlılar tarafından zaptedilmiştir.

14. yüzyıl ortalarında bir süre Harput, Eratnalılar ile Dulkadiroğulları arasında mücadele konusu olmuştur. 1366 yılında Dulkadirli Halil Bey tarafından şehir ele geçirilmiştir. Dulkadirli, Kadı Burhaneddin, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri arasında sık sık el değiştirdikten sonra şehir, 1465 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından zaptedilmiş ve kırk yıl kadar Akkoyunlular'ın idaresinde kalmıştır. Bu dönemden günümüze kadar gelen en nemli eser olan Sare (Saray) Hatun camiidir.

1507 yılında Safevilerin eline geçen Harput, 1515 yılında Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (1516). Arkasından şehir aynı adla kurularak

Diyarbakır eyaletine bağlanan sancak merkezi ve sancağın ilk tahriri 1518 Eylülünde tamamlamıştır.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Harput, Basra ve Bağdat'tan Diyarbakır'e gelip Malatya ve Sivas istikametinde devam eden ticaret yolunun üzerinde bulunuyordu. Bu yol aynı zamanda askeri amaçlarda da kullanılıyor, ayrıca bir yol da Bingöl ve Muş üzerinden Van'a ulaşıyordu. Bu kervan yolları Harput için önemli gelir kaynağı durumundaydı ve 16. ve 17. yüzyıllarda gelip geçen ticaret mallarından alınan vergiler ile mühim bir meblağ teşkil ediyordu. Harput aynı zamanda çevresinin sanayi merkezi durumunda idi. Harput, Dericilik, demircilik ve bakırcılık çok gelmişti. Sadece çeşitli kumaşların renklendirilip desen verildiği boyahanenin geliri 1518'de 44.000, 1523'te 62.000 1566'da 122.000 akçe idi. 17. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi Harput'ta 600'den fazla dükkân bulunduğunu kaydetmektedir.

Yerleşmeye elverişli olmayışı, tabiat şartlarının zorluğu, iâşe teminindeki güçlük Harput'un daha fazla gelişmesini önlemiştir. 1834'de doğu eyaletlerini ıslah etmek, üzere görevlendirilen Reşid Mehmed Paşa Ovada yer alan Agavat Mezrası'nı merkez haline getirince, daha sonra teşkil edilen Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetinin merkezi, Harput'tan buraya taşınmış aynı yıl hastane, kışla ve cephane binaları yapılmış vilayet merkezi, Harput'tan buraya nakledilmiştir. Bu nakil de, Harput'un stratejik açıdan önemini kaybetmesi önemli rol oynamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20.yüzyılın başlarında Ermeniler arasında Protestanlığı yaymaya çalışan Amerikan Misyonerleri buraya yerleşmişler ve 1876'da bir de kolej açmışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında şehrin ermeni nüfusu başka yerlere nakledilirken Müslümanların birçoğu aşağıdaki Mamuretulaziz'e göçmüş, böylece Harput bir harabe şehir haline dönüşmüştür.

Sultan Abdulaziz'in tahta çıkışının 5.yılında Hacı Ahmed İzzet Paşa devrinde buraya tayin edilen, Vali İslam Paşa'nın teklifi ile 1867 yılında "Mamurat al-aziz" adı verilmiştir. Fakat telaffuzu güç olduğundan halk arasında kısaca "Elaziz" olarak söylene gelmiştir.

Yeni kurulan şehir önceleri eyalet ve bilahare vilayet merkezi olmuş, bir ara Diyarbakır vilayetine bağlı bir sancak haline gelmiştir. 1875'te müstakil mutasarrıflık, 1879'da da tekrar vilayet olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yollarında Malatya ve Dersin Sancakları da buraya bağlanmış, 1921 de bu iki sancak Elazığ'dan ayrılmıştır.

Atatürk'ün 1937 yılında şehre teşrifleri sırasında “azık” ili anlamına gelen “Elazığ” adı verilmiştir. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 31-37)

1.3. Ekonomik Yapısı²

Ekonomisi sanayi, tarım ve ticarete dayanır. Keban Barajının yapılmasından sonra tarıma elverişli toprakların bir kısmı toprak altında kaldığından, tarım alanlarının azalması paralelinde sanayi canlanmıştır. Gayri safi gelirinin % 30'u sanayi, % 10'u ticaret ve % 25'i tarım sektöründen elde edilir. Toprak altı ve üstü çok zengindir.

Tarım: Ovaları az fakat çok verimlidir. Bol suları bulunan büyük akarsuların suladığı bu ovalarda, buğday, arpa, pirinç, şekerpancarı, tütün, fasulye, nohut, mercimek, fiğ, burçak, soğan, sarımsak, pamuk, üzüm, elma, armut, kayısı, ceviz, badem ve dut yetişir. Yetiştirilen ürünler arasında lahana, kavun ve çilek önemli gelir kaynağı hâline gelmiştir.

Hayvancılık: Elazığ hayvancılığa çok elverişlidir. Geniş mera ve çayırları, Karacadağ gibi yaylaları buna müsaittir. İl dâhilinde koyun, kıl keçisi, sığır, at ve katır beslenir. Arıcılık gelişmiştir. Akarsu ve gölleri bol ve su bakımından zengin olmasına rağmen balıkçılık henüz gelişmemiştir. Keban baraj gölünde sazan ve aynalı sazan balığı yetiştirilmeye başlanmıştır.

Ormancılık: İlin orman sahası her ne kadar % 25 görünmekte ise de çoğu fundalık olup, mevcut ormanlar da bakımsızdır (106.000 hektar).

Madenleri: Elazığ madenciliğin ziraatla yarıştığı ve hatta ziraatı geçtiği bir yerdir. Toprakları madenle doludur. Bakır, krom, simli kurşun ve betonit başlıcalarıdır. Ergani Bakır İşletmesi'nde; blister bakır, sülfirik asit ve prit tüvenan cevher istihsal edilir. Diğer maden işletmeleri Guleman Krom İşletmesi, Ferro Krom Tesisleri ve Elazığ Betonit Fabrikasıdır. Alacakaya ve Arıcak ilçelerinde çıkarılan mermer dünyaca meşhurdur. Kendine has özelliği bulunan Elazığ mermerini işlemek üzere son senelerde birçok mermer işleme fabrikası kurulmuştur.

Sanayi: Elazığ'ın maden bakımından zengin ve Türkiye'nin en büyük hidroelektrik santralının bu ilde oluşu ile sanayi gelişmiştir. İrili ufaklı 1200 sanayi iş kolu vardır. Elazığ sanayi alanında Doğu Anadolu bölgesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Organize Sanayi Bölgesinin kurulması ile fabrika sayısı hızla artmıştır. 49 fabrikalık sanayi bölgesinde 20 fabrika inşaatı tamamlanarak üretime geçmiştir.

² www.cografya.gen.tr/tr/elazig/ekonomi.html

Diğerlerinin inşaatı devam etmektedir. Un, deri, şeker, çimento, pamukyağı, pamuk ipliği, kiremit, yün, süt, yem, azot, süper fosfat, kireç, plastik boru, tüp gaz imalatı ve dolum, kâğıt, tekstil, meşrubat, matbaacılık, mermer, ayçiçeği yağı, ayakkabı, mobilya, sabun, tıbbî malzeme fabrikaları başlıca büyük sanayi kuruluşlardır.

Ulaşım: Elazığ doğuyu batıya bağlayan yolların kavşak noktasındadır. Karayolları Ankara-Kayseri-Malatya-Elazığ-Bingöl-Muş karayolu, Adana-Maraş-Malatya-Elazığ- Tunceli karayolu, Mardin-Diyarbakır-Arapkir-Keban-Elazığ karayolu ile İran-Erzurum- Tunceli-Elazığ milletlerarası yollar ile bağlıdır. İyi asfalt vasfında olan bu yollardan Elazığ içinde kalan kısımlarının uzunluğu 425 kilometredir. Ankara-Kayseri-Sivas-Malatya demiryolu Elazığ'da iki kola ayrılır. Bir kol Diyarbakır-Batman'a diğeri Palu-Genç- Muş-Tatvan'a ulaşır. İl sınırları içinde kalan demiryolu 272 km ve 15 duraklıdır. 1981 yılında temeli atılıp, 1986 yılında hizmete giren Fırat köprüsü, Türkiye'nin en uzun köprüsüdür. 2030 m olup, 30 adet betonarme ayak üzerine inşa edilmiştir. İmkânları her geçen sene artırılan hava alanı ile Ankara-İstanbul-Kayseri ve Malatya'ya seferler yapılmaktadır. Ayrıca Keban Baraj Gölü üzerinde Ağın ilçesi ile Tunceli'nin ilçeleri arasında feribotla ulaşım sağlanmaktadır.

1.4. Kültürel Yapısı

Bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü maddi ve manevi özelliklerin bütününe kültür denir. Kültür, bir toplumun kimliğini oluşturur ve onu diğer toplumlardan farklı kılar. Kültür, toplumun yaşayış ve düşünüş tarzıdır. Bir ülkenin veya bir memleketin yaşayış ve düşünce yapısını yansıtan kültür toplum için çok büyük önem arz eder. Şöyle ki o kültür o yerin toplumsal yapısını bizlere aktarır. Çalışmamız başlığı altında biz de ilk önce Elazığ kültürünü ele alarak Elazığ ilinin toplumsal yapısını incelemiş olacağız.

Elazığ – Harput hem stratejik hem de doğal kaynakları nedeniyle Paleolitik dönemden beri yerleşmeye sahne olmuştur. Türk hâkimiyetine kadar eski kavimler yörede önemli devletler ve uygarlıklar kurmuşlardır. 1085 yılından sonra Türkler Harput ve civarını kale ve askeri şehir konumundan çıkartmaya başlamış. Osmanlı imparatorluğu döneminde ise kültür, sanat ve ticaret merkezi haline getirerek, Harput'un her zerresine Türk damgasını vurmuşlardır.

Dünün kalesiyle, mektep ve medreseleriyle, camileri, hanları hamamları, çarşıları âlim ve sanatkârları ile ünlü Harput'u; aynı özelliklerini zaman içerisinde

geliştirerek, bugünün üniversitesi, eğitim ve öğretim kurumları, ulaşımı, âlim ve sanatkârları; gelişmekte olan ağır sanayi ile bölgenin önemli bir merkezi haline gelmekte olan bugünkü Elazığ'ı ortaya çıkarmıştır.

Birlerce yıldır insanların üzerinde yaşadığı Harput Türk sahiplerinin Orta Asya'dan getirdiği öz değerleriyle çok zengin ve anlamlı bir hayat tarzı ortaya koymuştur. Bu sebeple ilimiz kültür unsurları bakımından çok zengin değerlere sahiptir. Örf, adet, gelenek ve görenekleri, törenleri, türkü ve manileri halk tecrübesini yansıtan halk hekimliği, geleneksel e sanatları ve halk oyunları, mutfağı vb. milli kültürümüz içerisinde kendine has özellikleriyle ölümsüz yerini almıştır.

Çalışmamızda, Elazığ yöresine ait giyim-kuşam şekilleri, geleneksel mutfak kültürümüzü, halkın acısını, sevincini, üzüntüsünü, mutluluğunu, eğlencesini kısaca halka ait her şeyi bu bölüm içerisinde anlatmaya çalışacağız.

1.4.1. Elazığ'da Giyim – Kuşam

Doğa koşullarından korunmak amacıyla veya vücudun bir kısmını ya da tamamını kapsayan her türlü kıyafet ve aksesuara giyim kuşam denilmektedir. Giyim-kuşamın en eski ve en temel amacı doğa şartlarından korunmaktır. Giyim- kuşam, sosyal ve kültürel hayatta önemli bir rol üstlendiği için insanlar tarafından dikkat edilen bir olgudur. Giyim, kişinin bulunduğu toplumun folklorik özelliğini ve sosyo-ekonomik yapısını yansıttığı için de geleneksel ve kültürel bir özellik taşır.

Günümüzde Elazığ insanları çoğunlukla çağdaş giysileri tercih etmektedirler. Ancak köylerde geleneksel giysilerinde kullanıldığını görmek mümkündür. Şehir merkezlerinde ise kadınlar modern giyimi takip ederler. Bununla birlikte orta yaşın üzerindeki kadınların manto giyip başlarına örtü taktıkları görülmektedir. Çok az da olsa çarşaf giyen yaşlı kadınlara da zaman zaman rastlanmaktadır.

Erkek giysisi; ceket, pantolon, gömlek ve kunduradır. Köylerde bu giysi biçiminde farklılıklar görülür. Köylerde erkeler gömlek, kolsuz yelek, şalvar giyip sekiz köşe şapka takarlar ve kundura bu giysiyi tamamlar. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 65)

1.4.1.1. Geleneksel Mahalli Kıyafetler

Elazığ-Harput insanın giyime olan düşkünlüğü bu kültürün oldukça gelişmesine ve zenginleşmesine vesile olmuştur. Özellikle kadın giysilerinin çeşitliliği giyim zevkinin çok yüksek oluşunun en belirgin göstergesidir. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 66-68)

1.4.1.1.1. Kadın Giysileri

Harput kadın giysileri temelde iki grupta incelenir; iç giysiler ve dış giysiler. İç giysiler; yelek, köynek, don ve tumandır. Dış giysiler ise kendi aralarında dört bölüme ayrılır: misafirlik giysiler, evdelik giysiler, sokak giysileri ve gelinlik giysiler.

1.4.1.1.2. Erkek Giysileri

Erkekler, ceket, gömlek, kolsuz yelek, pantolon ve kundura giyerler. Köylerde şalvar, cepken ve kundura giyilir. Çoğu zaman bele kuşak bağlanır. “Fes”in Harput kültürüne girmesinden sonra fese puşu sarmak adet olmuştur. Ancak günümüzde bu giysi yoktur. Cumhuriyet döneminde başa “Sekiz Köşe” diye tabir edilen şapkanın giyildiği görülür. Bugün dahi köylerde sekiz köşeli şapka giyenlerin sayısı epeyce fazladır. Şapkanın her köşesinin bir anlamı vardır ve erkeklerin en sık kullandıkları aksesuardır. Pantolon yerine en çok tercih edilen giysi ise şalvardır. Şalvarlar çuhadan ya da gabardinden yapılır. Genellikle lacivert, açık mavi, gri renkler tercih edilir. Parçaları dar üst kısmı geniş olan şalvarın bel kısmı uçkurla büzülür. Şalvarın üzerinde kuşak sarılır. Bu kuşakları bebek kuşak, acem kuşak, şal kuşak adı verilen çeşitleri vardır. Üst kısma düz beyaz veya siyah – beyaz renkte çizgili pamuklu kumaştan yapılmış gömlek giyilir. Gömlek, kollu yakasız veya hâkim yakalıdır. Bu gömleğin üstüne avcı yeleği de denilen şalvar kumaşından ve aynı renkte yapılan kolsuz yaka kısmı açık düğmeli yelek giyilir. Ayakta poçikli veya kundura (galoş – potin) bu giysiyi tamamlar.

1.4.2. Elazığ Mutfağı

Elazığ mutfağı oldukça zengin yemek çeşitlerine sahiptir. 150’ye yakın yemek çeşidi olan Elazığ’da, üç öğün yemeğin dışında kuşluk yemeği ve özellikle yatsılık denilen pestil, ceviz, orcik, meyve gibi yiyeceklerin bulunduğu sofralar açılır. Geleneksel Elazığ (Harput) mutfak kültürü, Türk mutfak kültürünün izlerini taşır. Sofra adabından yemek çeşitlerine kadar hemen geleneksel özelliklerini koruyabilen Elazığ mutfağında; tarihi Oğuzlara kadar uzanan tutmaç, umaç aç, anamaşı, kara kavurma gibi yemekler halen varlığın sürdürmektedir.

Mevsime, yörenin özelliklerine ve ürettiği ürünlere göre şekillenen yemek çeşitlerinin birçoğu yalnızca Elazığ’a hastır. Özellikle kırsal kesimde hatta şehirde bile

yöreye özgü çok güzel yemekler yapılır. Bu ekmeklerden en ünlüsü ve en lezzetlisi güz mevsiminde yapılan ve bütün bir kış hiç bozulmadan kalabilen tandır ekmeğidir.

Yemekler çoğunlukla yer sofralarında yenilir. Büyük başlamadan ve besleme çekilmeden yemeğe kaşık vurulmaz. Eskiden aile içinde bile kadın erkek ayrı ayrı sofraya otururdu. Günümüzde yabancı biri olmadıkça sofraya kadın ve erkekler birlikte otururlar.

Eskiden bütün yemeklerde tereyağı kullanılırdı. Günümüzde ise hem köylüler hem de şehirliyer çoğunlukla nebati yağ kullanmaktadırlar. Bazı özel yemeklerde mutlaka tereyağı kullanılır. Yemeklerde salça ve soğaraç çoğunlukla kullanılır ve bu karışım sos vazifesi yapar.

Kış mevsimi için yapılan hazırlıkların başında taze meyve ve sebzelerin hemen hepsinin kurutulması gelir. Turşu ve salamura yapılır, şehriye ve erişte kesilir, kurut ve tarhana hazırlanır; tandır ekmeği yapılır, kavurma hazırlanır, orcik, pestil tutunu yapılır.

Düğün ve sünnetlerde özel eğlence törenlerinde ziyafet çekilir, özel yemekler çıkartılır. Bütün bu işler komşu ve akrabaların yardımı ile topluca yapılır. Günümüzde geleneksel yemeklerimiz halen yapılmakla birlikte yeni yemek çeşitleri de Elazığ mutfağına girmiştir. Keban barajını yapılmasından sonra oluşan göl sahasından ve Hazar gölünden yetiştirilen tatlı su balıkları Elazığ mutfağına girmiş ve balık yemekleri sıkça yapılır olmuştur. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 68-78)

1.4.3. Elazığ'da Müzik Kültürü

Elazığ müzik kültürü Harput musikisiyle birlikte anılmaktadır. Elazığ Harput kültürü ile o kadar iç içe geçmiş bir kültürdür ki Elazığ denince akla ilk Harput gelmektedir.

Divan edebiyatı ve klasik kültürle halk kültürünü birleştiren Harput insanı; Elazığ-Harput müziğini ortaya koymuştur. Bugün büyük bir beğeni ve zevkle söylenen Harput türküleri ve uzun havaların büyük bir çoğunluğu Fuzuli, Nedim, Nevres gibi ünlü şairlerin eserlerinden alınmış ve bestelenmiştir. Bu besteler yalnız, aydın medrese öğrenimi görmüş kişilerce değil; esnaf ve sade Harputlu vatandaşlarca da dinlenmiş ve beğeni kazanmıştır.

Eskiden kış mevsimi boyunca kürsü başlarında, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde bahçelerde, kayabaşlarında hemen herkesin ağzında elezberler, hoyratlar, mayalar duymak mümkündü.

Elazığ – Harput müziğini Türk müziğinin genel tanımı içerisinde herhangi bir sınıfa sokmak oldukça güçtür. Zira büyük bir çoğunlukla güfte ve besteleriyle anonim olan Harput müziği, klasik sazların eşliğinde icra edildiğinden halk müziği tanımlanması içerisinde ifade etmek mümkün değildir. Bu durumda Elazığ – Harput türkülerinin anonim olma özelliğinden dolayı Klasik Türk Müziği sınıfında; eserlerin icrasında kullanılan enstrümanlar ve eserlerin makamları itibarı ile de Halk Müziği sınıfında göstermek oldukça zordur.

İşte bu özelliklerden dolayı Elazığ – Harput müziğini, sanat müziği ile halk müziği unsurlarını bünyesinde taşıyan, anonim olma özelliğine karşı; bestekârı ve şairi bilinen makam tertibine sahip olan divan ve halk edebiyatı zevkinin bir arada bulunduğu çok özel bir müzik olarak tanımlamak mümkündür.

Elazığ – Harput müziği fasıl geleneği içerisinde icra edilir. Makamdan makama “geçki” sazı kullanılarak geçilir. Genellikle fasıla, Harput peşrevi (paşa göçü) ile başlanır. Buna uygun olan türkü ve uzun havalardan devam edilir. Uzun havaların arasına hareketli türküler serpiştirilerek fasıl sona erer.

Elazığ Türküleri üzerine detaylı bir çalışma yapan Gölde Çetinağ, Elazığ müzik kültürü hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Elazığ musikisinin kendine has kaideleri vardır. Hem müziği hem çalgıları hem de müziğinin icrası bakımından kendine özgü yapısını daima muhafaza etmiştir.*” (Çetinağ, 2005: 89)

Türkülerin birçoğu yörede yaşanan olayları konu almış veya bu olayların sonucunda ortaya çıkmıştır. Tespit edilebilen 200 civarında mahalli türkü ve uzun havaya sahip olan Elazığ – Harput müziğine ait eserlerin gerçekte çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Hemen her köyde her meşkte hiç duyulmamış bir esere rastlamak mümkündür.

Bugün bütün Türkiye’de sevilerek okunan Elazığ’a ait türkülerden bazıları şunlardır: Yemen Türküsü, Meteris’den ineydim, Hayriye, Kövenk, Mamoş, Mezire’den Çıktım, Saray Yolu, Al Almayı, Yoğurt Koydum Dolaba, Dersim Dört Dağ İçinde, Sinemde Bir Tutuşmuş, Aş Yedim, Bir Ah Çeksem, Bir Şuh-i Sitemkâr, Yüksek Minare, Göremedim Âlemde, Necibem, Havuz başının Gülleri, Evleri Uçta Yarım, Gelin Ağlar, Harput’tan Aldım Bakır.

Daha yüzlercesini sayabileceğimiz bu türkülerin başında, gerçekten çok nefis bir kompozisyon oluşturan müstezat, divan ve divan sonuna eklenen elezber, technis ve hoyratlar harikulade olağanüstü güzellikte duygu ve sanat yanı ağır basan eserler vardır.

Atatürk Elazığ'a gelişlerinde Elazığ – Harput müziğın icra edildiğı bir geceye katılmış ve Elazığ müziklerine çok büyük bir sevgi ve hayranlık duyduğunu ifade etmiştir. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 122-123)

1.4.3.1. Kürsü Başı Geceleri

Anadolu'nun her yerinde olduğı gibi Elazığ ilinde de geçmişten günümüze kadar gelen bitr türkü okuma geleneğı vardır. Elazığ, türkü okuma geleneğı ile diğer illerden ayrılan bir özelliğe sahiptir. *“Elazığ'da türküler, Kürsü Başı adı verilen sohbetlerde icra edilir. Belirli gün ve akşamlarda toplanan musikişinaslar, kürsü başında kuralına uygun biçimde sanatlarını icra ederler. Çoğı eğitim görmemiş belki okuma- yazmayı dahi bilmeyen insanların bu denli kaliteli müzik icra etmeleri oldukça önemlidir.”* (Çetindağ, 2005: 96)

Eski Harput evlerinde, kış mevsiminde kullanılan ve adeta soba görevi yapan, özel olarak düzenlenmiş kürsü etrafında ısınmak, sohbet etmek, eğlenmek amacıyla bir araya gelinen geceye “kürsü başı” denilmektedir.

Kürsü başı, günümüzde Elazığ ve Harput kültürünün belli bir yönünü ifade eden, çağrıştıran kelime olarak algılanır.

Kürsü, “50-60 cm yüksekliğinde en küçüğünün bir yanı 60 cm den başlamak üzere 1,5 metreye kadar genişleyen dört ayaklı ve dört köşeli tahtadan yapılmış kare bir masa şeklindedir. Bu kürsülerim ortasında 30-60 cm çapında dairemsi bir yer vardır ki buraya mangal konulur. Kürsülerin büyüklük ve küçüklüğüne göre mangallar, kürsü ayaklarının tam ortasına konulur, etrafında ise abdest sularının ısınması için bakır ibrikler bulunur.

Kürsülerin üzerine, iç yüzü kırmızı renk düz ve dış tarafı ise aynı yerli bezden (çiçekli bez) yaptırılmış büyük yorganlar örtülür. Kürsünün iki tarafına sedir diğer iki tarafına da büyük minderler konulur. Bunların üzerine tekrar yumuşak döşek veya makatlar konulur ve üzerine tertemiz örtüler çekilir. Duvarlara gelen taraflara da sırayla yastıklar dayanır. Yumuşak minderlerin üzerine oturulur ve yastıklara dayanılır. Ayaklar bacak ve kollar bu yorgan altına sokulur, kürsü yorganı göğüslere kadar çekilir. İşte bu suretle kürsünün dört bir tarafında oturanlar vücutlarını ısıtır ve soğuktan korunur.

Kürsünün kendisinden ziyade, Kürsü başı diye bilinen ve bu isimle anılan toplantılar, sohbetler, ziyafetler, yarışmalar, müzikli eğlenceler, halk hikâyeleri

anlatımları gibi kültür hayatımızda önemli yeri olan konuların işlenmesi ve günümüze kadar gelmesi açısından önemlidir.

İşte böylesine ortamlarda adeta Kürsü başlarında ve odalarında bir “yaygın eğitim” yapılır, insanlar bilgi sahibi olurlardı. Harput insanının kadirşinaslığını, bilge kişiliğini ve musikisindeki şahsına münhasırlığını buralarda aramak gerekir.

1.4.4. Elazığ’da Halk Oyunları

Ait olduğu toplumun kültürel değerlerini yansıtan, halkın sevincini, hüznünü müzikli ve toplu bir şekilde aktaran düzenli ve ölçülü hareketlere halk oyunu denmektedir. Halk oyunlarının mahalli özellikler göstermesinde yöre insanının yaşama biçimi, tarihi, geçmişi, cinsiyeti ve yörenin coğrafi yapısı en önemli etkindir.

Elazığ müzikli halk oyunların çoğunluğu halay türündendir. Kadın erkek halayları yanında karışık oynanan halaylar da vardır.

Elazığ, müzikli halk oyunları yönünden yurdumuzun zengin yörelerinden biridir. Mahalli giyim – kuşam inceliğinin ve güzelliğinin yansıdığı halk oyunları, giysilerinde ortaya çıkardığı zarafet, oyunları figürlerindeki uyum ve tutarlılık sayesinde Elazığ oyunları, bütün yurt satında haklı bir şöhrete sahip olmuştur.

Bütün dünyada mumlu dans olarak ülkemizde de Çayda çıra olarak bilinen oyun, Elazığ’ın başta gelen oyunudur. Diğer oyunların isimleriyle sırasıyla halay, avreş, üçayak, ağır halay (ağırlama), Temür Ağa, keçike, kalkan kılıç, çepik ve sadece kadınların oynadığı şeve, kırmadır. Türkülü olarak oynanan oyunlarımız ise delilo, Fatmalı (nure), tamzara, büyü ceviz, güvercin, ısfahan ve leblebicidir.

Elazığ’da müzikli halkoyunları, davul ve klarnet eşliğinde oynanır. Elazığ kültürünü en güzel şekilde temsil eden yöresel halk oyunları, halk tarafından özellikle düğünlerde sergilenmektedir. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 125-126)

1.5. Elazığ’da Turizm

Dünya turizmine uyum sağlamaya çalışan ülkemiz, turizmin hemen hemen tüm çeşitlerini bünyesine bulundurmaktadır. Doğal ve tarihi varlıkları, zengin tarihi geçmişi, kültürü, dağları, gölleri, nehirleri, denizi güneşi ve daha ince varlıklarıyla dünyanın nadir ülkelerinden biridir.

Yüzyıllar boyu çeşitli medeniyetlerin yaşadığı Anadolu topraklarının tarihi geçmişi içerisinde önemli bir yerleşim merkezi olan Elazığ, tarihi eserleri, doğal

güzellikleri, ulaşımı, haberleşme imkânları, sağlık merkezleri, ülkemizin önemli barajları arasında yer alan Keban Barajıyla Hazar Gölüyle, doğa harikası Buzluk Mağarasıyla, dini turizm açısından önem taşıyan türbeleriyle, kaplıca ve içmeceleriyle, zengin folkloruyla Türkiye'nin Turizm endüstrisine katkıda bulunabilen, Doğu Anadolu'nun en çok gelişen ve en büyük şehirleri arasında yer alan ve Türk turizmine kaynak teşkil eden önemli illerimizden biridir.

Elazığ, 913 yıllık bir Türk şehri olan tarihi “Harput”un devamı olarak kurulmuştur. İlk yerleşenlerinin Huriler olduğu Harput'ta sırasıyla Hititler, Urartular, Artuklular ve Osmanlılar yaşamış, bu medeniyetinin yapmış oldukları eserlerin bir bölümü zaman içerisinde yıkılıp yok olmasına rağmen bir bölümü ise zamana kafa tutarcasına hemen ayakta durmaktadır. Bir zamanların kültür merkezi ve hem Türklerden önceki medeniyetlerin kalıntıları hem de Türk boylarının izleri ile dolu olan Harput, yerli ve yabancı kolejleriyle medreseleriyle, külliye ve hanlarıyla yüz binlerce insanı barındırmış, ancak bazı Osmanlı şehirleri gibi çeşitli nedenlerle terk edilmiş ve yerini bugünkü Elazığ'a bırakmıştır.

Bir yarımada konumunda olan Elazığ, Keban barajı, Organize Sanayi Bölgesi ve çeşitli fabrikalarıyla ülkemiz ekonomisinin Fırat Üniversitesi ve diğer eğitim kurumlarıyla ülkemiz eğitiminin, Hazar gölü, Buzluk Mağarası, Keban ve Karakaya Baraj Gölleri, tarihi eserleri, doğal güzelliği, Arkeoloji ve Etnografya Müzesiyle ülkemiz turizminin mahalli yemekleri, müziği, halk oyunları, el sanatları, gelenek ve görenekleriyle ülkemiz kültürünün simgesi olmuştur.

Elazığ (Harput) kültürel varlıkları nedeniyle yerli ve yabancı ziyaretçileri çekmekte, çevresinin akarsu ve göllerle çevrili oluşundan dolayı da ziyaretçilere dinlenme imkânı sağlamaktadır.

Elazığ'ın tarihi ve kültürel varlıkları, tekniğin ve bilimin imkânlarından faydalanarak muhafaza edildiği sürece çeşitli turistik yatırımlarla Elazığ, Türkiye turizmi içerisinde önemli bir merkez haline gelebilecektir.

“Bir açık hava müzesi” özelliği taşıyan Harput'un kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından “Tarih-i Kentsel Sit Alanı” olarak ilan edilmesi, buranın tarihi önemini açıkça ifade etmektedir. Nitekim yaşamış olduğu tarihin zengin ve canlı örnekleri olan tarihi eserler Harput'ta yerli ve yabancı turistler tarafından ilgiyle izlenmektedir. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 143-144)

1.6. Halk Edebiyatı Ürünleri

1.6.1. Efsaneler

Anonim halk edebiyatı ürünü olan efsane, halk arasında menkıbe, rivayet veya söylence gibi adlarla bilinmektedir. Türkiye’de efsaneler üzerinde geniş çaplı araştırmalar yapan Saim Sakaoğlu efsanenin tanımını şöyle yapmıştır: Genellikle, şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılan, inandırıcılık vasfı yüksek, olağanüstü bir hikâyeye sahip kısa anlatılara efsane denilmektedir. (Sakaoğlu, 2009: 21) Halk anlatıları içinde yaygın bir tür olan efsane, hemen her toplumda kendine yer edinmiştir. Bulunulan coğrafyada, yaşanılan toplumda her zaman zevkle dinlenmiş ve yazıya geçirilmiştir. Elazığ kültürü de efsane bakımından zengin bir birikime sahiptir ve efsaneleri ülke genelinde ismini duyurmuştur. Araştırmamızın bu bölümünde Elazığ’da yaygın olarak bilinen efsanelere yer vereceğiz.

1.6.1.1. Çayda Çıra Efsanesi

Elazığ halk oyunlarının incisi Çayda Çıra elde tabaklar ve tabaklara konan mumlarla karanlık bir mekânda başlayarak oynanan bir oyundur. Elazığ’ın ulusal ve uluslararası tanıtımında büyük rolü ve adeta simgesi olan bu halkoyunun doğuşu hakkında çeşitli efsaneler anlatılır. Bu efsanelerden en yaygın olanları şöyledir:

Uluovayı ortadan ayıran Haringit çayının kıyısında kurulu bir köyde düğün vardır. Bu köyün ileri gelenlerinden birinin oğlu evlenmektedir. Yenilir, içilir günlerce eğlenilir. Artık düğünün son gecesidir. Eğlence olanca coşkusu ve güzelliği ile devam etmektedir. Aniden ay tutulur. Bu olay pek hayra yorumlanmaz. Düğüne katılanlar bunu uğursuzluk olarak yorumlarlar. Davetliler tedirgin olur. Düğünün neşesi kaçar, coşkusu donar. Damadın annesi Pembe Hatun bu duruma çok üzülür. Ne kadar mum varsa köyde toplatır, tabaklara dizer ve orada bulunanların ellerine tutuşturur. Kendisi de başa geçerek mumların ışığında oynamaya başlar. Çalgıcılar hemen bu oyuna uygun bir müzik bulurlar. Davetliler coşar, eğlence devam eder. Böylece çayda çıra oyunu ve melodisi ortaya çıkar.

İkinci efsane ise: Fırat’ın azgın sularının aktığı bir yerde geçer. Nehrin iki yakasına yerleşen iki Oğuz boyundan iki genç, birbirlerini delice severler. Kız geceleri ışık yakarak oğlana yol gösterir. Böylece ışığı takip eden genç girdaba kapılmadan yüzerek karşı kıyıya çıkar. Bu gizli buluşmayı fark eden kızın babası bir gece kızının yaktığı ışığı söndürür. Suyun ortasında kalan genç yolunu bulamaz ve girdaba kapılarak

boğulur. Kız, oğlanın kıyıya çıkmadığını görünce o da kendisini sulara atar. Nehrin her iki yakasındaki köylüler meşaleler yakarak suda kaybolan gençleri arlar, ama bir türlü bulamazlar. Bu hazin olayın sonucunda Çayda Çıra oyununun doğmuş olduğunu söyleyen araştırmacılar, figürlerin bir arama motifi olduğundan bahsederler.

Bugün Elazığ'da gelin ver güveyin misafirlerin huzuruna çıkartılması ve güvey gezdirilmesi geleneğinin yerine getirilmesi esnasında bu oyun oynanmaktadır. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 104-105)

ÇAYDA ÇIRA TÜRKÜSÜ

Çayda Çıra yanıyor	Çayda çıra yakarım
Humar göz uyanıyor	Yar yoluna bakarım
Fital çifte, yara bir	Bir yüz görümlüğüne
Yürek mi dayanıyor	Beşibirlik takarım
Çayda çıra yanıyor	Çayda çıra, yüz çıra
Ay tutulmuş sanıyor	Yanıyor sıra sıra
Yavaş yürü, usul bas	Yârim geyik, ben şahin
Engeller uyanıyor	Giderim ardı sıra
Çayda çıra yine	Çayda çıra yakın
Yandılar döne döne	Çıktın yollara bakın
Bıhtılı çıra seni	Hak nazardan saklasın
Ayda yılda bir döne	Nazar değmesin sakın

1.6.1.2. Arap Baba Efsanesi

Çayda Çıra efsanesi dışında kalan diğer bir efsane ise Harput'ta türbesi bulunan Arap Baba ile ilgilidir.

Harput'ta Alaca mescidinin sol tarafından bir iki metre aşağı indikten sonra kayalar üzerinde küçük bir kapı görülür. Bu Arap Baba türbesinin kapısıdır. Türbe dikdörtgen şeklindedir. Zeminin tam ortasında yeşil kumaşla örtülü tahtadan bir sanduka içerisinde Arap Baba'nın cesedi bulunur. Cesedin başı yoktur. Sonradan buraya kesik bir baş konmuşsa da kesik başın cesetle hiçbir ilgisinin olmadığı görülür. Bütün uzuvlarıyla olduğu gibi varlığını sürdüren cesedin sadece göğüs ve karnı nispeten

çökmüş, özellikle el ve ayakları tırnaklarına varıncaya kadar şaşılacak bir biçimde sağlam kalmıştır. Cesedin uzun zaman önce mumyalanmış olduğu ifade edilmişse de bu konuda yapılan çalışmalarda sağlıklı bir sonuca varılamamıştır.

Arap Baba hakkında pek çok efsane anlatılmaktadır fakat Elazığ ve Harput civarında en çok bilinenleri aşağıdaki gibidir:

Harput ve yöresine bir yıl yağmur yağmaz. Kuraklık, ardından kıtlık kapıya dayanır ve halk perişandır. Alacalı mescidin yakınlarındaki bir evde Selvi adlı yaşlı bir kadın rüyasında Arap Baba'nın başı kesilip bir dereye atılırsa yağmur yağacağını görür. Yaşlı kadın önceleri buna pek bir anlam veremez. Ancak aynı rüyayı üç gece üst üste görünce karar verir ve bir gece Arap Baba'nın cesedinin başını gövdesinden ayırır. Kesik başı dereye atar. Gerçekten de yağmur yağmaya başlar. Ama ne yağmur... Yağmur değil adeta tufan. Dereler coşar, her yanı sel basar ve bir türlü dinmek binmez. Yağmuru dört gözle bekleyen insanlar bu sefer de bu felaket karşısında muzdarip olurlar. Selvi kadın rüyasında Arap Baba'nın kesilen başı yerine konulursa yağmurun dineceğini görür. Arar kesik başı bulur, yerine koyar ve yağmur durur.

Harputlular bu olay üzerine Selvi kadının korkunç bir hastalığa yakalanarak günlerce ızdırap çektiğini sonra da öldüğünü söylerler.

Arap Baba hakkında başka rivayetlerde vardır. Bu rivayetlerin bazılarına göre bu zat bir Selçuklu komutanıdır. Kimilerine göre ise Arabistan'dan Harput'a gelerek orada çobanlık yapan ermiş bir kişidir.

Arap Baba türbesi, bugün halkın ziyaretine açıktır. Yurdumuzun dört bir tarafından ve yurt dışından gelen misafirler mutlaka bu türbeye uğrar ve türbeyi ziyaret ederler. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 106)

1.6.1.3. Harput Kalesi (Süt Kalesi) Efsanesi

Efsaneleriyle ünlü bu şehrin bir diğer efsanesi Harput'ta bulunan Harput Kalesi ile ilgilidir. Bu kale ile ilgili birkaç efsane anlatılır fakat halk tarafından en çok bilinenleri şöyledir:

Harput kalesinin bir adı da "Süt Kalesi"dir. Bu kaleye süt kalesi denmesinin ilginç bir hikâyesi vardır. Kalenin temelleri atılır. Kale duvarları yükselmeye başlar. Ancak o yıl başlayan su kıtlığına bir çare bulunamaz. Aynı yıl bu su kıtlığının aksine

hayvanların sütleri oldukça boldur. Zamanın hükümdarı emir verir. Harç için süt kullanılacaktır. Hayvanlar sağılır. Harç süt ile karılır ve kale tamamlanır.

Diğer bir efsaneye göre ise kalenin pek çok dehlizi vardır. Bu dehlizlerden birinde güzellerden güzel bir kız yaşarmış. Ancak büyüğü olduğundan sürekli kendisi için yaptırılan bir altın köşkte uyumaktaymış. Yalnız her yıl bir kez uyanır “Süt Kalesi yıkıldı mı? Katırlar kuzladı mı? Diye sorar, sonra yeniden uykuya dalarmış. Eğer bu sayılanlar gerçekleşirse Harput yıkılacak, kıyamet kopacaktı. Bazı kişilerin bu kızın sesini duyduğunu da kulaktan kulağa söylenir. (Elazığ 1998 İl Yıllığı: 106)

Bu efsanelerin dışında Hazar Gölü ve Ejderha Taşı gibi efsaneler de yaygın olarak anlatılmaktadır.

1.6.2. Maniler

Mani; “*Söyleyicisi belli olmayan, hece vezninin çoğunlukla 7’li ölçüsüyle söylenen 4 mısralı tek kıtadan meydana gelen küçük ve müstakil manzumelerdir.*” (Azar, 1995: 9)

Elazığ, türkü, mani ve hoyratları ile sadece yöresel kültüre değil Türk halk müziğine de önemli ölçüde kaynak olmuştur. Gönüllerde aşk şevk, heyecan duyguları yaşatan; beyinlere birlik ve kardeşlik aşılayan Elazığ maya, türkü ve hoyratlarını; Elazığ musikisinden ve yöre halk oyunlarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu zengin edebiyat ürünleri bazen bir aşk hikâyesini çağırıştırır, bazen de bir hareketle özdeşleşir ve halk oyunları olarak karşımıza çıkar.

Anonim halk şiirinin en yaygın nazım şekli olan mani, başta konusu aşk olmak üzere hemen her konuda yazılabilen yedi heceli bir dördlükten oluşan bir nazım türüdür. Konusunun çoğunlukla aşk olmasından dolayı Türk halk şiirinin en fazla örneklerine sahip bir türdür.

Yaşanılan her coğrafyada hissedilen aşk, ayrılık, sevinç duygusu insanların yüreklerine dokunmuş ve hislerini dördlülere dökmesine sebep olmuştur. Bu sebeple çok sayıda mani söylenmiş ve halk tarafından ilgi görmüştür. Elazığ ili de zengin bir mani kültürüne sahip olup bu konuda pek çok örnek vermiştir. Halk kültüründe geniş bir yere sahip olan Elazığ manileri çok fazla olduğundan biz çalışmamızda sınırlı sayıda maniyeye yer verdik.

Maniler

Ayrılmışam eşimden,	Çitimi çit eylerim,
Eşimden yoldaşımdan,	Ucunu bit eylerim.
Mastar dağı ben miyim?	Senin gibi oğlanı
Duman kalkmaz başımdan	Ardıma it eylerim.
Mahkememizde yok mudur?	Gol aç gelene doğru
Bi kız bana çok mudur?	Gül at gülene doğru
Bu mahle kızlarının,	Kes bağrım ganım ahsın
Göynü gözü toh mudur?	Gadir bilene doğru

Elazığ ilinde bu konu ile ilgili Birol Azar “Elazığ Manileri Üzerine Bir İnceleme” adlı bir yüksek lisans çalışması yapmış ve Elazığ manilerini detaylı bir şekilde incelemiştir.

1.6.3. Maya ve Hoyratlar

Yüksek ve dik bir sesle söylenen hoyrat, genellikle cinaslı kafiye kullanılan ve Anadolu’nun çeşitli yörelerinde cinaslı mani, kesik mani, ayaklı mani olarak ifade edilen bir türdür. Elazığ mani, maya ve hoyratlarının Urfa, Kerkük mani, maya ve hoyratlarıyla büyük bir benzerlik gösterir. Elazığ’da rastlanılan hoyrat örneklerinden birkaçı şunlardır:

Hoyrat Örnekleri

Ah o gözler, ah o gözler	Bayah geldim, bayah geldim
Kan eder ah o gözler	Al sinen dayah geldim
Beni vuran ok değil	Dilim der yüz yaşadım
Sendeki ahu gözler	Göynüm der bayah geldim.
Düşte gör, düşte gör	Derde kerim, derde kerim
Hayalde gör, düşte gör	Gam derer, derd ekerim
Dostun kim, düşmanın kim	Yas tutma deli gönlüm
Hele bir kez düşte gör	Mevla her derde kerim

1.6.4. Ninniler

Annelerin bebeklerini uyutmak için söylediği nağmeli sözlere ninni denilmektedir. Bu konu ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Ayşe Duman, ninninin tarifini şöyle yapmaktadır: *“Kültürümüzü yansıtan, sözlü gelenek ürünlerinden biri olan ninni, annenin bebeğini uyuturken ve severken ağzından dökülen ezgili sözlerdir.”* (Duman, 1996: 17)

Türk halkının folklorik özelliklerini taşıyan ninniler edebiyatımız içinde önemli bir yere sahip olduğu gibi Elazığ folklorunda da özel bir yere sahiptir. Türk anneleri çocuklarını ninni ile büyütür. Anne ile bebek arasında duygusal bir bağın güçlenmesini sağlayan ninniler, çocuğun duygusal gelişimi açısından önemli bir yer tutar. Çocuğa duyulan sevgi ninniler vasıtasıyla çocuğa söylenir.

Her yerde olduğu gibi Elazığ'daki anneler de çocuklarını ninni söyleyerek büyütürler. Günümüzde de hâlâ canlı bir şekilde yaşatılan ve annelerden kızlara geçen bir gelenektir. İrticalen ortaya çıkan ve hafızalarda yer edinen ninniler nesillerden nesillere geçerek günümüze kadar gelmişlerdir.

Hem bebeklerini sevmek hem de onları uyutmak için ninni söyleyen Elazığ'lı anneler, ninnilerinde bebeklerine duydukları sevgiyi gösterirken bir yandan da Allah'a çocuk verdiği için şükrederler. Ayrıca anneler ninnilerinde bebeklerin gelecekleri ile ilgili güzel temennilerde bulunurlar.

Elazığ yöresi bu konuyla ilgili pek çok örneğe sahiptir. Elazığ ninni örnekleri açısından geniş bir yelpazeye sahip olduğu için biz çalışmamızda birkaç örneğe yer vereceğiz:

Ninni Örnekleri

Allah derim büyütürüm

Nenni derim uyuturum

Yavru derim uyuturum

Neni yavrum neni

Bahçeye kurdum salıncak

Ee benim yavrum yumurcak

Eline verdim oyuncak

Ninni yavrum ninni

Eeee	Hop hop
Elazığ'ın yolu dardır	Altın top
Mektubun dili vardır	Bizde var
Tez tez mektup yaz	Kimsede yok
Dünyada ölüm vardır	Bir elinde ok
	Uyusun yavrum çok

Bu konu ile ilgili Ayşe Duman, “Elazığ Ninnileri” başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamış ve tezinde Elazığ’da söylenen ninni örneklerine ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.

1.6.5. Fıkralar

Günlük hayatın içersinde sıkıcı anlarını neşelendirmek ve ortama neşe katmak için söylenen mizahî anlatılara fıkra denilmektedir. Bu konu üzerinde bir çalışma yapan İkrami Hangün, fıkranın tanımını şöyle ifade etmektedir: “ *Genellikle ders vermek, bir dünya görüşünü savunmak, herhangi bir düşüncüyü örnekle kuvvetlendirmek, delil göstermek, sohbetlere neşe katmak ya da hoşça vakit geçirmek için anlatılan kısa, güldürücü, nükteli, tek vak’adan oluşan, yaşanan hayat ile arasında sıkı bir bağ olan, tezat üzerine kurulmuş mensur hikâyelere fıkra denmektedir.*” (Hangün, 2002: 19)

Fıkralar günlük hayatta konuşmalarımızı, düşüncelerimizi, savunduğumuz fikirleri daha da kuvvetlendiren kısa anlatılardır. Kimi zaman ders verici, kimi zaman eğlendirici bir niteliğe sahip olan fıkralar Türk kültürünü yansıtan önemli öğelerden biridir. Bulunduğu toplumun kültürel ve folklorik özelliklerini en güzel şekilde anlatan fıkralar dost meclislerinde ve sohbetlerde sıkça kullanılmaktadır. Elazığ kültüründe de yer alan fıkra anlatma geleneği canlılığını hala koruyarak, günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

Sözlü halk kültürü açısından önemli bir yere sahip olan Elazığ ili fıkralar konusunda pek çok örneğe sahiptir. Elazığ’da anlatılan özellikle Baskilli, Palulu ve Harputlu fıkra tipi ve mahalli fıkra tipi olarak değerlendirilen şahıslar hakkında anlatılan fıkralar sayı bakımından oldukça fazladır. (Şimşek, 2004: 257) Elazığ ili, fıkra sayısı bakımından oldukça zengin olduğu için biz çalışmamızda Baskilli ve Palulu fıkra tiplerine birer örnek vereceğiz.

KOLESTEROL

Tren kompartımanlarının birinde bir Palulu ve bir Ankaralı yolculuk ediyorlarmış. İlerleyen saatlerde Palulu yiyecek çıkını açmış ve özenle hazırlanmış içli köftelerden yol arkadaşına, Ankaralıya ikram etmiş. Ankaralı:

“Teşekkür ederim, yiyemem; benim kolesterolüm var” demiş.

Bizimki ısrarında kararlı, tekrar “İçli köfte buyurun, çok güzel ve hoştur.”

Ankaralı:

“Teşekkür ederim, benim kolesterolüm var” deyince Palulu:

“Anladık babam, önce içli köfteyi yiyek, sonra senin kolelestını yeriz.” (Hangün, 2002: 268)

FAY HATTI

Sağlık Bakanı Osman Durmuş Baskil’e gider. Baskil’de bazı incelemeler yaptıktan sonra, halka bir konuşma yapar. Sağlık Bakanı konuşmasının sonunda Baskillilere:

“Benden bir isteğiniz var mı” diye sorar.

Baskililer de:

“Sayın Bakanım! Buskil’den geçen fay hattını buradan alıp, başka yere vermez.” diye istekte bulunurlar. (Hangün, 2002: 209)

Elazığ’da mahalli bir tip olan, kendine has kıyafeti (Omuzda ceket, topuğa basılmış yumurta topuk ayakkabı, elde tesbih, kafada sekiz köşe şapka v.s) ile yol ortasında yürüyen “Yolyemez Nazmi Dayı”nın yaptıkları da birer fıkra niteliğindedir ve Elazığ halkı tarafından çok sevilmektedir. Halk müziği sanatçısı Esat Kabaklı da Elazığ’da çok sevilen bu kişiye bir “Yolyemez” adında bir türkü yazarak Yolyemez Nazmi Dayı’yı ölümsüzleştirmiştir. Yolyemez Nazmi Dayı, Elazığ’da anlatılan pek çok hikâyenin kahramanıdır. Yolyemez Nazmi Dayı hakkında en çok bilinen ve bir fıkra olarak kabul edebileceğimiz hikâye şöyledir:

“Yolda kendisine çarpan arabanın sahibi telaşla arabadan inip: ‘Amca bir şeyin var mı? Hastaneye götüreyim mi’ diye sormuş. Yolyemez Nazmi Dayı da cevap olarak:

‘Yeğen, arabadanda kaç kuruşluk hasar var, söyle de vereyim.’ Şeklinde cevap vermiş.”³

Görüldüğü üzere Elazığ’da anlatılan fıkralar çok çeşitlidir ve halk tarafından günlük hayatta sıkça kullanılmaktadır.

Bu konuyla ilgili İkrami Hangün, “Elazığ Fıkraları” adlı bir yüksek lisans çalışması yapmış ve Elazığ fıkralarını detaylı bir şekilde incelemiştir.

1.7. Elazığ ve Elazığ Kültürü Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bir toplumun, bir milletin kültürel değerlerinin geçmişten günümüze kadar gelmesi, hem gelenek ve göreneklerin canlı bir şekilde yaşatılması hem de o toplumu anlatan eserlerin sayısının fazla olması ile alakalıdır. İlimizin kültürel zenginliğini ortaya koyan ve bilgilerin nesillerden nesillere aktarılmasını sağlayan Elazığ sevdalısı şahıslar, Elazığ’la ilgili pek çok çalışma yapmışlardır. Geniş bir kültür mirasına sahip olan bu eşsiz şehir Elazığ hakkında eşsiz eserler veren pek çok değerli şahsiyet, çalışmalarıyla hem edebiyatımıza hem de kültürel zenginliğimize katkıda bulunmuşlardır. Bulunduğu toplumun kültürel dokusunu yapıtlarında bizlere sunan ve birer kültür elçisi sayılan önemli şahsiyetler bu memleketin maddi ve manevi kültürünü bizlere en güzel şekliyle çalışmalarında sunmuşlardır.

Şehrimize kıymetli eserler kazandıran isimlerden bazılarını burada aktarmak istiyoruz. Elazığ- Harput hakkında yazılan, hemen her konuya kaynaklık eden ve Harput hayatını bütün yönleriyle çok güzel bir üslup ile anlatan İshak SUNGUROĞLU’nun yazdığı ve Elazığ’da hemen her evin kitaplığında bulunan **Harput Yollarında** adlı çalışma dört ciltlik ölümsüz bir eserdir (Sunguroğlu, 1968). Harput ve Elazığ kültürüne bütün ruhunu adayan Fikret MEMİŞOĞLU’nun yazmış olduğu **Harput Ahengi** ve Harput **Halk Bilgileri** önemli eserlerden birkaçıdır (Memişoğlu, 1966-1995). Harput’ta Ejderha Taşı adı verilen bir efsanenin Ahmet KABAKLI tarafından kaleme alındığı **Ejderha Taşı** isimli eser de Elazığ kültürü için vazgeçilmez eserlerdendir (Kabaklı, 2007). Eğitimci, gazeteci, siyasetçi ve araştırmacı yazar Nurettin ARDIÇOLĞU **Harput Tarihi** adlı eseriyle Harput tarihi ve kültürü hakkında bilgiler vermektedir (Ardıçoğlu, 1997).

Bahsedilen eserlerin dışında daha pek çok çalışma edebiyatımıza kazandırılmıştır. Konumuzla ilgili olan çalışmalardan bazıları şunlardır: Ali Berat

³ <http://www.hikayeler.net/yazilar/115948/yolyemez/>

ALPTEKİN' in Fırat Havzası'nda en çok bilinen efsaneleri yazıya aktardığı **Fırat Havzası Efsaneleri** (Alptekin, 1993). Ağın doğumlu olan Günerkan AYDOĞMUŞ'un Ağın'ı anlattığı yöresel araştırma kitabı **Ak Topraklar Üzerinde Bir İlçe-Ağın** ve Harput'ta yaşamış din adamlarının anlatıldığı **Harput Kültüründe Din Âlimleri** (Aydoğmuş, 1992- 1998). Ahmet BULUT'un yöresel yemeklerimizi tanıttığı **Elazığ-Harput Yöresel Yemekleri**. Harput'la ilgili efsanelerinin konu edildiği ve Meftune GÜLER tarafından yazılan **Elazığ Efsaneleri** (Güler, 2000). Elazığ efsaneleri hakkında bilgi veren ve İsmail GÖRKEM tarafından yazılan **Elazığ Efsaneleri** (Görkem, 2006). Elazığ sahasında anlatılan masalları anlatan Umay GÜNAY'ın **Elazığ Masalları** (Günay, 1975). Elazığ fıkraların anlatıldığı İ. Ekrem KATI tarafından yazılan **Elazığ Fıkraları** (Katı, 1999). Tam anlamıyla bir Elazığ sevdalısı olan Zekeriya BİCAN tarafından kaleme alınan ve Elazığ' a gönül vermiş önemli şahsiyetlerin anlatıldığı adeta bir kültür hazinesi sayılabilen eşsiz bir eser olan **Sekizinci Şehir c.1, c.2.** (Bican, 2009-2011).

Kitap olarak basılan eserler dışında, yüksek lisans tezlerine, doktora tezlerine ve akademik çalışmalara konu olan Elazığ kültürü, konuyla ilgili pek çok tez ve çalışmayı bünyesinde barındırmaktadır. Elazığ kültürü hakkında bilgiler veren bazı örnekler şunlardır: Ayşe DUMAN'ın yazdığı **Elazığ Ninnileri** (Duman, 1996), Birol AZAR tarafından kaleme alınan **Elazığ Manileri** (Azar, 1995), Tülin ER tarafından yazılan **Elazığ 'daki Halk Hekimliği'nde Ocak Anlayışı ve Buna Bağlı İnanışlar** (Er, 2005) , Mehmet Halim GÜNEŞ'in yazdığı **Elazığ Masallarında İslam Öncesi ve İslam Sonrası Dini Motiflerin Tespit ve Tahlili** (Güneş, 2005) , İsmail GÖRKEM tarafından kaleme alınan ve bir doktora tezi olan Elazığ'da **Belli Yerlere Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler** (Görkem, 1990), İkrami HANGÜN'ün yazdığı **Elazığ Fıkraları** (Hangün, 2002), Ali ŞİMŞEK tarafından yazılan **Elazığ'da Yaşayan Balkan Göçmenlerinin İnançları** (Şimşek, 2001), Ebru TURGUT'un yazdığı Elazığ **Çocuk Oyunlarının Halk Bilimi Açısından İncelenmesi** (Turgut, 2005), Gülda ÇETİNDAG tarafından yazılan **Elazığ Türküleri** (Çetindağ, 2005) ve Mustafa UZUN' un yazdığı **Elazığ ve Çevresi Geleneksel Kültüründe Evlenme** (Uzun, 1992). Elazığ kültürü ve eski inançlarla olan ilgilerini konu edinen yüksek lisans tezleri dışında pek çok bilimsel makale ve bildirim de söz konusudur.

Dinler tarihi açısından da önemli olan inanışlarla ilgili birçok araştırma da ilahiyat fakültesinde yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: İbrahim

Köseoğlu'nun kaleme aldığı yüksek lisans tezi **Elazığ Merkeze Bağlı Tadım Köyü Alevilerinin Halk İnanışları ve Bunların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi** (Köseoğlu, 2009), bu çalışmada Tadım köyüne ait inanışlar ve bu inanışların eski dinlerle olan ilgisi aktarılmaya çalışılmıştır. Mehmet POLATCAN ise **Pertek ve Çevresinde Yaygın Halk İnanışları** başlıklı yüksek lisans çalışması ile bu yöredeki inanışları ele almıştır (Polatcan, 2006). Baskil ve çevresini konu edinen bir diğer çalışma ise Abdülkadir KIYAK tarafından yapılmıştır. **Baskil ve Çevresinde Yaygın Halk İnançları** başlıklı yüksek lisans çalışması ile Baskil yöresindeki inanışlar aktarılmaya çalışılmıştır (Kıyak, 2005).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKLERİN İNANÇ SİSTEMLERİ

İnsanoğlu, insanlık tarihinin varoluşundan beri daima bir şeylere inanma gereği duymuştur. Genellikle “din” adı verilen bu inanmalar, kültürlerin ve toplumların vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

İnsan, içinde bulunduğu dünyayı, yaşadığı hayatı ve olayları anlamlandırmak ister. Bu anlamlandırma sürecinde ise dünyayı algılamak amacıyla bir takım sorular sorar. Kişi, sorduğu bu sorulara kendi zihinsel kapasitesi ölçütünde cevaplar veremez ve din adı verilen olgu ile bu sorulara cevaplar bulmaya çalışır. Böylelikle de din kavramı bu anlam arayışında etkili olur ve hayatımızın her alanında karşımıza çıkar.

Tarihin hangi dönemine bakılırsa bakılsın, insan her zaman ve her yerde yüce, kudretli ve ulu olan bir varlığa sığınma, ona güvenme ve ondan yardım dilenme ihtiyacını hissetmiştir. Bu duygular insanda öyle güçlüdür ki tarih boyunca bütün insanlar şu veya bu şekilde bir kişiye, nesneye ya da varlığa kutsallık ve yücelik misyonu yükleyerek bağlanmışlardır. İnsanoğlu, bağlandığı bu inanışları zamanla bir sisteme oturtturmak istemiş ve böylece yüzyıllardır süre gelen inanç sistemleri oluşturmuştur Türkler de tarih sahnesinde yer aldıkları andan itibaren yaşadıkları dönemlerde bir inanç sistemine dâhil olmuş ve o inanç sistemine bağlı kalmışlardır. Eski Türk inanç sistemleri incelendiğinde, Türklerin göçebe bir hayat tarzı benimsedikleri için, bulundukları coğrafyadaki inanç sistemlerini benimsedikleri ortaya çıkar.

Çok eski devirlerden itibaren geniş bir coğrafyada göçebe bir hayat tarzı yaşayan Türkler, ister istemez başka kavim ve milletlerin kültür ve dinleriyle iç içe yaşamak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, Türkler içinde yaşadıkları toplumda, diğer kavimlerle dini ve kültürel bir alışveriş içerisinde bulunmuşlardır. Bu da Türklerin kültürel çeşitliliğinin ve zenginliğinin birer göstergesidir. (Günay-Güngör, 1998: 5)

Türkler, kendilerine ait birçok ögenin bir araya gelmesiyle oluşmuş kültür öğelerinin yanı sıra tanıştıkları yeni kültürlerden, bünyelerine uygun gördükleri pek çok unsuru kabul etmiş ve inanç sistemlerine dâhil etmişlerdir.

Yaşar Kalafat, Türk kültürü unsurları içinde ve yaşayışımız üzerinde, dini inançların ve bu inançlara bağlı uygulamaların rollerinin büyük olduğunu vurgulamıştır.

Dolayısıyla da bu inançların insan hayatı üzerindeki etkilerinin muazzam olduğunu, dünyada yaşayan tüm cemiyetler içinde de durumun böyle olduğunu ileri sürmüştür. (Kalafat, 1995: 11)

Türkler, yaşadıkları her toplulukta bir inanç sistemine dâhil olmuş, o inanışları benimsemiş ve günlük hayatlarında her alanda uygulamışlardır. Çalışmamızın ilk bölümünde Türklerin tarih içerisinde dâhil oldukları eski inanç sistemlerini açıklamaya çalışacağız.

1.1. Tengri/ Tanrı

Eski Türk boylarında, inanç sisteminin başında yer alan Tanrı bütün Türkler için kutsaldır ve yüce bir değere sahiptir. Türkler için böylesine önem arzeden Tanrı yerin, göğün ve kâinatın tek yaratıcısıdır. Eski Türkçede Tengri şeklinde söylenir ve bugünkü Allah kavramının karşılığıdır.

Türkiye Türkçesinde kullanılan Tanrı kelimesi, ilk yazılı belge olan Orhun Yazıtları'nda Tengri ya da Tenri şeklinde geçmektedir ve bütün Türk lehçelerinde hemen hemen benzer şekilde kullanılmaktadır. (Tanyu,1986: 7) *Yakutça'da "Tangara", Kumandince'de "Tegre", "Tengere", "Tegri" ve "Tengre"; Karaimce'de "Tangri", "Tan ri" ; Çuvaşça'da "Tura", Kırgızca'da "Tengir" ; Karaçar-Balkar'da "Teyri" ; Tatarlar'da "Tere", "Tengere" ; Hakasça'da "Tigir" ; Tofalar'da "De-ri" ve Azerbaycan Türkçesi'nde "Tanrı" ve "Tari" biçimleriyle kullanılmaktadır. (Beydili, 2005: 535)*

Aynı kavramdaki Tanrı sözcüğü Sümerce'de "Dingir" biçiminde kullanılmaktadır. (Tanyu, 1986: 7) Oğuzlar ise Tanrı kelimesi yerine "Çelep" yahut "Çalap" kelimesini kullanmışlardır. Hikmet Tanyu "Çalap" kelimesinin nesturî hristiyanlar vasıtasıyla gelmiş olabileceğini öne sürmektedir. (Tanyu, 1986: 8)

Hikmet Tanyu, "Tengri" kelimesinin anlamını şöyle açıklamaktadır : *"Tengri, Moğolca; Gökteki mukaddes mahlukat, Çince-Tiyan; Gök unsuru, aslî ve iptidai."* (Tanyu, 1986: 11-12)

Hikmet Tanyu, "Tengri, Tanrı" kelimesinin bir renk adı olan kök kelimesinin kullanıldığı Büchner Zadlaff'a dayanarak söylüyor ve buna ekliyor, *"bize göre hem kök(Gök) kelimesi vardır, hem de Tengri kelimesi vardır.* (Tanyu, 1986: 15)

Hikmet Tanyu, **Türklerde Tek Tanrı İnancı** adlı eserinde, "Tanrı/ Tengri" kelimesinin ansiklopedik ve sözlük tahlillerini şöyle sıralamıştır:

“ a. Tanrı (eski Türkçe: Tengri); Evrende bulunan her şeyi yarattığına ve koruduğuna inanılan yüce varlık.

b. Tanrı Buyruğu, Tanrı'nın Emri, Tanrı Kulu, Tanrı'nın günü.

c. Tanrı hakkı için: Yemin ve ant olarak kullanılan söz.

d. Tanrı misafiri: Gece yatışına gelen herhangi bir misafir.

e. Tanrı kelimesi bazı deyimlerde Allah kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılır:

- Allah aşkına: Tanrı aşkına
- Allah korusun: Tanrı korusun.” (Tanyu, 1986: 16)

Eski Türk İnanç Sistemleri içinde yer alan Tanrı, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**'te ise şu şekilde açıklanmaktadır: “*Türk din düşüncesi tarihi boyunca bilinen ve prototürklerin etnik-kültürel tarihinin en arkaik evrelerinde bile var olan eski bir anlayış. Türk halkımızın en eski mitolojik inanışlarına ait olup, dini-mitolojik sistemin merkezinde yer alarak manevî-ruhanî gücün tek bir kaynağını bildiren bir anlayış.*” (Beydili, 2005: 534) olarak aktarılır.

Türk inançları ile ilgili en eski bilgilere Çin yıllıklarında, Bengü Taş yazıtlarında ve muhtelif yazılı kaynaklarda rastlamaktayız diyen Yaşar Kalafat bu konudaki ilk bilgilerin milâd öncesi Hun Türkleri ile ilgili olduğunu söyler. Türkler, kendilerinden sonra gelecek nesillere öğütler ve bilgiler vermek amacıyla yazdıkları Bengü Taş yazıtlarında, inançlarıyla ilgili bilgiler de vermişlerdir. Bu bilgiler içersisinde Kök- Türk inanç sisteminde yaratıcının Tanrı olduğu, kılıçtan bile yüce olduğu ve Tengri'nin her şeyden üstün geldiği anlatılmaktadır. (Kalafat, 1995: 23)

Abdülkadir İnan ise Tanrı ve Tanrı anlayışı için şu söylemlerde bulunmuştur: “*Eski Türkçe'de “Tengri” kelimesi göze görünen gök ve Allah anlamlarını ifade etmiştir. Şimdiki Şamanistler nasıl ki bir dağı yahut bir ırmağı aynı zamanda bir ruh gibi telâkki ediyorlarsa eski Türkler'de göğü (semayı) öyle, yani maddi bir varlık sandıkları gök ile yüksek ve büyük bir ruhu, Tanrı'yı aynı telakki etmişlerdir.*” (İnan, 2000: 28)

Türk Din Tarihi adlı eserde ise Tanrı kelimesiyle ilgili şu açıklamalar yer almaktadır: “*Gerçekten de geleneksel Türk dini döneminden başlayarak, Türk din tarihi Tanrı inancının sürekliliği ve kutsalın tezahürlerinin çeşitlenmesinin sayısız örnekleriyle doludur. Bir kere, bu dinî tarih içerisinde bilebileceğimiz en eski terim*

Tanrı'dır. Çin yıllıkları Hunların bir Gök Tanrı'ya inandıklarını bize haber veriyor. Milattan önceki Çin kaynağı Şi-ki'de Tanrı kelimesi, Hun Tan-hu'su Mao-ton (M. Ö. 209-174)'un ünvanları arasında zikrediliyor. Hatta ondan da önce M. Ö. V.yüzyılda yaşadığını bildiğimiz Konfüçyüs'ün eserlerinde Tanrı'yı ifade etmek üzere, onun Çince karşılığı olan 'T'ien' tabiri kullanılıyor. Esasen, anlaşılan Çin'ce 'Kudretli Varlık' olarak Gök-Tanrı inancını sokanlar da Türkler olmuşlardır.” (Günay-Güngör, 1998: 34). Bazı kaynaklarda Tengri, Tanrı terimi yerine “Gök Tanrı” terimininde geçtiğini söylememiz mümkündür. Dolayısıyla bu terimlere bağlı kalınarak “Gök Tanrı” inancından da bahsetmemiz mümkündür.

Tengri sözcüğü ile ilgili bir diğer açıklama ise şöyledir: *“Orta Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında yaşayan atalarımızın dini, Gök Tanrı=Kök Tengri inancıdır. Eski Türkçe'de Tanrı sözcüğü Tengri biçiminde söylenirdi, ayrıca Tengri kelimesi, gök anlamında gelirdi. Eskiden Kök olarak söylenen gök sözcüğünün ise Eski Türkçe'de üç anlamı vardı: Biri bugünkü kullandığımız anlamı ile gök, gökyüzü; biri, yine bugünkü kullandığımız anlamı ile mavi renk; biri de, bugünkü kullanmadığımız anlamı ile ulu, yüce, kutsal. Bunlara dayanarak, Kök Tengri / Gök Tanrı deyiminde geçen kök/ gök sözünün taşıdığı anlam ulu, yüce, kutsal'dır.”* Buna bağlı olarak Kök Tengri/Gök Tanrı deyimi Ulu Tanrı, Yüce Tanrı anlamına gelir. Söz konusu olan Tengri bir yaratıcı Tanrı ve bu Tek olan Tanrı'ya yapılan saygı dolu bir sesleniştir.

Eski Türklerden kalmış yazılı eserlerde, Tengri/Tanrı kelimesinin çoğul ekinin getirilmeden hep tekil biçimde kullanıldığı görülür. Çünkü Eski Türk düşüncesinde Tanrı tektir ve birden çok Tanrı düşünülemez; buna bağlı olarak da Tanrılar / Tengri'ler kelimeleri Türk kültüründe yer almaz.⁴

“Tanrı/ Tengri” sözcüklerinin anlamlarını ve diğer Türk dillerinde kullanıldıkları biçimlerine değindikten sonra “Tengri” sözcüğünün geçtiği Türk metinlerini inceleyelim. Muharrem Ergin'in kaleme aldığı **Orhun Abideleri** adlı eserde “Tengri” sözcüğü şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

- “*Tengri*” *teg tengride bolmuş. Türk Bilge Kağan*” (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı). (Ergin, 2001: 2)
- “*Üze kök Tengri asra yağız yir*” (Üstte mavi gök, altta yağız yer). (Ergin, 2001: 8)

⁴ http://tr.wikipedia.org/wiki/Gök_Tanrı

- “*Tengri*” il birigme tengri Türk budun” (Tanrı, il veren Tanrı). (Ergin, 2001: 17)
- “*Üze Türk Tengrisi Türk, duk yiri*” (üstte Türk Tanrısı). (Ergin, 2001: 10)
- “*Kirse tengri yarlıkazu*” (sonra Tanrı bağışlasın). (Ergin, 2001: 19)
- “*Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan sabım* (Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağan). (Ergin, 2001: 32)
- “*Türk tengrisi, duk yiri subı ança itmiş erinç*” (Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş.) (Ergin, 2001: 36)
- “*Tengri küç birtük üçün.*” (Tanrı kuvvet verdiği için) (Ergin, 2001: 36)
- “*Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kagan* (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı) (Ergin, 2001: 56)

Bengü Taş yazıtlarında Tengri “Türk” sıfatıyla birlikte “Türk Tengrisi” şeklinde geçmektedir. (Kalafat, 1995: 24). Bu da, Türk Tengrisi’nin diğer milletlerin inandığı Tanrılardan farklı olduğunu ve Türklere özgü bir Tanrı’nın bulunduğunu göstermektedir. Yaşar Kalafat Türk Tanrısı hakkında şu tespitlerde bulunmuştur. “Yazıtlardan anlaşıldığına göre, Gök Türk inanç sisteminde yaratıcı, kılıcı, kut, küç, ülük ve bih’k verici yüce varlık Tengri her şeyin üstündedir. Kök Tengri (gökyüzü yahut mavi gök ve Yağız yir (kara yer veya toprak yahut yer altı), Yir – Sub (yer ve sular, yani yeryüzü) Tengri tarafından kılındığı / yaratıldığı, bir duk kabul edilir ve kutsanır. (Kalafat, 1995: 23)

Tanrı ya da Tengri inancı için geleneksel Türk dini döneminden başlayarak Türk din tarihi, Tanrı inancının sürekliliği ve kutsalın tezahürlerinin çeşitlenmesinin sayısız örnekleriyle doludur diyen Türk Din Tarihi adlı eser, bu din tarihi içerisinde kullanılan en eski terimin Tanrı olduğunu ifade eder. Çin yıllıkları Hunların bir Gök-Tanrı’ya inandıklarını izah eder ve bu Tanrı inancının çok daha gerilere uzanan bir varlığın izlerinden söz eder. Hatta Nameth ve Hammels gibi araştırmacılar, Sümerlerin “Parlak” tanrısı “Dingir” ile Türklerin Gök-Tanrısı arasındaki benzerliğe dikkat çekerler.” (Günay-Güngör, 1998: 34–35)

Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm** adlı eserinde Tanrı hakkında şu bilgilere yer vermiştir: “*Eski Türklerde bir ve büyük Tanrı hakkında vazih bir inanç ve telâkki mevcut olup olmadığını bilmiyoruz. Herhangi büyük imparatorlukların kurulduğu devirlerde imparatorluğa dâhil bütün uluslar için Gök-Tanrı kültü müşterek*

ve umumî bir kült olarak kabul edilmiş, Gök-Tanrı da Tanrılarının en büyüğü sayılmış olsa gerek.” (İnan, 2000: 26)

Kaşgarlı Mahmut ise “Tengri” kelimesini şöyle izah etmektedir: “*Tengri Allahu azze ve celle... Kâfirler göğe ‘tengri’ derler. Yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye tengri derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler (secde ederler). Yine bunlar bilgin kimseye tengriken derler.*” (İnan, 2000: 28)

Yaptığımız araştırmalardan yola çıkarak, görüyoruz ki Tanrı, kudret sahibi, ulu, gökte varolduğuna inanılan ve tek yaratıcı sıfatına sahip olan bir demonik varlıktır. Türkler için önemli bir yere sahip olan Tanrı, Türk metinlerinde de yer alarak kutsallığını sürdürmüştür.

Tespitine varılan bir diğer husus ise Türklerdeki Tek Tanrı inancıdır. Var olan metinlerden yola çıkarak, Tanrının tek ve gökte olduğunu söylemek mümkündür. Türklerin tek Tanrı anlayışı ileriki yüzyıllarda İslamiyeti kabul etmelerinde önemli bir etken olmuştur. İslamiyet’teki Tek Tanrı inancıyla Türklerin Tek Tanrı anlayışında bir paralellik olduğu görülmektedir. Metinlerde geçen Gök-Tanrı mefhumu bize Tanrı’nın gökte en yüksekte varolduğunu ima eder.

Türklerdeki Tanrı inancından ya da Tanrı mefhumundan tarihe damgalarını vurmuş destanlar da söz etmektedir. Bahsettiğimiz bu nefhumlardan bazısına değinelim: Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın bir yerde Tanrı’ya yalvarmakta olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak Tanrı ve şeytan da destanda yerini almıştır. Oğuz Kağan’ın “*Gök Tanrıya borcumu ödedim*” deyişi burada Tanrı’nın gök gibi ulu, yüce sıfatıyla kullanılışını göstermektedir. (Tanyu, 1986: 35)

Tarihte Türk adıyla ilk olarak devlet kuran Göktürklerin destanında ise Tanrı kavramına şu şekilde yer verilmiştir: “*Gök Tanrı düşümde verdiği hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uğruna bağışlasın*”. (Tanyu, 1986: 38)

Yine bizim için önemli olan Yaratılış ve Türeyiş Destanlarında Tanrı’dan şöyle bahsedilmiştir: “*Yer yer değilken, su, su idi, başka bir şey yoktu... Bu yokluk içinde bir Tanrı... Tanrı’ya teklik gerek doğru ama teklik, yalnızlık ve can sıkıntısı... Tanrı, Kara Han Er kişiyi yarattı...*”. (Tanyu, 1986: 43) Burada ise Tanrı’nın tekliğinden ve yaratıcı sıfatından bahsedildiği görülmektedir.

Araplara Türkçeyi öğretmek için yazılan **Divânü Lügâti’t-Türk**’te Kaşgarlı Mahmud “Esirgeyen koruyan Tanrı’nın adıyla” diyerek eserine başlamıştır ve eserinde

pek çok yerde Tanrı adını kullanmıştır: “*Tengri*” *meni ağırladı (Tanrı bana ikram etti), ol Tengriye Kirt kinesedi (o Tanrının birliğini açıkça söylemek istedi), Tengri beni uluğladı (Tanrı beni yüceltti), Men Tengriye tapındım (Ben Tanrı’ya sığınırım), Tengri meni ködhezdi (Allah beni korudu), Tengri yalnguk türitti (Tanrı Adem’i yarattı), Tengri yaşın yanşattı (Tanrı şimşek çaktırdı), Tengri andağ tiledi (Tanrı öle istedi), Tengri anı kınadı (Tanrı onu cezalandırdı)...*” (Tanyu,1986: 63-67) Tanrı için bu kadar çok ifade kullanılması Tanrı’nın her şeye gücü yeten bir yaratıcı olduğunu gösterir niteliktedir.

Tanrı adının kullanılışı, Tanrı’nın benimsenişi açısından bizlere önemli bilgiler veren **Dede Korkut Kitabı** Tanrı kavramını islâmi esaslar içerisinde açıklamıştır ve genellikle Tanrı kelimesine ek olarak “Allah” sözcüğünü kullanmıştır. Dede Korkut Kitabı’nın “Mukaddime” bölümünde “*Dede Korkut söylemiş: Allah Allah demeyince, işler düzelmez, kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez*” (Ergin, 2009: 15) cümlesinde hem Tanrı hem de Allah kavramı kullanılmıştır. Yine Dede Korkut Kitabı’nın Mukaddime bölümünde “*...Cümle âlemleri*” yaratan Allah Tanrı güzel. O övdüğüm yüce Tanrı dost...” cümlesi Allah kavramından bahsetmiştir. (Ergin, 2009: 17) Burada Allah / Tanrı’nın yaratıcılık sıfatından bahsedilmiştir. Yine Boğaç Han Destanı’nda “*Oğlu kızı olmayana Allah Taâla beddua etmiştir.*” (Ergin, 2009: 21) Boğaç Han hikâyesinde “*Tanrı Taâla*” kavramları görüldüğü gibi yer almıştır. Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Destan’da da Allah, Tanrı kavramlarına rastlamak mümkündür. Dede Korkut Kitabı’nın diğer hikâyelerini de okuduğumuz zaman sıkça Allah ve Tanrı mefhumuna rastlamamız mümkündür.

Eski Türk hayatında görülen Tanrı ya da Tengri kavramları İslamiyetin kabulüyle Allah adını almıştır. Fakat bu isim değişikliği inanç biçiminde herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. İslamiyet öncesindeki Tanrı inancı nasılsa İslamiyet sonrasındaki Allah inancı da aynı şekilde devam etmiştir. Tanrı’nın gökyüzünde olduğu İslamiyet’te de var olan bir inanıştır. Eski Türk boylarında görülen göğe doğru dua etme şekli günümüze kadar gelmiş ve Allah’ın yukarıda gökyüzünde olduğunu bize kanıtlayan bir delil olarak görülmüştür. (Kalafat, 1995: 26)

İbrahim Kafesoğlu, eski Türklerde Gök-Tanrı dininin hâkim olduğunu söyleyerek, Gök-Tanrı inancını Türklerin dini olarak kabul etmiştir. Ayrıca göçebe hayat tarzı yaşayan Türk kavimlerinin inancında, Gök-Tanrı, din sisteminin merkezinde yer almıştır. Hunlar, Tabgaçlar, Gök-Türkler ve Uygurlar Gök-Tanrı dini için kurbanlar sunmuşlardır. (Kafesoğlu,1980: 56)

Tarih boyunca farklı dinleri ve kültürleri benimseyen Türkler için Tanrı, çok özel bir anlam taşımaktadır. Eski Türk kavimleri içerisinde tek ve ulu yaratıcı olarak görülen Tanrı, din sisteminin merkezinde yer almaktadır. Tanrı adının aynı zamanda Gök-Tanrı olarak anılması Türk kavimlerinde sıkça rastlanılan bir durumdur. Gök-Tanrı inancının, Tanrı yerine kullanılması tesadüf değildir. Gök-Tanrı inancı, Tanrı'nın dünyanın en yüksek ve ulaşılmaz yeri olan gökyüzünde olduğu düşüncesi ile alakalıdır. Gökyüzüne doğru açılan eller, yapılan dualar Tanrı'nın bize gökyüzünde olduğunu hissettirir. Bugün bile dua ederken ya da bir yakarıшта bulunurken ellerimizi göğe doğru kaldırmamız Tanrı'nın göküyüzünde olduğu düşüncesiyle değil midir? Aynı zamanda Tanrı'nın tek ve kudret sahibi olması, İslamiyet'te de Allah'ın bir ve tek yaratıcı olması düşüncesiyle birebir örtüştüğü için, Türklerin İslamiyeti kabul etmesinde önemli bir etken olmuştur. Tanrı inancı ile Allah inancının bağdaşması, Türklerin İslamiyeti kolayca benimsemesinde etkili olmuştur.

1.2. İyeler

Sahip ve koruyucu anlamına gelen iye, ait olduğu nesnenin koruyucu gizli ruhudur. Türk mitolojisinde ve Türk inanç örgüsünde yer alan bu kavram, belirli bir anlamı ve değeri olan her şeyin bir iyesinin olduğunu belirtir. Türk inanç zincirinde iyeler, yardımcı, koruyucu ve kara olmak üzere üç gruptur. Çalışmamızda önce yardımcı iyelere, ardından koruyucu iyelere ve son olarak da kara iyelere yer vereceğiz

1.2.1. Yardımcı İyeler

Türk inanç sistemi içerisinde, Tengri/Tanrı merkez olmak üzere çevresinde yardımcı ve koruyucu iyelerin yer aldığı görülmektedir. Kaynaklardan elde edilen bilgiler incelendiği zaman, Tengri'nin Bay Ülgen, Tengere Kayra Han, Kayra Han gibi yardımcılarının olduğu görülür. Bu yardımcıları Tanrı'nın iradesine bağlıdır ve bütün iyeler onun hizmetindedir. Tengri, bütün iyelerin ve varlıkların üzerindedir ve her şey onun idaresine bağlıdır dolayısıyla onun verdiği emirler çerçevesinde bu iyeler görevlerini yürütürler. (Kalafat, 1995: 26)

Yaşar Kalafat, Türk inanç sisteminde yer alan yardımcı iyeler hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Orta Asya ve Sibiryaya Türkleri arasından derlenen bilgi ve etnografik malzemeye göre, günümüz Türk inanç sistemi içinde yardımcı iyeler, Tengri Ülgen'in oğulları, kızları ve diğer büyük iyeler şeklinde tasavvur edilmiştir. Yaşayan*

Türk inançlarına göre Bay Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı vardır. Oğulları; Karşıt, Bura, Kan, Yaşıl Kan, Burça Kan, Karakuş, Baktı Kan Er Kan adlarını taşır. Kızları ise sadece Ak Kızlar veya Kıyan diye anılır. Oğul iyeler, aruv töş / iyi iyelerdir. İnsanların iyiliği için çalışırlar. Bunlardan başka Bay Ülgen'e yardım eden büyük iyeler de vardır: Yayık, Suyla, Karlık ve Utkıçı gibi... Bunlardan Yayık, Bay Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar ve insanları kötü/kara iyelerin şerrinden korumağa çalışır. (İnan, 2000: 31-36) İslami devrede bu iyelerin bir kısmı tamamen ortadan kalkmıştır. Bunların, yerlerini meleklerle bırakmıştır: İsrail, Azrail, Cebrail ve Mikail gibi... (Kalafat, 1995: 27)

İye kavramını bu bağlamda incelediğimiz zaman, Tanrı'nın yardımcıları olarak değerlendirebiliriz. İye, koruyucu ve gizli bir güç anlamına geldiği için, İslamiyet'teki "ruh" kavramı ile paralellik göstermektedir. Ruhlar âleminin üyeleri olan melekler ve şerir ruhlar Allah'ın yarattığı gizli güçlerdendir ve insanlar tarafından gözle görülemezler. İyeleri de bu ruhlar âlemindeki yaratılar gibi düşünmemiz yanlış olmaz.

1.2.2. Koruyucu İyeler

Yaşadığımız hayatta gözle göremediğimiz fakat kişileri ve nesleri koruyan bazı kuvvetler vardır. Eski Türk inançlarında koruyucu iye adını alan bu gizil güçler, etrafında bulunan kişilere ya da nesnelere daima eşlik ederler ve onları bazı kötü ruhların vereceği zararlardan korumaya çalışırlar.

1.2.2.1. Umay

Koruyucu iyeler içerisinde toplumda en çok bilinen ve hayatın önemli dönemlerinde insanoğluna eşlik etmiş olan koruyucu ruh Umay'dır.

Eski Türk kültüründe özellikle kadını ve çocuğu koruyan bir güç olarak bilinen iye Umay'dır. Umay, Tanrı Ülgen'in kızıdır ve sadece insan yavrularını değil hayvan yavrularını da büyüyünceye kadar korumakla yükümlüdür. (İnan, 2000: 34–36)

Türk mitolojisinde doğum ve bereketi simgeleyen Umay, Tanrı'dan sonra gelen ve Tanrıça niteliği taşıyan önemli bir dinsel varlıktır. Eski Türk yazıtları olan Orhun Kitabeleri'nde Tanrı'nın adı dışında sadece Umay'ın adı geçmektedir. Türk mitolojisinde Umay'dan şöyle bahsedilir; Umay, bir çocuk doğacağı zaman oraya varır ve gök âlemindeki süt gölünden getirdiği bir damlayı çocuğun dudaklarına sürer ve ona bir ruh verir. Böylece üç gün boyunca anne ve çocuğu korur. Moğol mitolojisinde ise

Umay'ın karşılığı anne anlamına gelen “Eje” dir ve Hakaz halkı tarafından İmay Eje olarak adlandırılır. Beyaz saçlı ve tombul bir kadın olarak tasvir edilen İmay Eje'nin pembe bir bulut üzerinde yaşadığına inanılır. Sibirya'da yaşayan Yakut Halkı ise Umay'ı Ayısıt olarak isimlendirir. Divânü Lügâti't-Türk'te ise Umay, kadının doğum yaptıktan sonra karnından çıkan “son” olarak değerlendirilir. (Öztürk, 2009: 153–167)

Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük'te “Umay” maddesi şöyle açıklanmıştır: *“Artım kavramıyla ilgili bir ruh veya daha doğrusu, bir evliya adı. Diğer Türk halklarında O'nun adına ‘Humay’ şeklinde de rastlanır. O'na geleneksel olarak ‘ilahe’ de denilebilir. Umay motifi, Türk halklarının dini-mitolojik inançlarında bazen kalıntı şeklinde de olsa, önemli bir kültürün adını bildirir. O'nun tanrıça sayılması ise etnik-kültürel sistemin ölçütleri bakımından sadece belirli koşullarda kabul edilebilir. Etnik kültürün kendi içinde iye olarak görünen bu varlık mitolojik sembolizm ve taşıdığı işlevlere uygun olan Ana-Ene, evliya veya melek gibi adlandırılır. Manas Destanı'nda Umayene perişte ifadesi vardır. Buradaki ‘perişte’ (melek) sözcüğü, Umay'ın Türk etnik-kültürel sistemdeki yerini bir koruyucu ruh, evliya veya melek olarak daha düzgün bir şekilde belirlemektedir.”* (Beydili, 2005: 79)

Uma sözcüğü, Hint mitolojisinde yer alarak ışık anlamına gelmekte ve özellikle eski Hint Tanrısı Siva'nın karısının ismi olarak geçmektedir. Işık, güneş ve ışıkla ilişkilendirilmesi nedeniyle tanrıça Umay'la bağlantılı olduğu düşünülür. (Çoruhlu, 2002: 40)

Türk Mitolojik Sistemi adlı eserde ise Umay ile ilgili şu açıklamalara yer verilmiştir. *“Resmi Türk yazıtları olan Orhun-Yenisey anıt kitabelerinde Tanrı ve Iduk, Yer-Sub'la beraber ismi anılan mitolojik varlıklardan biri de Umay'dır. Umay, Kül Tigin, Bile Kağan ve Tonyukuk yazıtlarından kadın ilah olarak zikredilmektedir. Diğer abidelerden farklı olarak Tonyukuk abidesinde Umay'ın işlevi açık şekilde gözüktür: Tenri Umay iduk yer sub basa berti erinç neke tezer biz. (Tanrı, Umay, kutsal Yer su onlara zafer verdi, niye kaçarız). Umay'ın Tanrı ve Iduk Yer-Sub'la birlikte Türklere zafer verdiği resmi yazıtlardan görülmektedir.”* (Bayat, 2007/b: 49)

Türk tarihin ve edebiyatının önemli bir eseri olan Orhun Yazıtları da Umay'a yer vermiş ve burada Umay'a dişileştirerek ona anne ve hatun vasfını yüklemiştir: *“Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı.”* (Ergin, 2001: 21) dizeleriyle Gök Tanrı'yı temsil eden hükümdarın hanımının da Umay'ı temsil ettiği anlaşılır.

Kitabelerde bulunan ifadelerden de anlaşılacağı üzere Umay, dişi Tanrıça olarak düşünülmüştür. Fakat Kalafat'a göre Umay, sadece koruma vasfına sahip bir ruhtur. Bengü Taş yazıtlarında çocukların koruyucu iyesi olarak 'Umay' adı ile geçmektedir. Kalafat ayrıca Umay iyesinin sadece çocukları koruyucu niteliğinin olduğunu, Tanrıça fonksiyonuna sahip olmadığını düşünür. (Kalafat, 2004: 18)

Umay'ın bir tanrıça yahut dişi bir ruh olarak düşünülmesinin nedeni Umay'ın kadın ve doğum ile ilgili hususlarda karşımıza çıkmasıdır. Umay iyesi hakkında Mahmud Kaşgarî ise şu malûmatı vermektedir: “*Umay, kadın doğurduktan sonra çıkan son'dur. Kadınlar, Umay ile tefeül ederler.*” (Kalafat, 1995: 27) Doğum olayında karşımıza çıktığı için Umay'ın dişi bir varlığı temsil ettiği düşünülmektedir.

Çocukları ve kadınları koruyan gizli bir ruh olarak bilinen Umay, her zaman çocuklarla beraberdir ve onların koruyucusudur. Uyuyan çocuğun, uykusunda gülümsemesi Umay'ın onunla birlikte olduğunun göstergesidir.

Bölgemizde doğum olayı gerçekleştikten sonra eş veya son adı verilen parça, insan ayağı değmeyecek temiz ve ıssız bir yere gömülür. Geçerliliğini koruyan bu uygulama Umay iyesine duyulan saygını bir neticesi olabilir. Ayrıca doğumdan sonra ikram edilen yemek de Umay iyesinin memnun edilmesi için gerçekleştirilen bir gizli ritüeldir. (Kalafat, 1995: 28)

Umay iyesi dinsel anlamının dışında görsellik ve saygınlık olarak da bazı kelimelere yansımıştır. “*Devlet kuşunun bir adı “Umay-Humay” veya Hümay Kuşu'dur. Osmanlı kökenli bir kelime olan “Hümâyün” ifadesinde bu itibarla Umay ile ilişkilendirilebilir.*” (Beydili, 2005: 584–585). Umay'ın inanç içerikli anlamının dışında farklı manalarda da karşımıza çıkması, Türk toplumunda Umay'ın özel ve anlamlı bir yerinin olduğunun bir kanıtıdır.

Açıkladığımız bilgilerden yola çıkarak Umay için şunları söyleyebiliriz: Tanrı'dan sonra gelen ve Tanrı kadar mukaddes olan, kadınları ve çocukları hatta bütün yavruları koruyup, kollayan dişi kutsiyettir. Bu kutsiyet o kadar önemlidir ki Türk edebi metinlerinde bile yer almaktadır ve bu metinlerde Tanrı kutsiyetinin dışında ana gibi kutsal olduğuna da değinilmiş ve Umay Ana silüeti ortaya çıkmıştır. Bize göre Umay Ana gibi bir silüetin ortaya çıkması Türk kültüründe kadına verilen değerin büyük olduğunun göstergesidir.

1.2.2.2. Ana Maygıl

İnanç zinciri içerisinde dişi Tanrı niteliği taşıyan bir diğer iye ise Ana Maygıl'dır. İsminden de anlaşılacağı üzere Umay gibi dişil bir iye ve Umay'dan sonra gelir.

“Türk coğrafyasında Umay'dan başka yine iki dişi tanrı vardır. Bunlardan birine Ana Maygıl, diğeri ise Ak Ana (Ak Ene) denilmektedir.” (İnan, 2000: 39)

Etnografik bilgi ve malzemelerden yola çıkarak, Türkler arasında yaygın olan bir başka koruyucu iyenin daha olduğunu, Ana Maygıl olarak adlandırıldığını ve bu iyenin varlığına Köktürk çağından itibaren rastlanıldığı Yaşar Kalafat beyan etmiştir. (Kalafat, 1995: 29)

Kalafat, Ana Maygıl veya Bodun İnli'nin koruyuculuğunun Umay iyesinden farklı olduğunu söyler: *“Umay, kadını ve çocuğu korumakla görevliken, Ana Maygıl, tüm yurdu ve halkı korumakla görevli olduğunu söyler. Dolayısıyla Ana Maygıl'ın yaşadığı yer mukaddes sayılmaktadır. Kalafat'a göre, günümüzde anavatan, anayurt inancı Ana Maygıl iyesiyle bağlantılıdır.”*(Kalafat, 1995: 29)

Ana Maygıl da Türklerin koruyucu iyelerindendir ve vatan toprağı ile birleştirilerek ona kutsiyet atfedilmiştir. Ana Maygıl ile vatan kutsallaştırılmış ve anavatan, anayurt gibi bir kavram ortaya çıkmıştır. Nasıl ki Umay, çocuğu ve anneyi koruyan bir iye ise Ana Maygıl da ülkeyi, vatani bir ananın çocuğunu koruduğı gibi koruyan bir iye.

1.2.2.3. Ak Ana (Ak Ene-Ağ Ana)

Türk inanç coğrafyasında yer alan bir başka koruyucu iye ise Ak Ana veya Ak Ene'dir. *“Altay Türkleri arasında yaşayan bu iye, inanca göre Tengri Ülgen'e yaratma kuvveti ve ilhamı vermiştir.”* (Kalafat, 1995: 30)

Ak Ana, yaradılışa ait efsanede, Ülgen'in karşısına çıkar ve insanoğluna *“yaptım oldu de, yaptım olmadı deme.”* Sözüni söyleyerek kaybolur ve bir daha hiç kimseye görünmez. (İnan, 2000: 19). Burada anlatılanlardan yola çıkarak diyebiliriz ki “Ak Ana” Türk mitolojisinde, var etme, yol gösterme vasfına sahip bir koruyucu iye.

Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük'te “Ak Ana” maddesi şu şekilde açıklanmıştır : *“Yer, gök yaratılmadan önce de var olup, hayalî gökte dolaştığına inanılan 'Ağ Ana', hayatın başlangıcı olan ne varsa hepsine ruh vererek yaşamın döngüsünü omuzlarında taşıyan ruh olarak düşünülmüştür. O, doğanın başlıca yaratıcı*

gücünü kendinde toplayarak, bir anlamda, ezeli sırrı sembolize eder. Altay Türklerinin inancına göre, ışıktan bir kadın hayali olan Ağ Ana, tanrı Ülgen'e yaratma gücü ve ilham vermiştir.” (Beydili, 2005: 24) Tanrı Ülgen'e yaratma ilhamını veren Ak Ana, doğada bulunan nesnelere hayat veren koruyucu iyelerden biridir.

Umay'a yardımcı olarak düşündüğümüz bu iyeye, Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra rastlanmamıştır.

1.2.3. Kara İyeler

İnanış silsilesi içerisinde yer alan maddelerden birisi de kara iyelerdir. Kara iyeler isminden de anlaşılacağı üzere kara; kötü, uğursuz iyelerdir. İnsanlar ve hayvanlara korkunç felaketler getirdiği için kara sıfatıyla bağdaştırılmıştır. Günümüz inançlarındaki şeytan ve kötü ruhların yerini alan kara iyeler, kara neme adıyla da anılmaktadır.

Eski Türk boylarında çeşitli isimlerle anılan bu kara iyeler hakkında Abdülkadir İnan şu bilgileri vermektedir. *“Erlik'in karanlık dünyasına mensup bütün kötü ruhlara ‘nemeler’ denildiği gibi ‘yekler’ de denir. ‘Yek’ Uygurca dinî metinlerde ‘şeytan’ demektir. Yakutlar ise kötü ruhlara ‘abası’ derler. Yakutlara göre, ikinci zümreyi tekil eden kötü ruhlar ‘abası’lardır. Bunlar Altayların ‘kara neme’ dedikleri kötü ruhların işlerini görürler. Fena insanların canları da bu kötü ruhlara karışır, bunlara ‘üör’ denir. Gerek Yakutlar ve gerek Altaylılar bunlardan başka yine birçok kötü ruhların bulunduğu inanırlar.” (İnan, 2000: 41) Kara iyelerin değişik isimlerle anılması onun vasfının değişeceği anlamına gelmemektedir.*

Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da halk arasında ‘bizden yeyler’ de denilen bu ruhani canlılar, , insanlara zarar veren varlıklar olarak bilinmektedir. Altaylar'da “kara neme”, Yakutlar'da “abası” olarak adlandırılan bu kötü ruhlar, zarar verici varlıklar olarak kabul edilmektedirler.” (Bayat, 2007/b: 280)

Yaşayan her canlıya bela getireceğine inanılan bu kara ve uğursuz iyeler inanç sistemizde yer almış ve insanları huzursuz etmişlerdir.

1.2.3.1 Erlik

Kara iyelerden ilki olan Erlik, ruhların ikinci zümresini teşkil eden kötü ruhlardandır. Bunların başkanı Altaylılarda Erlik, Yakutlarda ise Arsan Dolay'dır. Altaylılar Erlik'i şöyle ifade ederler: “Erlik; kuvvetli, güçlü demektir.” Bazı

Türkologlar bu kelimeyi “erklig” kelimesinin bozulmuş hali olarak ifade ederler. Uygar Buda metinlerinde yeraltındaki karanlık dünyanın hâkimi ve ölüm ruhu olan Yama’ya Erklig Yama denilmektedir. Yama’nın bu sıfatı Moğolca’da erlik ve yerlik şeklinde kullanılmıştır. Şamanist metinlerde ise bu erklig (kudretli) kelimesi, ‘Erlik’ şeklini alarak kötü ruhların başkanı olarak adlandırılmıştır. (İnan, 2000: 39)

Abdülkadir İnan Erlik’ten şöyle bahsetmiştir: “*Erlik insanlara her türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister istediği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarının gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar.*” (İnan, 2000: 39) Buradan anlaşılacağı üzere, Erlik insan ve hayvanlara her türlü kötülüğü yapan kötü ruhlu bir canavardır. Şaman dualarında Erlik’in bir canavar olarak kabul edildiği ifadeler şöyledir; “*O, atlet vücutlu bir ihtiyardır. Gözleri ve kaşları kömür gibi kapkara, çatal sakalı dizlerine kadar uzamış, yaban domuzunun azı dişlerine benzeyen bıyığı kulakları üzerine yerleştirilmiştir. Çenesi tokmağa, boynuzları ağaç köklerine benzer. Saçları kapkara ve kıvrıktır. Aşağıdaki mısralarda ise şu şekilde tasvir edilmiştir:*

“Bindiği (at) kara küheylan

Döşegi kara kunduz (derisinden)

Beline kuşak yetişmez

Boynuna kucak yetişmez

(Göz) kapağı bir karış

Kara bıyıklı, kara sakallı

Kana çalmış yüzlü (çehreli)

Parlak saçlı Bay Erlik!

Kuvası kişi göğsünden

Kadehi kurumuş kafatasından

Kılıcı yeşil demirden

Kürek kemikleri yassı demirden

Kapkara yüzlü!” (İnan, 2000: 40)

Yapılan tasvirlerden yola çıkarak, Erlik’i çirkin görünümlü, uzuvlarının ölçüleri insan ölçüleriyle uyuşmayan, karalar içinde korkunç bir yaratık olarak gözümüzde canlandırmamız mümkündür.

Türk mitolojisi Ansiklopedik Sözlük'te Erlik hakkında şu bilgilere rastlamaktayız: Erlik; Erlik Tanrı ismiyle Moğollar'da yer almıştır. Bu Erlik Tanrı inancı, Macar Kıpçaklarında da karşımıza çıkmaktadır. *“Yer altı saltanatının hâkimi anlamında Yerlik Ayna, Erlik gibi şekillerde de karşımıza çıkmaktadır. Sümerlerde ise ‘Yereşkiga!’ olarak bilinmektedir ve yer dünyasının sahibi, yer altı dünyasının ağası anlamında kullanılmaktadır. Sarı Uygurlar'da Erlik; ölümler saltanatı, yer değiştirenlerin yurdu anlamında kullanılmaktadır ve Yerliktin Hanı yani ölümlerin bulunduğu yerin ağası olarak da bilinmektedir. Tatarların metinlerinde Erlik, ölümlerin hanı imiş, İrle Han adlı bir Han olarak geçmektedir. Eski Türkçe'de İrle, Erle, yer, yurt anlamında kullanılmıştır.”* (Beydili, 2005: 197-198)

Yer altı dünyasının kötü ruhlu iyesi erlik, ölümlerin bulunduğu yerlerde yaşar ve o yerlerin ağası olarak bilinir. İyeler içinde insanlara zarar vermeye çalışan en tehlikeli iyedir. İnsanlara felaketler yollarak, kendisine kurbanlar sunulmasını sağlar ve hatta sırf kurban sunulsun diye insanlara hastalık ve kötülük yollar. Eski Türk toplumlarında ağır bir hastalıkla karşılaşıldığı zaman bunun Erlik'ten geldiğine inanılırdı. Görüntüsünün insan şekliyle uyuşmadığı bu şerir ruh, insanları kötü yola sevk etme, onlara felaketler getirme, hayvanlara musallatma olma vasıflarıyla yer altında yaşamaktadırlar.

Altay Şamanlığına Ait Materyaller adlı çalışmada, Altay Şamanlarının erlik ile ilgili inanışları şu şekilde açıklanmıştır: *“Erlik ve ona bağlı inançlar Altaylar'da, Altay Şaman dualarında genişçe yer almaktadır: Altaylarda, kızamık, tifo gibi ağır hastalıklar ve korkunç felaketlerin Erlik tarafından gönderildiğine inanılmaktadır. Erlik'in bu felaketleri göndermesinin sebebinin ise felaketlerle uğraşan insanların onun (Erlik) için kurban kesmesini sağlamaktır. Erlik, istediğini yapmayan kişiyi ölümle cezalandırır ve kendisinin hâkim olduğu bir mahkemede yargılar ve sonucunda kendisine uşak yapar. Bu anlatılanların dışında, Erlik'in bazen de insanlara kötülük yapması için yeryüzüne gönderildiğine inanılır. Altaylılar ise Erlik'in insanlarla uğraşmasının sebebinin bu olduğuna inanılır. Hastalık ve felaket dönemlerinde Altaylar Erlik'in adını bile anmaktan korkarlar ve bu dönemde ona kara bir şey anlamına gelen ‘kara neme’ diye seslenirler.* (Anohin, 2006: 3–6)

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri adlı eserde Yaşar Kalafat, Erlik için şu tespitlerde bulunmuştur; *“Erlik, ölüm ve felaket getirdiği için semavi dinlerde yer alan Azrail'in görevini de üstlenmiştir. Ölüm meleği olarak bilinen Azrail,*

yaratıcının emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Ancak Erlik, insanları kötü yola sevk etme, onlara fenalık etme, hastalık gönderme, canlılara musallat olma fonksiyonları ile ölüm meleğinden ayrılmaktadır. Erlik, emrinde kötülük barındıran kara iyelere sahiptir. Bu kara iyeler yer altında, kara yerlerdedir. Altay Türklerinin inancına göre, her insanın sağında yayuçı adı verilen iyilik iyesi, sol omzunda Erlik'in gönderdiği kötülük iyesi kara iye vardır. Bu iki iye doğumdan itibaren kişiyle birlikte olarak iyi ve kötü işleri kaydederler. İyilik iyesi kişiyi iyi yola, kötülük iyesi kötü yola sevkeder. Kişi öldüğü zaman ise Erlik'in karşısına çıkar, yaptığı iyilik ve kötülüklerle göre hesabı görülür. Eğer kişiyi iyilikleri ağır basarsa Erlik ona dokunamaz ve yayuçı denen ak iye onu alıp göğe çıkarır. Eğer kişinin yaptığı kötülükler fazla ise kişi yer altında kalır ve cezasına uygun iyeler tarafından cezalandırılır. Bu inanca inanan için uçmak/cennet veya tamuğ/cehennem inancının tezahürüdür ve 'toprak aldı gizledi' ve 'kara toprak gizledi' tabirleri ile Erlik iyesi inancı ile bağlantılıdır. Bizce ise İslami inanç sistemini anımsatan bu inanç daha sonra Türklerin İslam dinini kendi inançlarına yakın bulmasından dolayı kolayca kabul ettiğinin bir göstergesidir." (Kalafat, 1995: 31)

Her türlü kötülüklerin yaratıcısı olan Erlik'in, insanların sağ ve sol omuzlarında yaşayan melekler gibi yapılan iyilikleri ve kötülükleri yazma görevi de mevcuttur. Sağ omuza iyilikleri yazan iyeler, kişiyi iyiliğe sevk ederken, sol omuza kötülük yazma çabası içerisinde olan kötülük iyeleri, insanları kötülük yapmaya zorlamaktadır. Yaptığı bu işlerden dolayı bu iye, İslamiyet'teki Şeytan meleği gibi düşünmek yanlış olmaz.

Türk Din Tarihi adlı yapıtta, Erlik'in Gök-Tanrı'yı kişileştiren Ülgen gibi yardımcısı olduğundan ve Erlik ve yardımcılarının yeryüzüne inerek insanlara kötülük yapan bir ilâh olduğundan bahsedilir. (Günay-Güngör, 1998: 47)

Edindiğimiz kaynaklardaki bilgilerden yola çıkarak şu yorumları yapabiliriz: Erlik'in görev ve vasıflarına bakarak ve ayrıca insanlara yaptığı kötülükleri göz önünde bulundurarak, Erlik'i İslami inanç sisteminde "şeytan" a benzetmemiz mümkündür. Erlik bir yaratıcı tarafından görevlendirilerek insanlara kötülük yapmakta ve felaketler getirmektedir. Yine Altay inançlarında Erlik'in kişileri sorguya alıp cezalarını vermesi İslamiyetle örtüşmektedir. Dolayısıyla bu inançlara sahip eski Türk milletinin İslamiyeti kabul etmesi hiç de zor olmamıştır.

Yer altı âleminin kara iyesi olan Erlik'in kızlarının ve oğullarının olduğuna inanılmaktadır. Erlik'in yedi veya dokuz oğlunun olduğuna inanılır. Bu oğulların farklı ve özel isimlerinin olduğu bilinmektedir. Erlik'in yedi oğlunun olduğuna inanılan

rivayete *göre* Erlik'in oğullarının isimleri şöyledir: Taş pilektüü Pay-Maattır, Karaş, Yes pilektü Kerey Kaan, Uçar Kaan, Yabaş Kaan, Kömür Kaan, Şedey kaan.

Erlik'in dokuz oğlunun olduğuna inanılan diğer rivayette ise oğullarının isimleri şöyledir:

1. Erliktin yılanduv Karaş (Erlik'in Yılanlı Karaş)
Kayuu sınduu Kaan-Karaş (Sert Yapılı Kaan Karaş)
Pik sınduu Piy-Karaş (Koca vücutlu Piy Karaş)
2. Taş pilektüü Mattır (Taş Bilekli Mattır)
3. Yetti oduluu (Şınay Han neslinden yedi otağlı Kerey Kaan)
Yes pilektüü Kerey Kaan
Şınay Kaan tözi
4. Köölöktün kök suyu (Gömleğinin her dikişinde)
Kömür-Kaanın kök tömür (Kömür-Kaan'ın maviliği)
5. Paspas Pazar Padiş-pökö (Basar basmaz Pehlivan Padişah)
Küler tartkı, yer tartkı (Demir kaşağı, toprak kaşağı)
Küler çapkı, yer çapkı (Demir kapan, toprak kapan)
Pasdak yudar Padiş-piy (Değirmen taşlarını yutan Padiş-Piy)
6. Aburçlu köl-yayık (Aburalı taşkın gölü)
Andanışkan Şınay-Kaan (Dalgalandıran Şınay-Kaan)
7. Padiş Kerey (Padiş Kerey)
Kıygı yok kır keme (Küreksiz dağ sandal)
Kanadı yok kuva sal (Kanatsız solgun sal)
Padiş Kerey (Padiş Kerey)
8. Aygır yalduu Biy-Yabaş (Aygır yeledi Biy Yabaş)
9. Kattu sınduu Kaan (Sert vücutlu Temir Han)
Temir-Kaan
Tulku sınduu fulunduu (Yusyuvarlak bilekli)
Tuduş temir yarınduu (Son demir yağrınlı)
Adam Erlik Ayrılğan (Ata Erlik'ten ayrılan)
Kızazar kanı yok (Kızarır kanı yok)
Kayılattan tını yok (Koyacak canı yok) (Anohin, 2006: 6–7)

Yaşar Kalafat da Erlik'in çocuklarının isimlerini kısaca şöyle sıralamıştır: “*Karaş, Mattır, Şingay, Kömürkan Badış Biy, Yabaş, Temir Kan, Uçar Kan, Kerey Kan.*” (Kalafat, 1995: 32)

Erlik'in oğullarının görevleriyle ilgili bilgiler sınırlıdır. Erlik'in oğullarının sayısının fazla olması O'nun elçilerinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Hem yer altı âlemini hem de yeryüzündeki âlemi yöneten bu kara iyelerden insanlar korkmuş ve onlara saygı göstermişlerdir. Saygılarını kurban sunarak gösterenler, ondan her hangi bir kötülük görmemek için ellerinden geleni yaparlar.

Erlik'in oğullarının yanı sıra kızları da bulunmaktadır. Erlik'in kızlarının sayıları tam olarak belli değildir. Bazı rivayetlere göre iki kızı, bazı rivayetlere göre ise dokuz kızı vardır. İki kızının olduğu bilinen rivayetlerde kızlarının adı Segis Köstü Kıştey Ene(Sekiz gözlü Kıştey Ana) ve Erke Solton (Nazlı sultan)'dur. Herhangi bir sorumlulukları olmayan bu kızlar vakitlerini oyun oynayarak geçirirler. Tanrı Ülgen'e kurban sunulan törenlerde Şaman'ın yolunu şaşırtmaya çalışırlar. Bu kızlara Kara Kızlar adı verilir. Bu kara kızlar, tören sırasında Şaman'ı kendi yataklarına çekmeye çalışırlar. Eğer Şaman, bu kötü amaçlı kızların cilvelerine kanıp tuzaklarına düşerse, kötü ruhlar tarafından cezalandırılır. Şaman dualarında “Utanmaz Maskalar” adıyla geçen bu kara kızlar şöyle tasvir edilmektedir.

“Topuğu yok elastiki vücutlular,

Şalvarsız çıplaklar

Yapışkan kara yüzlüler,

Siyah kıvrıkcık saçlılar

Beş örgülü, tulumlu

Hayâsız maskaralar

Yer yarığı gibi çatallı göğüslüler

Tepe gibi tümsek memeliler,

Kıçlarını oynatıp

Memelerini sallayıp

Erlik'in dokuzu da aynı kara kızları” (Anohin, 2006: 10)

Erlik'in çocuklarının sayısının fazla olması O'nun ne kadar çok yardımcısının olduğunu düşündürmektedir. Çocuklarının kız ya da erkek olması onun yapacağı kötülüklerin sayısını arttırmaktadır. Her çocuğunun yapacağı kötülük, vereceği zarar

Erlik tarafından onaylanan bir durumdur. Zaten bu kadar çok sayıda çocuğunun olması bunun kanıtı olduğunu göstermektedir. Kötülüğü simgeleyen bu kötülük kaynağı olan ruh düzene, huzura ve barışa karşı bir yaradılıştadır.

1.2.3.2. Al Karısı

Yeni doğum yapmış kadınlara ve çocuklara musallat olduğuna inanılan, üremenin ve çoğalmanın düşmanı olarak bilinen bu kara iye Alkarısı lohusa kadınların korkulu rüyasıdır. Eski türk kültüründen günümüze kadar gelmiş olan bu inanç, Umay koruyucu iyesinin zıttıdır. Doğum yapmış kadınların ve yeni doğmuş bebeklerin düşmanı kabul edilen bu ruh lohusa kadını ve çevresini daima huzursuz etmiştir. Eski Türk kültüründe yaygın bir inanış olan ve Türk boylarında farklı isimlerle karşımıza çıkan bu iye, lohusa hanımlara korku veren bir inanış olarak günümüze kadar gelmiştir.

Esmâ Şimşek Alkarısı'nın çeşitli isimlerle adlandırıldığını şöyle ifade etmektedir: *“Lohusa hanımların korkulu rüyası olan Alkarısı, Çin seddinden Akdeniz kıyılarına Buz denizinden Hind'e kadar yayılmış yaygın bir inanıştır. Türk boylarında bu kara iye, Albastı, Alkarısı, Al Albis, Albis, Almış, Almış gibi muhtelif isimlerle anılmaktadır.”* (Şimşek, 1990: 536)

Kötülük saçan böyle şerir bir ruhun tasvir edilmesi zor olmasa gerek. Erlik gibi şekilsiz ve korkutucu bir dış görünüme sahip olduğu düşünülen Alkarısı şöyle tasvir edilmektedir; İslamiyet'ten önce de yaygın bir inanış olan Alkarısı, lohusa kadınlara ve atlara musallat olan, uzun boylu, uzun parmaklara ve tırnaklara sahip, iğrenç suratlı, korkunç bir yaratıktır ve dünyaya yeni gelmiş bebeklerin ciğerleri ile beslenir. (Şimşek, 1990: 536)

Bazı türk boylarında Kazaklar ve Kırgızlarda bu iyeye kara albastı veya sarı albastı denilmektedir. Sarı albastı, sarışın bir kadın olarak tasvir edilir. İnanişâ göre, Kara albastı, ağır başlı, sarı albastı ise oynak bir mizaca sahiptir. Demircilerden, tüfek sesinden, kamlardan ve ocaklılardan çok korkarlar. Eğer birine musallat olmuşlarsa Kamlar, yeni doğmuş bebeğin ciğeri ile koyun ciğerini değiştirerek bu iyeyi kandırmaya çalışırlar. (Kalafat, 1995: 33)

Cermenlerde de Alkarısı inancı olduğunu düşündüren bazı fikirler vardır. Bu fikirler şunlardır: *“Bazı araştırmacılara göre, Albastı, Türklere Cermenlerden geçmiştir. Eski Cermenlerin Alp Ruhu ile albastı aynı kaynaktan gelmektedir. Yani 'al*

bastı' aslında 'Alp+bastı' dır. Zamanla değişikliğe uğrayarak, bu hale gelmiştir". (Şimşek, 1990: 537)

Kazan Türklerinin inanışlarına göre, Albastı şerir bir ruhtur. İnsanların yaşamadığı ıssız yerlerde yaşar ve yolcuların yolunu keserek onları korkutur. Bölgedeki rivayetlere göre Albastı, evlenmemiş bir kızdır ve kumsalda, metruk kayalıklarda yaşamaktadır. Genç kızlara korku verir ve onları hasta yapar. Güçlü bir Şaman dualar ve ilahiler okuyarak bu kötü ruhu genç kızlardan uzaklaştırır. (İnan, 2000: 170) Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Albastı adı verilen bu zararlı iyenin amacı, genç kızlara zarar verip, onları evlenemeyecek hale getirmektir. Böylece evlenemeyecek hale gelen genç kız doğum yapamayacak ve neslin devamlılığı sağlanamayacaktır.

Türk mitolojisinde de bahsi geçen Al karısı inancı Hazar'dan Balkanlar' a, Ural'dan Horasan' a kadar geniş bir coğrafyaya sahiptir. Türklerin yaşadığı her toplulukta inanç olarak yerleşmiş bir kavramdır. Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan bu inanç ve etrafında gerçekleştirilen uygulamalar hemen hemen benzer özellikler gösterir. Bu da, inancın Türk toplulukları içerisinde bir bütünlük oluşturduğunun açıklamaktadır. İsmi farklı şekillerde anılması, onun verdiği kötülüklerin değiştiği anlamına gelmez. Bilakis, isimleri farklı olsada ona karşı alınan önlemler ve uygulamalar temelde aynıdır.

Hemen her toplumda yaygın olan inançta, Alkarısı lohusa kadının ciğerini söküp yer ve onu öldürür. Bu sebepten dolayı, doğum yapmış kadın yalnız bırakılmaz. Yörede "lohusanın bir ayağı mezardadır" denmesinin sebebi bu olduğu düşünülebilir. Alkarısının vereceği zararlardan korunmak amacıyla birtakım önlemler alınır. Bu önlemlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz; lohusanın bulunduğu odada demirden yapılmış bir eşya ya da kırmızı nesne bulundurulur, erkekten korktuğu için erkek elbisesi bulundurulur, lohusanın yastığının altına soğan bırakılır. Bunlar en sık alınan önlemlerdendir. Alınan bu tedbirler sayesinde Alkarısının lohusaya zarar vermeyeceğine inanılır.

Alkarısı inancına Altaylılar'da da rastlanılmaktadır ve alkarısından korunmak için alınan önlemler Türklerle aynıdır. Abdülkadir İnan, Altaylılar'da görülen Alkarısı inancından ve alınan önlemlerden şöyle bahsetmektedir: "*Altaylılar da alkarısını şerir ruh olarak görürler ve Erlik'in avamından ve hademelerinden biri olduğunu söylerler. Fergana Özbekleri de Albastının, şeytan, ecine, dev ve perilerin taifesinden olduğunu söylerler ve görüntüsünün pejmürde, dağınık saçlı bir koca karı suretinde olduğunu*

bildirirler. Bu sebeplede lohusayı bu ecinenin boğmasından korktukları için yalnız bırakmazlar.” (İnan, 2000: 170)

Alkarısının zarar verici şerir bir ruh olduğu inancı Türk halkını birtakım önlemler almaya zorlamıştır. Alınan bu önlemleri Ema Şimşek şöyle sıralamıştır: *“Alkarısının varlığına inanılan yerlerde, Alkarısından korunmak için bir takım önlemler alınmaktadır. Alınan bu önlemler şehirler ve yöreler farklı olmasına rağmen her yerde aynıdır. Çünkü ortak amaç doğrultusunda hareket edildiğinden yapılan uygulamalar da aynıdır. Alınan bu önlemlerden kısaca söz etmek gerekirse; geceleri lohusa hanımlar yalnız bırakılmaz, geceleri ışığı söndürülmez, başucuna su, süpürge ve Kur’an-ı Kerim koyulur, lohusanın yakasına iğne batırılır, yanında sürekli bir erkek bulundurulur, yanına soğan ve demir çubuk bırakılır, lohusanın başına beyaz yaşamak ve kırmızı tül bağlanır, kırmızı altın takarlar, kırmızı şeker hediye ederler, kapının ağzına kazma kürek koyarlar, bir şişin üzerine elma, portakal, üzerlik, çörek otu ve mavi boncuk, kırmızı bir kordelayla bağlarlar lohusanın başucuna bırakılır. Bunun dışında çocuğun veya lohusanın yastığının altına soğan, ayna, tarak, ekmek, bıçak, hamaylı konulur, yatağa iğne batırılır, lohusanın bulunduğu yerdeki bütün suların ağzı kapatılır. Bu tür tedbirler alınmadığı takdirde, alkarısının lohusaya zarar vereceğine inanılır.” (Şimşek, 1990: 538)*

Alkarısı, eski Türkler döneminden başlayıp günümüze kadar gelmiş köklü bir inanıştır. Aile kurmaya ve neslin çoğalmasına mani olmaya çalışan bu kara ruh, farklı isimlerle anılmasına rağmen etrafına verdiği zararlar hep aynıdır. İnsanoğlu bu şerir ruhun vereceği zararlardan korunmak için nesiller boyu önlemler almıştır. Uzun ve dağınık saçlı, kıyafetleri pis ve tırnakları uzun olarak tasvir edilen Alkarısı, bir kadın görünümünde olduğu için erkek sesinden ve kıyafetinden korkmaktadır. Ayrıca alkarısının demirden, kırmızıdan, tüfek sesinden korktuğu bilinir ve alınan tedbirler hep bu yönde gerçekleştirilir. Bu kara iyenin vereceği zararlardan korunmak için bazı tedbirlerin alınması şarttır. Bu sebeple yöre, şehir, bölge fark etmeden alınan önlemler lohusayı ve çocuğu Alkarısı’ndan koruma niteliğindedir.

1.3. Yer İyeleri

İye, nesnelerin içinde var olduğuna inanılan gizli bir güçtür. O, bulunduğu nesnenin koruyucusudur. Eski Türkler, doğaya ait unsurların birer koruyucu ruhu olduğuna inanmışlardır. Dağ iyisi dağları korur, su iyisi suları korur gibi... Bu iyelerin

doğaya ait parçaları koruduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar, yeryüzünü koruyan bu iyelere karşı her zaman saygı duymuş ve saygı gereği o iye etrafında bir takım inanışlar gerçekleştirmişlerdir. Doğaya ait her nesnenin birer koruyucu ruhu olduğunun düşünülmesi, yeryüzündeki iyelerinin sayılarının fazla olduğunu ve her nesnenin Tanrı tarafından korunduğunu gösterir. Bu nedenle iyelerin her birini incelemek yerine günlük hayatta en çok karşılaşılan iyeleri ele almak daha doğru olacaktır. Çalışmamızda, Türk inanç sisteminde en çok bilinen iyelerden bahsedeceğiz.

1.3.1. Dağ İyesi

Yüksekliği ve ulaşılmazlığı ile Türkler için kutsal bir değere sahip olan dağ, bünyesinde koruyucu bir ruh barındırmaktadır. Bulunduğu bölgeyi adeta himayesi altına alan bu iye, etrafındaki yöre halkını koruyup kollamakla yükümlüdür. Türkler de kendilerini koruyan bu iyeye her zaman saygı göstermiş ve kurbanlar sunmuşlardır.

Yüksekliği itibarıyla Türklerin, yeryüzünde Tanrı'ya en yakın yer olarak düşündükleri dağlar, Türklerin saygı gösterdiği tabiat unsurlarındandır. Tanrı'nın gökyüzünde olduğu ve dağların Tanrı'ya yakınlığı inancı ile Türkler dağlara kutsiyet kazandırmışlardır. Gök-Tanrı inancıyla da örtüşen bu düşünce Türkler arasında oldukça yaygın bir görüştür.

Türk mitolojisinde de önemli bir yertutan dağ iyesi, orman, su, ağaç gibi kutsal sayılmaktadır. Doğaya ait her cansız varlığın birer ruhunun olduğu inancı, o nesneyi kutsal yapmaktadır. Türklerin kutsal olarak kabul ettiği nesneler etrafında pek çok ritüelin oluşması bu sebeptir. Dağ iyesi de çevresinde dini törenlerin sıkça yapıldığı kutsal mekânlardan birisidir.

“Dağ iyesi yalnız bir doğa kültürünün terkip kısmı olmakla kalmaz aynı zamanda menşe mitinin özelliklerini de yansıtır. Nitekim boyların, soyların ve kabilelerin birer kutsal dağlarının olması, soyun, kendi ecdadını Dağ ruhuyla birleştirmesi bu mitolojik kategoriye ortak bir külte bağlamış görünür. Diğer taraftan dünya modelinde dağın, yerin eksenini olması inancı, dünya dağlarının veya demir dağların varlığına inancı doğurmuştur ki, bu da genel anlamda dağ kültürünün bir başka boyutudur.” (Bayat, 2007: 222)

Türk efsanelerinde dağlarla ilgili inanışlara şu şekilde yer verilmiştir: *“Kök Türkler'in Yaradılış Efsanesi'nde, erkek kurt yerini dişi kurda bırakır. Efsaneye göre, düşmanla yapılan savaşta sağ kalan bir erkek çocuk, bir dişi bozkurt tarafından*

kurtarılır. Kurt, çocuğu, Turfan'ın kuzeyinde bir dağa götürüp büyütür ve ondan çocukları olur. Bozkurt dağın içindeki vadiye küçük bir mağara kapısından girip çocuğu kurtarır. Atalarını korumuş olduğu için Kök Türklerin hayatında dağa ve mağaraya karşı gösterilen saygı onları mukaddes görme mertebesine yükseltmiş olabilir. Türkler, söz konusu yerde çoğalıp yeryüzüne çıkmak isteyince yine bu mağara önüne gelip demir dağı eritmişler, ateş yakmışlar, odun yığmışlar. Bu yüzden, Türkler arasında ata mağarasına, dağa, ateşe, demire ve ağaca karşı duyulan saygının kökünde kurtarıcı rolü oynamaları yatıyor olabilir.” (Kalafat, 1995: 42)

Abdülkadir İnan, Yer-su ruhların en önemli temsilcisi olan dağ iyesini Şamanist Türklerin Gök-Tanrı kültüyle ilgili bir kült olduğunu savunur. Eski Türklerin her yıl kutlu kabul ettikleri dağlarda Gök-Tanrı'ya kurban kestiklerini Çin kaynaklarından öğrendiğimizi söyler. *“Altaylı Şor ve Belter'ler kurbanlarını Gök-Tanrı'ya yüksek dağ tepesinde yaptıkları ayinle sunarlar ve bu ayine 'tengere tayig' (yani tanrı-gök kurbanı) derler. Yüksek dağ tepelerinin göklere ve Tanrı'ya yakın bulunması, dağların tanrı makamı olduğu inancının yerleşmesine sebep olmuştur.” (İnan, 2000: 49)* *“Bu nedendir ki, Orta Asya'da dağların adları mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan gibi anlamları ifade eden Han, Tanrı, Buztağata, Iduk Art, Kuttağ... gibi isimler taşıya gelmişlerdir.” (Günay-Güngör, 1998: 52)* Dağların yüksek olması ve Tanrı'ya yakın yerler olarak kabul edilmesi bu yerlerin Tanrı'nın mekânı olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu sebeple dağlar her zaman kutsal yerler olarak kabul edilmiştir.

Eski Türklerde dağlara Han, ata gibi isimler verilip dağların kişiselleştirilmesi dağların kutsallaştırılmasıyla yakından ilgilidir. Nitekim eski Türklerde dağların insanlar gibi konuşan, duyan ve hatta evlenip çocuk sahibi olan ruhanî varlıklar şeklinde tasavvur edilerek kutsallaştırıldıklarını bildiriyorlar. Örneğin, Sagay gelinleri bu dağları “kayın babaları” olarak görmüş ve dağlara öyle seslenmişlerdir. (Günay-Güngör, 1998: 52) Dağlara isim vererek onları kişileştiren Türkler bu vesile ile dağlara olan saygılarını daha kalıcı hale getirmişlerdir. Dağların, büyüklüğü ve kutsallığı simgeleyen isimlerle anılması, onlara gösterilen saygının birer kanıtıdır.

Türk topluluklarında her boyun, her obanın kendine ait birer mukaddes dağı vardı. Kendisine bir dağ seçen yöre halkı, o dağa kutsiyet vererek o dağın koruyuculuğu altına girmiştir. Sadece şahsi dağları olmayan boyların, müşterek dağları da vardı. VII. yüzyılda tüm Türk boyları ve Göktürk imparatorluğu himayesindeki tüm yabancı

boyların sahiplendiği Ötüken Dağı, Kutadgu Bilig’de de yer almış ve Türk dünyasının simgesel bir dağı olmuştur. (İnan, 2000: 49)

Tanrı kadar mukaddes sayılan dağlar efsaneler de bile karşımıza çıkmaktadır: *“Uygur efsanesine göre, Uygurlara saadet ve bolluk sağlayan mukaddes dağları vardı. Bu dağa Kuttag denirdi. Bu dağ Çinliler tarafından götürüldükten sonra Uygurlar perişan olmuşlardır. Bugünkü Moğolistan’da eski Kara Balgasun harabeleri yanındaki Erden-Ula hakkında da aynı rivayet söylenmektedir. Bu tür efsaneler Orta Asya’nın bereketli dağlarını hatırlarını uzun zaman hatırlatmışlardır.* (İnan, 2000: 50) Dağlar Türk boyları için o kadar kıymetlidir ki efsanelere bile konu olmuş ve ebedileşmiştir.

Türk mitolojisinde dağ iyesinin Gök-Tanrı inancıyla bağlantılı olması, dağ ruhunun kadın olarak düşünülmesi, Tanrı’ya sunulan kurbanların dağlarda sunulması ve kadınların saygıdan ötürü dağlara gitmemesi doğayla ilgili inançlarla alakalıdır. Bazı bölgelerde Tanrı’ya sunulacak kurbanların dağda sunulması dağların yücelik vasfı ile ilgilidir. Dağların Tanrı’ya yakın yerler olarak düşünülmesi sebebiyle kurbanlar da dağlarda sunulmaktadır. Dağların yücelik sıfatını alması, dağların kutsallık ve atalık fonksiyonunun olduğunun belirtkesi olarak düşünülebilir. Dağlara “baba” gibi isimlerin eklenmesi, dağların mitolojik dönemin izlerini taşıdığını göstermesi açısından önemlidir. (Bayat, 2007/a: 227)

Bugün, bazı dağ ve tepeler üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerleri, üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaretler, üzerinde bulundukları dağların isimlerini almışlardır. Bu özellik Anadolu’nun pek çok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu bölgesinde de görülen bir durumdur. *“Dumlu Baba, Hasan Baba, Güzel Baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, Sarı Baba gibi dağ ve tepelere üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerleri isimlerini vermişlerdir.”* (Kalafat, 1995: 43)

Fuzuli Bayat, dağın “soy sosyolojisi” bağlamında da kullanıldığını söyler. Bu bağlamda dağ, büyük akraba ve atayı temsil eder. Koca evine gelen gelin, kayınbabasını soy dağı olarak görür ve yüzünü gizler. Buna aynı zamanda “gelinlik etme” de denmektedir. Kadın, kocasının soydağına saygı gösterirken kendi soy dağını da unutmaz. Kocasının soy dağını ailenin en büyük ferdi olarak kabul eden gelin, bu dağ karşısında yüzünü, ayaklarını ve başını örter. Altay Türkleri arasında yaygın bir inanış olan bu kavram dağın, kayınbabanın ve kocanın soy dağı olarak kabule görmesinin bir sonucudur. (Bayat, 2007/b: 230) Eski dönemlerinin gelinleri de kayınbabalarına olan

saygıdan dolayı yüzlerini kapatır, yanında konuşmaz, yemek yemezlerdi. Yapılan bu davranışlar büyüğe, kayınbaba'ya saygıdan dolayı dense de bu davranışın temelinde soy dağına duyulan saygı yatar ki bu da halk tarafından bilinmez.

Tanrı'nın gökyüzünde olduğu inancı dağların da Tanrı'ya en yakın yerler olduğunu düşüncesini doğurmuştur. Tanrı'ya daha yakın görünen ulu ve yüce dağlar halk tarafından kutlu yerler sayılmış ve etrafında ritüeller oluşmuştur. Böylesine kutsiyet kazanan bir coğrafi şeklin bir ruhunun olduğuna inanılmış ve o ruhu memnun edebilmek için kurbanlar sunulmuştur.

1.3.2. Taş İyesi

Tabiatta bulunan nesnelerden birisi de taş ve kayalardır. İnanç sistemi içerisinde taşlar çeşitli anlamlar kazanarak eski Türkler tarafından kutsallaştırılmışlardır. Bu taşlardan en çok bilineni Yada taşıdır. Eski Türkler Yada taşı ile pek çok iş gerçekleştirmişlerdir. Hatta bu taşla yağmur yağdırmış ve havanın durumunu değiştirmişlerdir.

Tabiatta bulunan şekiller arasında taş ve kayalar çeşitli fonksiyonlar kazanarak inanç sistemi içerisinde yer almıştır. Eski Türkler, bu taşlara anlam yükleyerek o taşları kutsal saymışlardır. Bu taşlardan en çok bilineni “*Yada Taşı*” diye adlandırılan bir çeşit taştır. Eski Türkler, bu Yada Taşı ile pek çok iş yapmışlardır; bu taşla yağmur, kar yağdırmış havayı değiştirmişlerdir.” (Kalafat, 1995: 47)

Türklere Tanrı tarafından hediye edilen bu taşla Türkler istedikleri zaman kar, dolu, yağmur yağdırmış ve fırtınalar çıkarmışlardır. Türklere armağan edilen bu sihirli taş Türk kavimlerinde çeşitli adlar almıştır. Türk lehçelerinde farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır: “*Yada Taşı Yakutça’da Sata, Altayca’da Cada, Kıpçak lehçelerinde ise Cay şeklinde bilinmektedir. İslam kaynaklarında bu sihirli taş “Yağmur Taşı” ve “Cada Taşı” şeklinde rastlamak mümkündür. Kaşgarlı Mahmut, yağmur taşını bir tür kâhinlik olarak görmüştür ve Divan-ü Lügat-it-Türk adlı eserinde bu taşın kehanetine bizzat şahit olduğunu söylemiştir.*” (İnan, 2000:160)

Cada Taşı efsanesi Çağatay divan edebiyatında da yer almış ve Ali Şir Nevai tarafından Tevaid-ül Kibar adlı divanında Yada taşı şöyle yer almıştır:

“*Yada taşığa kan tegeç yağın yağkandek ey sâki*

Yagar yağmurdek eşkin çün bolur la’lin şerab âlûd” (İnan, 2000: 162)

Yakutlarda ve Özbeklerde de yada taşı ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. *“Yakutlar yada taşına sata derler ve bu taşın at, inek, ayı, kurt gibi hayvanların içinde bulunduğu inanırlar. Kırgızların “Er Gökçe” destanında, Er Kosay, uzun kulaklı Sarı atının ceğerlerinin altında cay taşı (yada taşı) çekip çıkarır, sonra bu taşı sallar ve koyar sonucunda yağmur yağar daha sonra ise bu yağmur suyunu içerler. Burada “Yada” taşının yağmur yağdırma fonksiyonu görülmektedir. Kırgız inançlarında ise cada taşı koyun karnında bulunur ve bu taş ile yazın kar bile yağdırılır.* (İnan, 2000: 165) Çeşitli Türk boylarında da rastlanılan yada taşının görevi her yerde aynıdır.

Mucizevî bir yapısı olan butaşın tarih boyunca Türklere yardım ettiğine inanılmıştır. Anlatılan bilgilerde Türklerin 5. yüzyılda bir Cürcen saldırısına karşı kendilerini Yada taşı ile koruduklarına rastlanılmıştır. Türkler bu taşın aracılığıyla savaşlarda yağmur, kar, dolu yağdırmış, yel estirmiş, kasırga çıkartmışlardır. (Bayat, 2007: 158) Hem koruma hem de yağmur yağdırma vasfıyla kullanılan bu taş geçmişte yaşayan her boyun uğurlu taşı olmuştur.

Kaşgarlı Mahmut ise **Divânü Lügâti't-Türk** adlı eserinde yada taşı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“Yada, kâhinlik olup belli başlı taşlarla (yada taşı) yapılır, rüzgar estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü.”* (Bayat, 2007: 158) Kaşgarlı Mahmut'un da bizzat şahit olduğu bu taş mucizevî özelliklerinden dolayı bir nevi kâhinlik yapan bir taş olarak düşünülmüştür.

Türklerin hayatında önemli bir yer tutan Yada taşının fiziksel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: *“Yada taşı, rengi koyu olup yumruk büyüklüğündedir. Üzerinde damar damak çizgiler bulunur. Ele alınınca yaygın olarak bir soğukluk duyulur. Sallanınca kulağa bazı sesler gelir. Üç yıl kullanıldıktan sonra yavaş yavaş gücü azalır. Yada taşının en iyileri, kendi kendine hayvan veya kuş biçimi almış olanlarıdır. Taşlar, kullanıldıktan sonra su içine konup saklanır. Bu taşların Altay Dağlarının buzla kaplı bölgelerinde bulunduğu da söylenmektedir.”* (Bayat, 2007/b: 159) Fiziksel özellikleri bakımından normal bir taştan farkı olmayan yada taşı, sahip olduğu güçle farklı niteliklere sahip bir taş olarak Türklerin hayatlarında yer edinmiştir.

Sonuç olarak Türkler taşları kutsallaştırarak bu önemli taşlardan fayda görmüşlerdir. Özellikle Yada taşı olarak bilinen en gözde taş ile yağmurlar, karlar

yağdırıp seller, fırtınalar, kasırgalar meydana getirmişlerdir. Böyle tılsımlı bir taşın fonksiyonlarına Türkler yüzyıllar boyu inanmışlardır.

1.3.3. Yer İyesi

Yer iyeleri içerisinde yer alan bir diğer iye ise yer iyesidir. Türk inanç sisteminde yer, yeryüzü anlamında kullanıldığı için önemli sayılmaktadır. Bulunduğu, yerde koruyucu bir iye olarak görüldüğü için saygı duyulmaktadır.

Türklerin inanç yapısında önemli bir yer teşkil eden yer/yir, yani yeryüzü mühim bir mevkii işgal etmektedir. Eski Türkler, ili ve halkı koruyan bir iyenin varlığına inanarak Kağan'ın oturduğu yeri mukaddes sayarak saygı göstermiş ve daima düşmana karşı korumuştur. Türkler Kağan'ın bulunduğu yerde o halkı koruyan, kollayan bir varlığın olduğuna inanmışlardır. Hatta o varlığa saygı göstermiş ve kurbanlar sunmuşlardır. Kurbanlar sunarak önce Tanrı'nın rızasının kazanılması sonrada onun vasıtası ile iyelerden yardımlar temin edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır

Yaşar Kalafat, yer iyesi için şu ifadeleri kullanmıştır: *“Türk inanç sistemi içerisinde yer iyesi dağ, taş, kaya, ağaç, orman ve su ile ilgili iyelik kavramlarını barındırdığı için diğer iyelerin üstünde bir yerde bulunmaktadır. İnanca göre, yer ile ilgili gizli güçleri barındıran bu iye, yeryüzünü kontrolü altında tutmaya çalışmakta ve daha çok geçilmesi güç olan sarp yollarda, dağ bellerinde ve dağ geçitlerinde yaşamaktadır.”* (Kalafat, 1995: 48) Dağ, taş, orman, su gibi varlıkların ruhunun olduğuna inananlar Türkler tüm iyeleri bünyesinde barındıran yer iyesine her zaman saygı göstermişlerdir.

Türklerin toprağı, bulundukları yerleri ıduk olarak kabul etmeleri, ölülerini toprağa gömmeleri, üzerinde yaşadıkları yerleri yabancılardan ve düşmanlardan korumaya çalışmaları Yaşar Kalafat'a göre çevreyi koruyan ve onlara yardım ettiğine inandıkları iyeleri kızdırmamak ve onların azabını üzerlerine çekmemek inancından kaynaklanmaktadır. Vatan, yurt ve anavatan kavramlarının gelişmesinde bu inancın rolü olduğu düşünülmektedir. *“Yer ile ilgili inançlarda ‘Yerin kulağı var’ inancında yer almaktadır. Bu sebeple konuşulması, söylenmesi istenmeyen şeylerin herhangi bir kimse olmasa bile konuşulduğu zaman yerin kulağıyla duyabileceği inancı yerleşmiştir.”* (Kalafat, 1995: 52)

Türkler tarafından kutsal kabul edilen iyeler vardır. Türkler kutsal olarak kabul ettiği iyeleri Tanrı gibi düşünmüşler ve ona saygıda kusur etmemeye çalışmışlardır.

Kişiler bu iyeler vasıtasıyla Tanrı'ya yaklaşmayı hedeflemiş ve onlara saygı göstermişlerdir.

1.3.4. Su İyesi

Yer iyelerini bir diğeri ise Su İyesidir. Su İyesi yer gibi, dağ gibi, taş gibi uludur. Hayat kaynağı ve yaşama gücü olan su insan için çok önemlidir. Eski Türkler, hayat için bu denli önem arz eden suyun da ruhunun olduğuna inanmışlardır.

Yer üstündeki her alanın kendisine özgü bir iyesi olduğu gibi, suyun da kendi iyesinin olduğuna inanılır. Eski Türkler, sulak yerlerde, nehirlerde, ırmaklarda, çaylarda ve göllerde yaşayan bir varlığın olduğuna kanaat getirmişler ve bu varlığa daima saygı gösterip onu korumuşlardır.

Abdülkdair İnan'a göre; *“Şamanistlere göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar hep canlı nesnelerdir, Altay Dağları, Sütgöl ırmakları ve gölleri Şamanistler için yalnız coğrafi isimler değil, duyan, evlenen, konuşan, çoluk çocuk sahibi olan varlıklardır. Bir Şamanistin dağlardan ve ırmaklardan bahsederken gözle görülen dağlardan mı veya sulardan mı olduğunu anlamak güçtür; ruh-bizzat dağdır, ırmaktır; dağ, ırmak bizzat ruhtur.”* (İnan, 2000: 50–51)

Türkler, her suyun birer iyesi olduğuna inanmışlardır. Eski Türklerde çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci/şarap salmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışarak, iyelerin yardımlarıyla çocuk sahibi olacaklarına inanmaktaydılar. Suyun hayat kaynağı olması, mukaddes sayılması, günümüzde de İslami inançta “Zemzem Suyu” ile devam etmektedir. (Kalafat, 1995: 53)

Yakut Türkleri, her ırmağın, gölün, pınarın her birinin ayrı ayrı bir iyesinin olduğuna inanmış ve bu iyelere kanlı/kansız kurbanlar sunarak bu iyeyi memnun etmeye çalışarak ondan yardım beklemişlerdir. Örneğin, balık avına çıkmadan önce su iyesine doğurmamış bir ineği kurban edip, içki ve balık sunmuşlardır. Burada kurban sunmaktaki amaç su iyesinin memnun edilmesi ve bereketli bir av olmasının sağlanmasıdır. (Kalafat, 1995: 53)

Anadolu Türkleri de Eski Türkler gibi su iyesine önem vermiş, su iyesine zarar gelmemesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu sebeple suyun temiz tutulması inancı hâlâ günümüzde de mevcuttur. Eski Türkler su iyesine zarar vermemek için bazı hareket ve davranışlara dikkat etmişlerdir. Bu davranışların bazıları şunlardır; hava karardıktan sonra evin dışına su dökülmez, suyun geçtiği yerler kirletilmez, tükürülmez. Kişiler eğer

su iyesine karşı davranışlarına dikkat etmezlerse su iyesi tarafından cezalandırılacaklarına inanırlar. Bu yüzden su iyesini kirletmemeye çalışırlar

Suyun şifa verici bir hayat kaynağı olduğuna inanan Türkler suyu kutsallaştırmışlardır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bazı hastalıklara iyi geldiğine inanılan kutsal sular vardır. Kişi kutsal sayılan bu sudan içerek ya da yıkanarak şifa ummaktadır. (Kalafat, 1995: 55)

Görüldüğü üzere doğadaki her nesnenin birer ruhu olduğuna inanan Türkler, diğer iyelere gösterdikleri saygıyı su iyesine de gösterip kanlı/kansız kurbanlar sunarak bu iyeyi memnun etmeye çalışmış ve ondan yardım dilemişlerdir.

1.3.5. Ağaç / Orman İyesi

Varlığın başlangıcı ve devamında hava, su ve toprak kadar önemli olan ağaç, insanoğlunun inanış ve düşünüş dünyasında “türeyiş, beslenme, Tanrı ile irtibat kurma, cennete ulaşma, şifa, gibi roller üstlenmiş ve bu sebeple ağaç/orman tanrısal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Ağaçların ya da ormanların iyelerinin memnun edildikçe hayatta mutluluğun artacağına, bolluk ve bereketin artacağına inanan Türkler, daima ağaca ve ormanlara saygı göstermişlerdir.

Pervin Ergun ağacın Türk inanışları içerisindeki yerini şöyle açıklamıştır: *“Hayatı, ölümsüzlüğü, bilgeliği, gençliği ayrıca üç katmandan (yeraltı, yer üstü ve gökyüzü) oluşan âlemi birbirine bağlamayı ifade eden “Kozmik Ağaç” mefhumu Türk inanış sistemi içerisinde yer almaktadır.”* (Ergun, 2004: 24)

Pervin Ergun ağaç için kozmik ağaç veya hayat ağacı tabirini kullanarak, ağacın bütünlüğü temsil ettiğini ifade etmiştir. Ergun'a göre, hayat ağacı; dünyanın üç tabakasını birbirine bağladığı için kozmik düzeyler arasında bir semboldür ve tekliği sembolize eder. Ayrıca hayat ağacı, kâinatın bel kemiğidir ve insan kemikleri ile özdeşleştirilir. Soy ağacı, soy kütüğü de insan ile hayat ağacı arasındaki bağı gösterdiği için önemlidir. Hayat ağacı hem doğumu hem de ölümü simgelemektedir. Hayat ağacı, ruha gideceği yolu gösterici bir vasma sahiptir ve ebediyet suyu arasında bir bağ mevcuttur. Bu sebeplerden dolayı ağaçlar kutsaldır. Türk dünyası için bir tek ağaç kutsal değildir. Kutsal kabul başka ağaçlar da vardır. Kutsal kabul edilen diğer ağaçların bazıları şunlardır; çam, dağ sediri, ardıç, çınar, selvi, meşe, dut, söğüt, elma. Gök Tanrı'nın sıftalarını sembolize eden ağaçlar bulundukları yeri kutsallaştırmaktadırlar. Kutsal oldukları için de rastgele yerlere dikilmezler. (Ergun, 2004: 24)

Ağacın Türk kültüründe önemine değindikten sonra, kutsal sayılan ağaçların bir de destanlar içerisinde yerini inceleyelim: “Uygurların Türeyiş Destanı’nda, *çocuklar doğrudan ağaçtan türetilmemiş, Tanrı tarafından, kutsal ağaçlar vasıtasıyla yeryüzüne indirilmişlerdir*. Manas Destanı’nda, *Kırgızların hanı Cakıp Han, erkek evlada hasrettir ve zaman zaman bu sıkıntısını açıkça dile getirir. Cakıp Han karısına yönelik sözlerinde çocuksuzluğun faturasını karısı Çırçı’ya bağlamaktadır ve onun çocuksuzluğunu kaldırmak için yapılması gerekenleri yapmadığını söyler. Bu yapılacak işlemlerden biri de elma ağacının altında oynamaktır*. Dede Korkut Hikâyelerinde, *kölgeliçe, kaba, başsuz, dipsiz olan ağaçlar Tanrı’yı ve O’nun kutunu temsil eder. Bay Terek’in altına sığınan bahadır ve hayvanlar onun dallarından ya da gövdesinden çıkan öz suyu içerek beslenmekte, gençleşmekte hatta ölümsüz kılınmaktadır*. Oğuz Kağan Destanı’nda, *Uruz’un ağaca söylediği sözler ağacın kutsallığını bir kez daha gösterir:*

*Ağaç ağaç dir isem sana erilenme ağaç
Mekke ile Medine’nün kapısı ağaç
Musa kelimünün asası ağaç
Böyük böyük suların köprüsi ağaç
Kara kara denizlerin gimisi ağaç... ” (Ergun, 2004:)*

Destanlarda bahsedilen ağaçlar, Tanrı’yı ve O’nun kutunu temsil ettiği için mukaddes sayılmaktadır. Türkler için bu kadar kutsal sayılan bu ağaçların birer ruhunun, olduğuna inanılmakta ve o ruha saygı gösterilmektedir.

Yaşar Kalafat ağaçlarla ilgili inanışlardan şöyle bahstemiştir: “*Ulu, kutsal ağaçlara hürmet göstermek, Tanrı’ya hürmet göstermekle eş değer tutulmaktadır. Bu yüzden Anadolu’da insanlar her daim ağaçlara saygı göstermiş ve onları korumuşlardır. Dağ, tepelerinde bulunan ulu ağaçlar ve türbe kenarlarında bulunan ağaçlara bezler, çaputlar bağlayarak bir nevi kansız kurbanlar sunarak ondan medet ummuşlardır.*” (Kalafat, 1995: 58) Günümüzde de ağaçlara çaputlar bağlamak yani ağaca kansız kurban sunup onu memnun etmeye çalışma geleneği geçerliliğini korumaktadır. Her ne kadar ağaçlara çaput bağlamak İslam dininde hurafe olarak kabul edilse de yapılan bu uygulamanın kökeni Eski Türk inanışlarına dayanmaktadır.

Tanrı’yı ve gücünü temsil ettiğine inanılan ağaçlar, insanlar tarafından daima saygı görmüş ve kutsal kabul edilmişlerdir. “Ağaç kesen baş keser” ifadesi ağaca verilen değeri vurgulayan bir atasözü olarak Türk edebiyatı içerisinde yer almıştır.

1.4. Gök İyeleri

Yeryüzünde bulunan iyelerin dışında eski Türkler gökyüzünde bazı ruhların varlığına inanmıştır. Gökyüzünde güneşin, ayın ve yıldızların bünyelerinde bazı gizil güçler barındırdığını söylemek mümkündür. Eski türk insanı bu güçlere inanmış ve ona her zaman saygı duymuştur.

1.4.1. Güneş

Dünyaya hayat, insanlara yaşam enerjisi veren güneş, geçmişte kutsal sayılan tabiatın bir parçasıdır. Ay ve yıldızlarla beraber düşünülünce Gök Tanrı inancını oluşturan güneş, eski çağlarda Tanrı gibi kutsal kabul edilmiştir. Koruyucu vasfı itibariyle gök, ay ve yıldızlar gibi iye sınıfında yer almış ve Türk inanç sistemi içerisinde yer edinmiştir.

Çin Kaynaklarında, Türk kağanlarının güneşe olan hürmetlerinden dolayı otağlarını güneşin doğduğu yönde kurdukları bilgisi yer almaktadır. (Kalafat, 1995: 37) Bu bağlamda Türklerin güneşi kutsal saydıklarını görmemiz mümkündür. Türk toplumunda Kağan, Tanrı kadar kutsal sayıldığı için Kağan'ın kutsal kabul ettiği halk için de kutsaldır düşüncesiyle, Güneş kutsal kabul edilmiştir. Dolayısıyla o dönemde yaşayan halk da güneşi kutsal sayıp onun koruyuculuğuna inanmıştır.

Yaşar Kalafat güneşin kutsallığından şöyle bahsetmiştir: *“Güneş ışıkları Tanrı'nın yeryüzüne inen nuru olarak kabul edilir ve bu şekilde inanılır. Bu nedenle bazı yörelerde güneşin ilk ışıklarının değdiği taşlar kutsal sayılmış, öpülmüş ve saygı gösterilmiştir.”* (Kalafat, 1995: 38)

Bir doğa olayı olan güneş tutulması sırasında, göğe doğru silah sıkmak ve ses çıkarmak Türk inanç sisteminde gürültü çıkararak kötü ruhları kovma amaçlı yapılan uygulamalardandır. Çıkarılan sesle kötü ruhların ortamdaki uzaklaşacağı ve orada bulunan insanlara zarar veremeyeceği inancı Türkler arasında yaygın bir inanıştır.

Sonuç olarak, doğanın bir parçası olan güneşe Tanrı'nın koruyuculuk vasfı yüklenerek kutsiyet kazandırılmıştır.

1.4.2. Ay ve Yıldızlar

Güneşin yanı sıra ayın ve yıldızların da eski Türk inancı içerisinde kutsallaştığını görmek mümkündür. Eski çağlarda Türkler işe başlamadan önce ay ve yıldızların konumlarına bakar ve tabiatın durumuna göre işlerini yaparlardı.

Eski Türk kavimlerinden Hunlar, bir işe başlamadan önce ay ve yıldızların durumlarına bakmış ve duruma göre işlerini yapmışlardır. Yakutlar ve Kırgızlar da yalnız ay ev yıldızlarla ilgilenmekle kalmamış ve gezegenlerden Venüs ve Satürn'ü kutsallaştırarak Mars'ı uğursuz kabul etmişlerdir. (Günay-Güngör, 1998: 51)

Türkler, mevsim değişikliklerini, havanın sıcaklık durumunu, yağmur durumunu gökyüzüne bakarak tespit etmiş ve yapacakları işleri ayın, yıldızın hareketine göre düzenlemişlerdir. Tarımla uğraşan Türk halkı için havanın durumunu bilmek çok önemli ve gereklidir. Tarla işlerini gökyüzündeki hareketlere göre düzenleyen halk, bu varlıkların ruhlarına diğer iyelere gösterdiği gibi saygı göstermiş ve rızasını almak için kurbanlar sunmuşlardır.

Güneş tutulması gibi önemli bir doğa olayında çeşitli önlemler alan Türk halkı, ay tutulması zamanında da bazı kötü etkilerden kurtulmak için bazı tedbirler almışlardır. Yaşar Kalafat'a göre alınan önlemlerin temel sebebi şöyledir: *“Güneş tutulması zamanında yapılan; tef çalma, havaya silahla ateş etme, teneke çalma gibi pratikler ay tutulması zamanında da uygulanmaktadır. Burada da kötü ruhu kovma anlamı mevcuttur.”* (Kalafat, 1995: 40)

Ay ve yıldızların hareketi Türkler için öylesine önemlidir ki onların etrafında birtakım inanışlar da oluşmuştur. *“Ayın ilk hilâlini gören kişiyi toprağa ve altına bakarak dua etmesi sonucu, o ayın güzel ve bereketli geçeceğine inanılmaktadır. Türkler, gökte her insanın birer yıldızının olduğuna inanmaktadırlar. Eğer gökten bir yıldız kayacak olursa, birinin öleceğine inanılmaktadır.”* (Kalafat, 1995: 40) Ölümü düşündüren belirtiler arasında sayabileceğimiz bu inanış günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

Tarımla uğraşan Türk toplumu için hava durumunun önemi büyüktür. Güneş, ay ve yıldızların hareketlerine göre tahminde bulunan halk, bu hareketlere göre havanın sıcaklığı, soğukluğu hakkında yorumlar yapmışlardır. Geçimini tarımla sağlayan halk için önemli olan gök cisimleri Gök-Tanrı inancı ile birlikte düşünülmüş ve Tanrı'ya gösterilen saygı gök iyelerine de gösterilmiştir. Sonuç olarak, diğer iyeler gibi kutsal kabul edilen gök iyeleri Türk toplumları tarafından oldukça önemsenmiştir.

1.5. Ev, Ocak, Ateş-Od, Ağıl-Ahır İyeleri

Türkler yaşadıkları dönemlerde, yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan varlıkların birer ruhlarının olduğuna inanarak, onlara saygı göstermişlerdir. Bunların dışında eski

Türkler evin, ateşin ve ahırın da birer ruhu olduğuna inanmış ve etrafında pek çok uygulama gerçekleştirmişlerdir.

1.5.1. Ev İyesi

İnsanoğlu için yaşadığı yer yani evi önemli bir mekândır. İnsanlar hayatlarının büyük kısmını evlerinde geçirdikleri için evlerine çok fazla önem verirler. Eski Türkler geçmiş zamanlarda, bu kadar önem verdikleri mekânın da birer ruhu olduğuna inanmış ve evlerinin yaşayan canlı bir varlık olduğunu düşünmüşlerdir. Evlerinde yaşadığına inandıkları bu ruha ev iyesi adını vermişlerdir. Ev iyesi, evde yaşayan insanları koruyarak, orada yaşayanları dış tehlikelerden korumaya çalışan bir ruh olarak inanç sistemi içerisinde yer almıştır.

Eski Türk kavimlerinde ev iyesi ve kutsallığı hakkında Yaşar Kalafat'tan şu bilgileri almaktayız: *“Eski Türk topluluklarından olan Volga Türkleri bu ev iyesine Öy iyesi adını vermektedirler ve bu koruyucu iyenin tesirinin sadece evin veya çadırın sınırları dâhilinde olduğunu söylemektedirler. Yakut Türkleri ise bu iyeye çadır iyesi diyerek ve onun rızasını, yardımını almak için bu iyeye kurban kesmektedirler. Kesilen kurbanın kanını ise çadır direklerine sürerek o iyeyi durumdan haberdar etmektedirler. Günümüzde kesilen kurban etinin eve getirilmesi, kurban kanın kişinin anlına sürülmesi ev iyesini memnun ve haberdar etmek için yapıldığını söylememiz mümkündür.”* (Kalafat, 1995: 59)

Eski inançlarımıza bağlı kalarak ev iyesi ile ilgili inançlardan bazılarında şöyle bahsetmek mümkündür. Eşikte oturmak, eşiğe basmak iyi karşılanmamaktadır ve bu durumun uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Yaşar kalafat'a göre; *“Eşik evin giriş izni verilen ve aynı zamanda giriş sırasında gelene bir eve girmekte olduğunu hatırlatan ilk duraktır. Ev iyesi eşikte olabilir. Onun için en iyesini incitmemek gerekir. Aksi halde insanlar onun hışmına uğrayabilir. Bu yüzden eve girerken eşiğe basmamak gerekir.”* (Kalafat, 1995: 59) Düğün adetlerimizden biri de ev iyesiyle ilgili olarak şöyledir; eve gelin girerken gelinin eşiğe basmamasına çok dikkat edilir. Bu geleneği yabancı kültürde de görmemiz mümkündür. Gelinin eşiğe basmasına engel olmak için damat eve girerken gelini kucağına alır böylece eşiğe basmayan gelin ev iyesine de zarar vermemiş olur. *“Kırgız ve Kazak Türklerinde de bu inancın yaşadığı görülmektedir. Onlar da, gelin eşiğe basmasın diye gelini keçe ya da kilim üstüne oturtup çadıra*

sokmaktadırlar.” (Kalafat, 1995: 60) Günümüzde de yaygın bir şekilde uygulanan bu geleneğin temelini Orta Asya türk toplumuna dayandığı bilinmez.

Abdülkadir İnan, Erlik’in oğullarından olan Karuş, Kerey, Kaan, Padis ve Pay Mattir’in kapı bekçiliği yaptığı ve onlara her zaman saygı gösterilmesi gerektiğini söylemektedir. (İnan, 2000: 40) Erlik kötülük saçan bir ruh olduğu için onu kesinlikle incitmemek gerekir. Aksi takdirde vereceği zararlarla etrafındaki insanları rahatsız edebilir.

Ev iyesinin evin eşiğinde olduğu inancı, eski Türk inanç sistemi içerisinde yer almış bir inanıştır. Ev iyesi eşikte olduğu düşünüldüğünden eşiğe basmamaya özen gösterilmektedir. Özellikle yeni bir ev kuran çiftler, ev iyesini rahatsız etmemek için gelini eşiğin üstünden geçirirler. İnsanların diğer iyelere gösterdiği saygı bu iye için de geçerlidir. Genel olarak, iyeler Tanrı gibi kutsal kabul edilip insanlar tarafından saygı görmüştür.

1.5.2. Ocak, Od, Ateş İyesi

Ateş, tarih boyunca bütün insanlığın vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Türk kültüründe ise ateşin önemi o denli büyüktür ki ateş inanç haline gelmiş ve günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Günlük hayatta bazı ihtiyaçlara cevap veren, bireyi ve aileyi koruyup kollayan ateşe duyulan saygıyı arttırmıştır. *“Eski Türk toplumlarında ailenin mutlu ve huzurlu yaşaması, tarım ve hayvancılığın durumu da ateşe bağlıdır. Türk toplumlarında ateşe gösterilen saygı Eski Türklerin yurtlarına giden gezginler tarafından tapma olarak yorumlanmıştır.”* (Dilek, 2009: 43)

Eski Türk topluluklarından bir olan Sibiryan Türkleri günlük hayat ve inançlarında ateşin yeri ve özelliklerini şu şekilde tasnif etmiştir:

“1. Hayata ve hayatın içinde yer alan unsurlara dair başlangıç ve bitiş noktalarında ateşin bu anların sembolü olmaktan öte yapılan işim kendisiyle aynileşme özelliği.

2. Ateşin koruyucu özelliği (Ateşin evi ve aileyi koruması)

3. Ateşin yardım edici özelliği (Yolculuğa veya ava çıkarken ateş iyesinden yardım istenmesi)

4. Gerekli saygı gösterilmediği, zara verildiği veya ona karşı yapılması yasak işler yapıldığında ateşin cezalandırıcı özelliği (Ateşe yiyecek verilip dua edilmediğinde

veya ona sivri uçlu aletlerle dokunulduğunda bunları yapan kişiyle birlikte evinin yanması)

5. Ateşin tedavi edici ve arındırıcı özelliği (Ateşin bazı hastalıkları tedavi ettiğine inanılması, tütsüleme yoluyla yaşanan mekânla birlikte insanları arındırdığına ve Nevruz bayramında üstünden atlamak suretiyle kötülük ve hastalıklardan kurtardığına inanılması)

6. Ateşin bazı şeylerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin habercisi olma özelliği (Ateşin çıkardığı seslerin veya aldığı vaziyetin fırtına çıkacağı veya eve konuk geleceği... gibi bazı durumların işareti olarak kabul edilmesi)

7. Ateşin insanla ilahi varlıklar arasında bir vasıta olma özelliği (Sahalarda ateşin karşısına geçme suretiyle meleklerle karşı karşıya gelindiğine ve yakılan ateşlerin gökyüzüne haber götürdüğüne inanılması)

8. Ateşin bereket verici özelliği (Kendisine gerekli saygının gösterilip, yiyecek sunulan ateşin evin bereket ve kazancını arttırdığına inanılması)” (Dilek, 2007: 43)

Görüldüğü üzere ateşin birden çok vasfı vardır. Özellikle ateşin sağaltıcı, temizleyici, arındırıcı ve kötü ruhları uzaklaştırıcı etkisi ateşe duyulan saygıyı daha da arttırmaktadır.

Altay Türklerinde ateşin önemi şöyle açıklanmaktadır: “Altay Türklerinin inanişına göre her Türk’ün hayatında en anlamlı ve en değerli şey, onun doğup büyüdüğü evi, ateşi ve ocağıdır. Çünkü evin ocağı, evde yakılan ateş ailenin unsurudur. Ateşin etrafında toplanan ailenin mutluluğunun, bu ateşin alevlerinden çocuğa geçeceği düşünülür. Altay Türklerinin inançlarına göre her ev iyedir. Fakat ocağın ve ateşin iyeleri bir başkadır. Güzel, genç kızlar olan bu iyeler, kimseye görünmeyip ateşi saf ve temiz tutarlar. Altay Türkleri ateşe kötü bir şey saçmanın ona sivri uçlu aletler yöneltmenin uğursuzluk getireceğine ve ateş iyelerinin evde kimse olmadığı zamanlarda külden yorganını örtünüp dinlendiğine inanırlar. Bu inanç ve ateşe karşı yapılması yasak işlerin bir kısmı hala günümüzde de geçerlidir. Yapılan araştırmalarda ateşe su dökülmez, güneş batarken veya battıktan sonra ateşe su dökülmez, gece ateş başkasına verilmez, ateşe bıçak tutulmaz, pis bir şey atılmaz. Bu tür şeyler ateşin ölümüne sebep olacağı için, uğursuzluk getirdiğine inanılır ve bu tür davranışlardan kaçınılır.” (Dilek, 2007: 43) Ateşin bu kadar önemli olması Türk toplumu için kaçınılmaz bir unsurdur. Evin ocağının, ateşin evin aslî unsuru sayılması ateşi mukaddes kılmıştır. Kişini doğup, büyüdüğü evi, ateşi ve ocağı olduğu için bugün kullanılan “baba ocağı” tabiri kanımızca

bu inançtan gelmektedir. Baba Ocağı tabirinin Türk aile yapısı içerisinde belli başlı bir yeri vardır.

Türk Din Tarihi adlı kitapta, Türklerin ateşe gösterdiği saygı hakkında şu bilgiler verilmektedir: “*Türkler, öteden beri ateşe saygı gösteriyor, onda kutsal ve temizleyici bir güç görüyorlardı. Altaylar ve Yakutlar ateşteki bu kutsal ve temizleyici güç ya da ruja “ot izi” (ateş sahibi) adını vermekteydiler. Ateş, Türklerde bir temizleme aracı olarak düşünülmüş ve yapılan uygulamalarda bu inanış apaçık ortaya konmuştur. Ateşin bit temizleme aracı olarak kullanılması şu şekilde olmuştur; Yakutlar ava çıkmadan önce, yakılan ateşin üzerinden atlayarak elbiselerini ve silahlarını temizlemişlerdir.*” Bu yönüyle bakılacak olursa burada temizleme yönü değil de daha çok ateşin koruyucu gücünden faydalanarak avın bereketli geçmesi için yapılan bir pratik olduğu tarafımızca düşünülmektedir. “*Türklerin bu denli ateşe saygı göstermeleri bazı kişiler tarafından yanlış anlaşılmış ve Türklerin Mazdeizme inandıkları ortaya atılmış. “Hâlbuki Türklerdeki ateş kültürünün Mazdeizmle bir ilgisi bulunmamaktadır. Çünkü ortada ciddi bir fonksiyon farklılaşması söz konusudur. Zerdüştlikte ateş tapınmanın objesini oluştururken, Türklerde o her şeyden önce temizlenme vasıtasıdır.*” (Günay-Güngör, 1998: 56) Türklerde ateşperestlik bir kavram bulunmamaktadır. İnançlar ve çevresinde uygulanan pratikler ateşe duyulan saygınlıkla ve onun temizleme gücüyle alakalıdır.

Ateşin temizleyici gücü dışında iyileştirici etkisi de mevcuttur. Eski Türk boylarından, Tatar Türkleri, “*Ateşin hastalık iyileştirici gücünün de olduğuna inanmaktaydı. Örneğin hayvanlar ve insanlar arasında görülen bazı bulaşıcı hastalıkların görüldüğü zamanlarda, odun ateşinin hastalıkları iyileştirici etkisinin olduğuna inanmaktadırlar.*” (Kırcı, 1998: 400)

İnsan hayatında önemli bir yer işgal eden ateş ve buna bağlı inanışlar sözlü kültürde de mahsullerini vermiştir. “*Ergenekon’dan çıkarken demir dağı eritmek için körük ateşi kullandığı bilinmektedir. Manas Destanı’nda Manas, dirilip eve gelince, Manas’ın annesi ocakta devamlı yana ateşi söndürür ve memesini çıkararak oğlunu emzirir. Hacı Bektaş Veli menkıbesinde, Hoca Ahmet Yesevi’nin bir odunu yakarak Anadolu’ya fırlatması; müritlerine de odunun düştüğü yeri bulup ocak tutmalarını söylemesi, ateşin ve buna bağlı olarak ocak kültürünün bir milletin manevi hayatının kökleşmesindeki rolünü gözler önüne sermektedir.*” (Kırcı, 1998: 407)

Halk dilinde ateş ve ocakla ilgili dua ve beddualar da yaşamaktadır. Çocuğu olmayan ailelere “ocaksız” denir. Beddualardan bazıları ise şunlardır: Ocağına baykuş tünegin, ocağına incir ağacı dikilsin, ocağın bata, ocağın tütmez olsun gibi. Dualar ise; ocak sahibi olasın, ot ocak şenletmek. Evine ateş düşsün, ateşle oyun olmaz, ateş ateşle söndürölmez, ateş avuçlanmaz, ateş demekle ağız yanmaz, ateş düştüğü yeri yakar, ateş olsan cümrün kadar yer yakarsın gibi sözlerde de ateşin insan hayatındaki önemini görmemiz mümkündür.

Sadi Yaver Ataman “**Halay Tarzı Ateşli Oyunlar**” adlı yazısında ateşle ilgili bilgiler vererek bunların halk oyunlarına yansıma şekilleri vermiştir. “*Eskilerin “Anâsır-ı Erbaa” dedikleri tabiatın dört ana varlığı (hava, su, toprak, ateş) ve bunlara katılabilecek (ağaç) canlılar için hayat kaynağı bir kült olmuştur. Dokuz Oğuz menkıbesinde, tarihe geçmiş ünlü kişilere ait hikâye ve efsanelerde, ağaçlara gökten nur inmesiyle, ateşin bilindiği anlatılmıştır. Ateş en eski Türk dini olan Şamalık ve Budistlik’teki kutsal yerini Türklerin İslamiyeti kabullerinden sonra da bir dereceye kadar koruyarak, değişik ihtiyaçlar ve dine bağlı inançlarla birlikte, sevinç işareti olarak da kullanılmıştır. Doğu Anadolu bölgesinin tipik oyunlarından olan Çayda Çıra, çok eski adetlere dayanan şaman adetleriyle ilgili olduğu anlaşılan törenimsi kaynaşmalardan, sonraları halay düzenine sokulmuş ateşli oyunlarımızdan biridir. Önceleri meydanlarda yakılan, alevli ateşlerin çevresinde, ellerinde çıra ve meşaleler gezdirerek oynanan bu oyunlar, sonraları kapalı yerlerde, özellikle kadınlar arasında düğünlerde ateşin yerini yağ kandilleri ve mum ışıkları almıştır. Bu tür oyunlar, genellikle ateşin hastalıklardan arındırıcı ve kötü ruhları ürkütücü, gönülleri ışıktandırıcı, ısıtıcı ve aş pişirme nitelikleriyle hayat kaynağı olarak, ateş kültürüne bağlı kalmış bir geleneğin sürdürölmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu kült, özellikle sağlıktan ilgili inançlara bağlı olan çeşitlerinin de meydana gelmesinde etken olmuştur denebilir.*” (Ataman, 1984: 3–4) Anlatılan bilgiler doğrultusunda Çayda Çıra ateşli oyununun evliliği koruyucu, kötölükleri kovucu özellikleri olduğu tarafımızca düşünülmektedir.

Sonuç itibarıyla, ateşle ilgili uygulamalar ve çevresindeki inançlar korkulan ateş ruhunun gönlünün hoş edilmesi düşüncesidir. Orta Asya’da başlayan bu inançlar diğer coğrafyalarda ve Anadolu’da yaşayan Türkler arasında da yaygındır. Ateş insanları aşan gücüyle insan hayatından önemli bir yer tutmuştur. Çünkü günlük hayatta birçok şeyin gerçekleşmesi ateşe bağlıdır. Bu sebeple ateş inanç sisteminde, inançlara bağlı olarak

hayatın geçiş aşamalarında etkisi kendine has uygulamalarıyla günümüze kadar getirmektedir.

1.5.3 Ağıl/ Ahır İyesi

Göçebe ve hayvancılıkla uğraşan eski Türk toplumu için hayvancılık, koyun ve at besleme önemli bir yer tutmaktadır. Hayvancılığın önemli olduğu bir toplumda çobanların ve sürülerin bir koruyucusunun olduğuna inanmak mümkündür. Türklerin bulunduğu her yerin, nesnenin koruyucu iyelerinin olduğu inancı günümüze kadar gelmiştir. Bu inanca Türklerin yaşadığı her coğrafyada rastlamak mümkündür.

Yaşar Kalafat, Volga Türkleri'nin saygı gösterdiği bu iyeyi şöyle açıklamaktadır: *“Volga Türkleri koruyucu bu iyeye Abzar Öyesi adını vermiştir. Bu iye ağılığın koruyucu iyesidir. İnanca göre, evin sahipleri bu iyeyi memnun etmezlerse, hayvan sürülerinin başına felaket getirir. Yine yaygın olan diğer inanışta, bu iyelere kurban kesmek, süt saçı etmek yer almaktadır. Eğer bu iye memnun edilmezse, ahırdaki hayvanlara zarar geleceğine inanılmaktadır.”* (Kalafat, 1995: 65)

Hayvancılıkla uğraşan bir toplum için hayvanın önemi büyüktür. Hayvanına sıradan bir insan gibi değer veren halk, hayvanının bakımına da özen göstermektedir. Eski türk inançlarında, hayvanların kaldığı yer olan ahırlarda da bazı ruhların yaşadığına inanılmıştır. Burada yaşayan ruhlar, hayvanlara zarar vermesin diye ahır iyesine de saygıda kusur edilmemeye çalışılır.

1.6. Atalar Kültü

Eski Türklerde atalara karşı saygı duyulur, sözlerine kulak verilir ve tecrübelerine güvenilirdi. Hemen hemen bütün kuzey ve Orta Asya Türk kavimlerinde görülen Ataerkil aile yapısının bir sonucu olarak yorumlanan atalar kültü Hunlarda yılda bir kere umumi bir merasim düzenlenerek ataların ruhlarına kurbanlar kesilirdi. Atanın öldükten sonra ruhunun bir takım güçlerle donanacağı ve bu sayede geride kalanlara yardım edeceği inancı vardır. Ataların eşyaları ve mezarları kutsal kabul edilip ruhlarına kurban sunulurdu. İslamiyet'in kabulünden sonra Atalar Kültü Anadolu'da Türkler arasında veli kültünün oluşumunda etkili olmuştur. Üstün ruhlarla donanmış insan tipi Müslümanlıkla da bağdaşmıştır. Velinin ait olduğu toplumun sosyal, dini ve ahlaki değerlerinin temsilcisi olduğuna inanılır.

Ali Selçuk, Horasan'da Eren Anadolu'da Evliya Acısı Sıraç Köyü Örneğinde Kahraman Atalar Kültü başlıklı makalesinde atalar kültü mefhumuna şu şekilde yer vermiştir: *“Atalar kültü; Atalara izafe edilen kutsal konum, ataların kimi zaman tapınma kimi zaman kutsal ve korkuyla karışık bir tazime konu olmalarını sağlamaktadır.”* (Selçuk, 2010: 137)

Türk Din Tarihi adlı eserde Atalar Kültü ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir; *“Ölmüş atalara ta'zim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve âdeti, geleneksel Türk dini tarihinin en önemli yanlarından birini oluşturmaktadır. Atalar Kültü, özellikle patriarkal aile tipinin hâkim olduğu toplumlarda görülen bir dini vakıadır. Buna göre ölen ataların ve özellikle babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerin dokunabileceği inancı ve onlara karşı duyulan minnet hissi, atalar kültünün temelini oluşturmaktadır. Türk toplumlarının inanç şekilleri incelendiği zaman; Asya Hunları, her yıl mayıs ayında atalara kurban sunmaktaydı. Göktürkler ve Uygurlar da Hunlar gibi yılın beşinci ayında Tanrı'ya ve atalara kurban sunmaktaydılar. Bunun gibi eski Türk toplumlarının tarih boyunca ölmüş atalarına kurbanlar sunduğu görülmüştür.”* (Günay- Güngör, 1998: 59-60)

Yaşar Kalafat Atalar Kültü ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“Aile düzeninde ata/baba; otoriteye, gücü ve koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını ve büyümesini sağlardı.”* (Kafesoğlu, 1980: 46) *“Devlet hayatında ise babanın rolünü Kağan yüklenirdi. Bunu açıkça Bengü Taş yazıtlarında görmemiz mümkündür. Yazıtlarda, kağanların az milleti, çok; aç milleti, tok etmek için nasıl gece gündüz durmadan çalışıp uğraştığından sıkça bahsedilmektedir.”* (Kalafat, 1995: 69)

Ataya duyulan saygı ve ona gösterilen hürmet eski Türk toplumlarının hayatında önemli bir yer tutmaktaydı. Diğer iyeler gibi Atalar kültün de gerekli değer verilmekte ve onun için, onu memnun etmek için kurbanlar kesilmekteydi.

İslamiyetin kabulünden sonra Atalar Kültü inancı İslami boyut kanazarak geçerliliğini korumuştur. Yaşar Kalafat bu konudaki görüşünü ise şöyle açıklamıştır: *“İslamiyet'in kabulünden sonra ata ruhlarına gösterilen saygı, ata mezarlarına ziyaret, onlara hürmet gösterme, mezarlarını koruma aynı şekilde devam etmiştir. Ayrıca hayatta karşılaşılan zorluklar karşısında onlardan medet umma inancı da günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde evliya, ermiş, velî, baba ve benzeri adlar adı altında ziyaret edilen ata mezarları, türbeler çaresiz kalmış insanların bir ümit kapısı olmuştur. Ülkemizin pek çok yöresinde ve ilimizin özellikle Harput civarında bu türde pek çok*

ziyaret yeri bulunmakta ve insanlarımız akın akın bu yerleri ziyaret etmektedirler”. (Kalafat, 1995: 71)

Sonuç itibariyle günümüzde de uygulaması hala devam eden ata mezarlarını, türbeleri ziyaret etmenin temelinde ata ruhlarına duyulan saygıdan ibarettir. Türklerin atalarına olan saygıları eski çağlardan günümüz kadar gelmiş olup İslami renge bürünse de yüzyıllar boyu devam edecektir.

1.7. Kurban, Adak ve Saçı İle İlgili İnanışlar

Daha önce bahsettiğimiz inanışlar ve yine kavramından sonra iye başlığı altına alamayacağımız kurban, adak ve saç ile ilgili inanışlardan burada söz edeceğimiz her ne kadar iye mefhumu içerisinde yer almasa da hayatın önemli geçiş safhalarından bazı uygulamalarda yer aldığı için bu kavramı bu madde içerisinde açıklamayı uygun gördük.

Yaşar Kalafat Türklerin kurban kesme geleneğini şöyle açıklar: *“Türkler, ata ruhlarını, muhtelif fonksiyonları yüklenen iyeleri, Tengri’yi memnun etmek, onun rızasını kazanmak, yardımını sağlamak, istediklerini ona kabul ettirmek için kurban kesip saç yaparlardı.”*(Kalafat, 1995: 110)

Eski Türklerde kurban ve adakla ilgili düşünceler şunlardır: *“Kurban ve adak için seçilen hayvanlara eski Türkler ıduk demekteydi. Türkler, adak için seçtikleri ıduk hayvanının yününü kırmaz, ıduk hayvanına yük taşımaz, o hayvanın sütünü sağmazlardı. Yani ıduk olarak seçtikleri hayvanı kurban edinceye kadar korurlardı. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Tanrı’ya şükran niteliğinde kesilen kurbanların dışında dilek ve adak için kurban kesme inancı da mevcuttur.”* (Kalafat, 1995: 110)

Türklerin, tarihin çok eski zamanlarından beri şükür ve dilek ritüellerinde, Tanrı’ya yaklaşma aracı olarak kurban vasıta ettikleri bilinmektedir. *“Türk içtimai hayatının özellikle geçiş safhaları kurbanla birlikte icra edilir. Doğumlar, ölümler, toy-düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri hayvancılık ve ziraat hayatı ile ilgili bereket dileklerinde, Tanrı’ya yakarışlar hep kurban aracılığı ile yapılır. Tanrı’ya yaklaşma vasıtası olarak görülen kurbanlar kanlı ve kansız olarak iki farklı biçimde sunulmaktadır. Kanlı kurbanla ilgili olarak Dede Korkut’ta sıkça geçen “attan aygır, deveden buğra, koyundan koç öldürgil” ifadesi kanlı kurban için iyi bir örnek teşkil etmektedir.”* (Aslan, 2011: 246)

Eski Türk toplumunda kanlı kurban için en önemli hayvan attır, attan sonra da koyunun tercih ettiği görülmektedir. *“At ve koyun dışında sığırın da kurban edildiği Kazak ve Kırgızların destanlarında rastlanmaktadır. Kurban törenlerinden anlaşıldığı kadarıyla kurban için en makbul hayvanın erkek olduğu söylenir. Hayvan kurban edildikten sonra da ona olan saygı devam eder; kemikleri kırılmaz, köpeklere verilmez, ateşte yakılır veya toprağa gömülür.”* (İnan, 2000: 100–101)

Kanlı kurbanlardan başka kansız kurbanlar da vardır. Bunlara da saç denmektedir. *“Saçı da olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlara adına, onların rızasını ve yardımını almak için dağıtılan cansız nesnelere, yiyeceklere, içeceklere, bezlere verilen addır.”* (Kalafat, 1995: 111)

Saçı geleneği hayatın pek çok safhasında görmemiz mümkündür. *“Çocuk dünyaya gelince, ilk dişi çıkınca, ilk defa tıraş olunca saçılar saçılır. Türk düğün adetleri içerisinde de saçı geleneğine rastlamamız mümkündür. Gelinin evden çıkışında, evine girişinde muhtelif saçılar dağıtılır. Düğünlerdeki saçılardan bazılarının kurban da olması mümkündür. Yine düğünlerde dağıtılan çerezler, gelinlerin başına serpilen bozuk paralar, darılar, buğdaylar saçı amaçlıdır. Burada asıl amaç, eve giren gelin ile güveyin birleşmesine mani olma ihtimali olan iyeler/cinler/ruhlar için tedbir almak ve onları memnun ederek uzaklaştırmaktır. Saçının sadece bu anlamı yoktur birde uğur, bereket anlamı vardır. Düğünlerde dağıtılan saçılardan alıp, saklayarak o saçının uğur ve bereket getireceğine inanılır. Uğur ve bereket dışında saçının en önemli fonksiyonu gelin ve güveyin nesillerini sürdürücü ve çocuk sahibi olmalarını sağlayıcı olduğuna inanılmasıdır.”* (Kalafat; 1995: 112)

Abdülkadir İnan ise saçı geleneği hakkında bizlere şu bilgileri vermektedir: kansız kurbanlardan birinin saçı (Libation) olduğunu ve bu dini terimin Türk boylarında müşterek bir kavram olduğunu söyler. Bu terimin çok eski devirlerin mirası olduğunu ve Moğollarda dahi “saçu” şeklinde söylendiğini belirtir. Saçu’ya dini terim olarak Moğolca” saçılga” yahut çaçılga denmektedir. Saçı eski Türk kavimlerinde her kavmin kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden biri olmaktadır. Göçebe bir kavim olan Türk toplulukları için en kıymetli nimetler; süt, kımız, yağdır. Çiftçi kavimler içinse; buğday, darı, şaraptır. Tüccar kavimlerde ise; para saçı olarak kullanılmaktadır. (İnan, 2000: 100) Bugün günümüzde darı, buğday artık kullanılmasa da küçük tüllere sarılan paralar gelinin başına atılarak evliliklerini devamlı olması temennisi verilmektedir. Ayrıca günümüzde kullanılan “darısı başına” deyimini ise eski

Türk topluluklarında düğünlerde gelinin başına darı, buğday serpilmesi ritüelini anımsatmaktadır.

Sonuç olarak eski Türk toplumlarından günümüze kadar ulaşan kanlı ve kansız kurban (saçı) geleneği günümüzde şekil değiştirse de geçerliliğini hala korumaktadır. Kişi iyelere, ruhlara, cinlere kanlı ya da kansız kurbanlar sunarak onları memnun etmeye çalışmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ELAZIĞ’DA DOĞUM GELENEKLERİ VE BU GELENEKLERİN ESKİ TÜRK İNANCIYLA İLGİSİ

İnsan hayatının üç önemli geçiş evresi vardır; doğum, evlenme ve ölüm. Bu dönemlerin her biri bünyesinde, yaşanan yöreye özgü birtakım pratik, dini tören ve inançlar barındırır. Bu dönemde gerçekleştirilen uygulamalar o kadar etkili olmuşlardır ki örf, töre, adet, an’ane, gelenek ve görenek adıyla toplum hayatına girmiş ve kalıcı hale gelmişlerdir.

Temelini eski Türk inançlarından alan bu uygulamaların asıl yapılaş amacı; kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu kutlamak, kutsamak ve o dönemde bulunduğu inanılan tehlikelerden onu korumaktır. İşte bu sebeplerden dolayı “geçiş dönemleri” adı verilen bu dönemlerde pek çok uygulama ve pratik ortaya çıkmıştır. Biz çalışmamızın bu bölümünde, geçmişten günümüze kadar gelmiş ve eski Türk inançlarının izlerini taşıyan geleneklere ve bunların eski Türk inançlarıyla olan benzerliklerine yer vereceğiz.

Geçiş evresinin ilki olan doğum; yeni bir hayatın başlangıcı ve neslin devamını sağlayıcı olduğu için kutsal ve mutlu bir olaydır. Bir milletin nüfusunun artması ve bir ailenin zürriyetinin devam etmesi için çocuğun olması şarttır. Dünyaya gelen her çocuk yalnız anayı, babayı, aileyi, akrabaları, komşuyu sevdirmekle kalmayarak bir toplumu ve milleti de sevindirir. Bu sebeple bir çocuğun dünyaya gelmesi her aile için kutsal bir olaydır.

Sadece neslin devamının sağlanması anlamına gelmeyen doğum olayı, aynı zamanda anaya babaya toplum içerisinde saygınlık kazandıran mutlu bir olaydır. Kadına duyulan saygının artması, kadının aile içerisindeki yerini de sağlamlaştırır. Yalnızca kadın için değil erkek için de çocuk sahibi olmak önemli bir husustur. Erkek, çocuk sahibi olarak geleceğe güvenle bakmakta, aynı zamanda akrabaları ve yakın dostları arasında saygınlık kazanmaktadır. Çocuğu olmayan kadın, yakınları ve çevresi tarafından ne kadar küçümsenir, hor görülürse erkek de kendi çevresinde hor görülerek, küçümsenmektedir. Bu yüzden çocuk sahibi olmak toplum içerisinde hem kadının hem erkeğin güven duygusunu pekiştiren bir olaydır. Doğum yapan bir kadının toplum içerisinde başı daha dik, adımları daha sağlamdır. Öte yandan doğum yapmamış veya

çocuğu olmamış bir kadın, doğum yapmış kadınlar tarafından kısır kabul edilir ve toplum içerisinde hor görülür.

Bir ailenin soyunun devamı için çocuğun olması şarttır. Çocuğu olmayan ailelerin soyunun kuruyacağına inanılır. Bu yüzden çocuk sahibi olmayan aileler, çocuk sahibi olabilmek için ellerinden geleni yapmaya çalışırlar. Çocuk, anne ve babanın geleceğinin teminatı olarak görüldüğü için evli çiftler evlendikten sonra çocuk sahibi olmaya çalışırlar ve bunun için çeşitli yöntemlere başvururlar.

Manas Destanı'nda, Yakup Han, hatununun kısırlığından şikâyet ederek der ki:

*“Çıyırıcı'yı alalı ben bir çocuk öpmedim
Çıyırıcı çözdüğü saçını taramadı
Allah'a tövbe edip hiç işime yaramadı
Çıyırıcı bana bir oğul vermedi
Çıyırıcı'yı alalı
Yaz-kış tam on dört yıl oldu
Çıyırıcı evliya mezarına gitmedi
Elmalıkta belenmedi
Kaplıcalarda gecelemedi. ”* (Gülensoy, 2002: 29)

Yakup Han burada çocuksuzluk durumunu gidermek için hatununa yapılması gerekenleri söylüyor ve bu durumdan kurtularak çocuk sahibi olmak için bazı şeylerin yapılması gereğine inanıyor.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde de çocuksuzluk durumundan ve bu durumdan kurtulmak için yapılması gerekenlerden bahsedilmiştir. Bayındır Han yılda bir kere verdiği ziyafette şöyle der: *“Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurun, kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, altına kara keçe döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayana Allah Taâla beddua etmiştir, bizde beddua ederiz belli bilsin demiştir.”* (Ergin, 2009: 21) Burada toplum içerisinde çocuğu olanın ve çocuğu olmayanın gördüğü muameleyi çok güzel bir biçimde görmemiz mümkündür.

Evliliğin meyvesi olan çocuk, her çiftin arzusudur. Çocuğu olmayan çaresiz kadınlar, çeşitli yöntemler deneyerek çocuk sahibi olmayı denerler. Bu yöntemlerden biri de kutsal sayılan bir ağacın dibinde dua etmektir. Çocuğu olmayan Yakut kadınları, mukaddes kabul edilen bir ağacın dibinde ak ya da boz at derisi üzerinde yuvarlanıp,

ağlayarak dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olurlar. Burada hem ağaç iyesine hem de yer iyesine dua edilerek, onların rızasıyla çocuk isteme şeklini görmekteyiz. Çocuğu olan kadın yer ve ağaç ruhları tarafından çocuk sahibi olduğuna inanır. Özellikle erkek çocuk isteyen Yakutlar ise Ak şamana başvururlar. Ak şaman Ayısı Hatun'a ve Tanrı'ya dua ederek, çocuğu olmayan kadınlara yardımda bulunur.

Kırgız-Kazakları'nda kısır olan kadınlar, bir sahrada tek başına yetişmiş olan bir ağacın dibinde veya bir pınar başında koyun kesip gecelerse, çocuğunun olacağına inanırlar. Ağacın tek olması Tanrı'nın tek ve ululuğunu simgelerken, özellikle yardım için ağacın seçilmesi, ağacın kutsal bir ruh olduğu ile ilgilidir. Türkler için kutsal sayılan ağaç, çoğunlukla dileklerin Tanrı'ya iletildiği kutsal mekânlardır. Pınarın başında kurban kesme uygulaması su iyesini memnun etme amaçlı bir pratiktir. Memnun edilen iye, kurbanı sunan kişiye yardımda bulunur ve muradını gerçekleştirir. (İnan, 1976: 67)

Türk kültüründe çocuk o kadar değerli bir varlıktır ki Tanrı tarafından çocuğa koruyucu bir ruh verilmiştir. Buna bağlı olarak eski Türk kültüründe, Umay olarak adlandırılan, kadını ve çocuğu koruyan bazı güçlerin olduğunu kabul eden bir inanış da ortaya çıkmıştır. Şamanizm'de bu koruyucu iyeler *“Umay, Ana Maykıl ve Ak Ene adıyla bilinir ve bu koruyucu iyeler Tanrı Ülgen'in kızlarıdır. Umay ise, çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıdır.”* (İnan, 1972: 34) yalnızca insan yavrusunu değil bütün canlı varlıkların yavrularını da koruyan Umay, bütün yavruları büyüyünceye kadar korumakla mükelleftir. Tanrı Ülgen'in kızlarından olan Umay, Orhun Abidelerinde de *“Umay gibi annem”* şeklinde yer alır. (Ergin, 2001: 21) Annenin çocuğu üzerindeki koruyuculuk ve kollayıcılık vasfı Umay'da mevcut olduğu için, Umay anne gibi tasavvur edilmiştir.

Anaya; benlik, bütünlük, babaya; güven, akrabaya, soya, sopa güç kazandıran yeni bir yaşamın başlangıcı olan doğum etrafında bir takım törenleri, gelenekleri ve inançları da barındırmaktadır.

Türk hayatında çocuğa, çocuksuzluğa değindikten sonra, doğum gelenekleri ve bunlara bağlı uygulamaların eski Türk inanışlarıyla olan ilgisini üç ana başlık altında vereceğiz:

1. Doğum öncesi Dönem
2. Doğum sırası
3. Doğum sonrası Dönem

İlk olarak, doğum öncesi gelenekleri ve bunlara bağlı uygulamaların eski Türk inanışlarıyla olan ilgisini açıklayalım.

2.1. Doğum Öncesi Dönem

Kadının gittiği yerde saygınlık kazanması, erkeğin gözüne girmesi, analık zevkini tatması ve neslin devamını sağlaması için doğum yapması gerekir. Bir kadının çocuğunun olması için yapılan uygulamalar düğünle birlikte başlar:

- Yörede gelin yatağı hazırlanırken hazırlanan yatağa bir erkek çocuk bırakılır. (K-33)
- Gelin, oğlan evine geldiği zaman, gelinin kucağına bir çocuk özellikle de erkek çocuk verilir. (K- 77)
- Gelin evine gireceği zaman gelinin ayağının önüne nar atılır. (K-44)

Burada nar zürriyeti temsil etmektedir. Yani gelinin nar taneleri bereketinde çok sayıda doğum yaparak çocuk sahibi olması temennisi vardır. Nar tanelerini inanç çerçevesinde inceleyecek olursak, nar ev iyelerini memnun etmek için onlara sunulan bir nevi kansız kurbandır. Yeni bir döneme başlayacak olan gelin, sunduğu kansız kurbanla kendisini o ev iyesine kabul ettirmeyi amaçlar. Gelin evliliklerinin bereketli olması dileğiyle nar tanelerini saçarak ev iyelerini memnun etmeye çalışmış ve ondan yardım dilemiştir. Zürriyeti ve bereketi temsil eden nar, aynı zamanda Asuman ile Zeycan hikâyesinde çocuksuzluk durumunu giderici mucize bir meyve olarak karşımıza çıkar. Erzurumlu Kalazad Bey ile Derviş İsmail'in ortak derdi olan çocuksuzluk durumu Dede Sultan'ın deniz kenarında bulduğu narı ikiye bölüp paylaşmasıyla sona erer. Nar sayesinde Kalazad Bey'in bir kızı, Derviş İsmail'in ise bir oğlu olur. (Alptekin, 2005: 214)

Bir aile için çocuk çok büyük bir anlam taşımaktadır. Çocuğunun olmasını isteyen bir aile çocuksuzluk durumunu ortadan kaldırmak için birtakım yollara başvurur.

Anlatılanlardan yola çıkarak görüyoruz ki, çocuk sahibi olma arzusu, düğünden önce başlamış ve düğün sonrasında da devam etmiştir. Yeni kurulan bir evlilik müessesine yapılan ilk temenniler çocuk sahibi olma yönündedir. Toplumda yaygın olan, “çocuk, ailede ocağı tüttürür” sözü de toplumun bu konudaki değer yargısını açığa vurmaktadır.

Yeni kurulan bir aile için çocuk muazzam bir önem taşır. Çocuk hem neslin devamı sayılır, hem de toplumda saygınlığı arttıran bir değer olarak kabul edilir. Çocuk

sahibi olmak isteyip de çocuk sahibi olamayan yeni evli çiftler toplumda itibar kazanmak ve çocuksuzluk durumunu ortadan kaldırmak için birtakım yollara başvururlar.

2.1.1. Kısırlığı Gidermede Uygulanan Pratikler

Yörede kadının evlendikten bir yıl sonra çocuğunun olması beklenir. Çocuğu olmayan kadın, toplum içerisinde hor görüldüğü için birtakım çarelere başvurarak bu çocuksuzluk durumunu gidermeye çalışır.

Eğer kadın bir yıl içerisinde hamile kalamıyorsa dinsel, büyüsel ve halk hekimliği türünden uygulamalara başvurur.

Eski Yakut Türklerinde çocuk sahibi olamayan kadınlar, mukasddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde çocuksuzluk durumunu ortadan kaldırmak için Tanrı'ya dualar etmişlerdir.“ (Günay-Göngör, 1998: 82) Mukaddes bir ağaç dibinde dua etme eski Türklerdeki ağaç iyesini hatırlatmaktadır. Ağaç iyesinden yardım görme arzusu ile yapılan bu davranış, eski Türk kültüründe sıkça rastlanan bir uygulamadır. Kırgız- Kazak kadınları ise kutlu bir pınarın yanında kurban keserek su iyesini memnun etmeye çalışmışlardır. Kadınlar, su iyesine kurban sunarak hayır duası almaya ve çocuksuzluk durumu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

Eski Türk hikâyeleri ve destanlarının, doğum, kısırlık ve çocuk sahibi olma ile ilgili inanç ve uygulamalara atıflarda bulunduğu görülmektedir. Mesela, Dede Korkut Hikâyelerinde, çocuk sahibi olmak için başvuru bazı uygulamalardan bahsediliyor. Bu uygulamalarda Dirse Han, bir evladının olması için attan aygır, deveden erken deve, koyundan koç kestirerek ziyafet verir ve ağzı dualı birinin hayır duasını alarak çocuk sahibi olmak için elinden geleni yapar. Manas Destanı'nda ise Yakub Han, eşinin kısırlığından şikâyet ederek, mezarları ziyaret etmediğinden, elmalı yerlerden yuvarlanmadığından, kutlu pınarların yanından geçmediğinden şikâyetçi oluyor. “Öyle anlaşılmalıdır ki çocuk sahibi olmak arzusu ile kutsal yerlerin, ağaçların ve mezarların ziyaret edilmesi inanç ve âdeti, geleneksel Türk dini dönemine uzanmakta ve oradan adak ve ziyaret inançları şeklinde Müslümanlaşmak suretiyle, İslami dönemde de varlığını sürdürmüş ve günümüze uzanmış görünmektedir.” (Günay-Göngör, 1998: 81-82) Günay- Göngör'ün de dediği gibi uygulanan bu pratikler eski Türk dönemlerinde gerçekleştirilen inanışlardır. Eski Türk dönemine ait bu uygulamalar Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle, İslami bir renge bürünerek geçerliliklerini korumuşlardır.

Eskiden köylerde kısırlığın sadece kadına mahsus bir sorun olduğu kabul edilirken artık günümüzde bu inancın pek fazla yaygın olmadığını görülmektedir. (K-31) Kadın gibi erkeğin de sağlık sorunlarının olabileceği gittikçe yaygınlaşan bir kanıdır.

Kadının hamile kalmaması durumunda eski zamanlarda halk inanışlarının devreye girdiği görülmekteydi. Fakat gün geçtikçe değişen toplum yaşayışının sonuçları olarak halk inanışlarında uygulanan pratiklerin zayıfladığı görülür. Bu yüzden günümüzde halk inanışlarını uygulamadan önce tedavi için ilk olarak doktora gidildiği görülür. Çocuğun olmamasının nedeni eski dönemlerde kadına bağlanırken, şimdiki dönemlerde erkeğin de kusurlu olabileceği inancı artık yerleşmiştir. Eski zamanlarda köylerde çocuğu olmayan kadının üstüne kuma getirme geleneği varken günümüzde çare için doktora giden çiftlerin sayısı arttığı için bugün kuma getirme geleneğinde de azalmalar görülmektedir.

Kısırlığı gidermek için uygulanan pratiklerde amaç çocuksuzluk durumunu ortadan kaldırmaktır. Bu bölümde kısırlığı gidermede uygulanan pratikleri üç ana başlık altında inceleyerek değerlendirmeye çalışacağız:

1. Tıbbî Alandaki Pratikler
2. Dinsel Nitelikli Pratikler
3. Halk Hekimliği Kapsamına Giren Pratikler

Çocuksuzluk durumunu gidermede uygulanan pratiklerin temelinde, ata ruhlarını, ağaç ve su iyelerine kurbanlar sunarak onlardan hayır bekleme yatmaktadır. Bu sayede bu iyelerden gelecek lütufla, çocuksuzluk durumunun ortadan kalkacağına inanılmaktadır.

2.1.1.1. Tıbbî Alandaki Pratikler

Günümüzde çiftler çocuk sahibi olamadıkları durumdan eşit derecede sorumlu tutulmaktadır ve doktora giderek birlikte tedavi görmektedir. Artık günümüzde sadece merkezi kesimde yaşayan çiftler değil kırsal kesimde yaşayan çiftler de ilk önce doktora başvurumaktadırlar. Modern tıp yöntemi artık hem kırsal kesimde hem de kent ortamında ön plana geçmiştir. Diğer uygulamalar ikinci planda yer almaktadır.

2.1.1.2. Dinsel Nitelikli Pratikler

Yuvarının neşesi, evliliğin meyvesi sayılan çocuk her çiftin sahip olmak istediği bir varlıktır. Çocuğu olmayan kadın, tıbbi yönden bir sonuç alamamışsa bu kez de dinsel nitelikli uygulamalara başvurur.

Dinsel nitelikli uygulamaların asıl nedeni, ataların ruhlarını memnun edip, onların hayır dualarını almaktır. Bugün bu pratikleri uygulayan kişilere, bu uygulamaları niçin, neye dayanarak yaptıklarını sorduğumuz zaman atadan, dededen böyle gördük, cevabını almamız mümkündür. Yöremizde sıkça karşılaştığımız pratiklere şöyle bir bakalım:

Ulu ve bilge kişilerin türbe ve mezarlıkları ziyaret edilir, dualar edilir ve dilekler tutularak ağaçlara çaputlar bağlanır, Allah'tan çocuk istenir (K-82).Kutsal mezarlıkların yanında mutlaka bir ağaç bulunmaktadır ve çocuğu olmayan kadın buradaki ağaca çaput bağlayarak dilekte bulunur. Türbe ziyaretlerinin gerçek amacı atalar ruhunu memnun etmek ve ondan yardım istemektir. Çaput bağlamak, eski Türk inancında ata ruhuna sunulan kansız kurbandır. Bu uygulamada çaput, ata ruhuna sunulan kansız kurbanı simgelemektedir. Eski Türk kavimlerinde, çocukları olmayan kadınlar geyik heykellerinin boynuzlarına çaput bağlamışlar ve dolaylı olarak ata ruhundan yardım istemişlerdir. Yöremizde ise geyik boynuzları ve ağaç dalları arasında şekil bakımından benzerlik kuran çocuksuz kadınlar, eski Türk inancının izini taşıyan geleneği bu şekilde devam ettirmektedirler. Günümüzde hemen herkes türbe ziyaretlerinde ağaçlara bağlanan çaputun fonksiyonunu bilmez. Bu uygulamanın İslami inançtan geldiğini ileri sürer. Bugün ilimizde pek çok yerde ulu kimselerin mezarları bulunmaktadır. Kadın köyüne yakın olan türbeye ziyaretini yapar, orada duasını eder, kurbanını adar, çaputunu bağlar ve bu uygulamalardan himmet bekler (K-79). “*Kırgızlarda, Şamanizm devrinden kalma mukaddes ağaçlar, ataların ve büyük Şamanların mezarları İslâmlaştırılmış ve evliyaların türbeleri olmuştur.*” (İnan, 1976: 168)

Mollakendi köyü yakınında bulunan Şeyh Ahmet Peykeri ziyaretinde yapılan bir uygulama şöyledir: çocuğu olmayan bir kadın, ziyaret yerinde adak keseceğini köylüye duyurur. Adak adanacağı gün bütün köylü ziyarette bir araya gelir. Adağı, köyde kurban kesme işinden anlayan bir şahıs keser. Adak kurbanı kesilirken köy halkı da kendi aralarında adağı olan kişiye dua ederler. Adak kurbanı kesilir ve misafirlere etli pilav ile ikram edilir. Yemeğe köy imamının besmelesi ve duasıyla başlanır. Yemek servisini, adak sahibi çocuğu olmayan kadın ve yakınları yapar. Yemek köy imamının yaptığı dua

ile sona erer. Yapılan duanın ardından adak sahibine misafirler “Allah dileğini kabul etsin” derler. Öğle vaktinde başlayan bu tören ikindi vaktine kadar devam eder. İkinci vaktinden sonra ziyaret bölgesi terk edilir (K-79). Bu uygulamada çocuğu olmayan kadın Tanrı’nın rızasını kazanmak için açları doyurmaktadır. Yapılan bu uygulama bize Dede Korkut Hikâyelerindeki Dirse Han’ın hatununa söylediği bir sözü bize hatırlatır: “Aç görsen doyur, çıplak görsen donat, büyük ziyafet ver, dilek dile, olur ki ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize topaç gibi çocuk verir.” (Ergin, 2009: 24)

Bölgemizdeki bir diğer ziyaret yeri Kovancılar ilçesi sınırlarında bulunan bir dağın yamacında sıra halinde uzanan taşların bulunduğu kutlu bir ziyaret yeri olan Heybet Baba ziyaretidir. Anlatılan efsaneye göre, eskiden o yörede Heybet Baba isminde halkın çok sevdiği bir adam yaşarmış. Heybet Baba bir gün sürüsünü otlatmak için dağa götürür ancak sürüyü götürdüğü yerde ne bir çeşme ne de bir pınar vardır. Heybet Baba bir gün Allah’a şöyle dua eder: “Allah’ım buraya bir su kaynağı ver de sürüm su içsin; o zaman ben de sana bir kurban vereceğim”. Heybet Baba’nın dileği kabul olur ve o yerden bir su kaynağı çıkar. Ancak Heybet Baba kurban sözünü yerine getirmediği için bu Allah’ın hiç hoşuna gitmez ve Heybet Baba ve sürüsü olduğu yerde taş kesilir. Bu nedenle yöre halkı Heybet Baba ve sürüsünün taş kesildiği yeri ve orada bulunan pınarı kutlu sayarak buraları ziyaret mekânı haline getirmiştir. Bölge civarındaki çocuğu olmayan kadınlar Heybet Baba ziyaret yerine gelerek oradaki kutlu pından su içerek çocuklarının olması için dua ederler (K-15). Bu bölgede taşların olduğu yer ve oradaki pınar kutsallaştırılarak önemli bir ziyaret yeri haline getirilmiştir. Burada su içerek çocuk sahibi olma, Manas Destanı’ndaki kutlu pından su içerek çocuk sahibi olmayı hatırlatmaktadır.

Kısırlığı gidermek amacıyla dinsel nitelikli uygulamaların başında çoğunlukla ulu kişilerin türbelerini ziyaret etmek; kurban kesmek ve kurbanı yöre halkına dağıtmak gelir. Ardından o yörede kutlu pınar varsa oradan su içilir ve böylece gerçekleştirilen uygulamalarla çocuk sahibi olunacağına inanılır.

Elazığ’da ulu kişilerin türbeleri dendiği zaman akla ilk olarak evliyalar diyarı Harput gelir. Kişinin bulunduğu yerde türbe yoksa hemen Harput’taki türbelere ziyarete gelinir. Harput’ta bu türbelerin başında eski adı Salıncak Baba yeni adı Beşikli Baba gelmektedir. Beşikli Baba türbesinin içerisinde küçük bir beşik bulunduğu için türbe adını buradan almıştır. Çocuğu olmayan kadın Beşikli Baba türbesindeki beşiği sallayarak dua eder ve Allah’tan çocuk ister. (K-73)

Harput'ta Arap Baba türbesi ve Fethi Ahmet Baba türbesinde de çocuğunun olmasını isteyenler kadınlar, Allah'tan kendilerine çocuk vermesi için dua ederek orada kurban keserler ve eğer dilekleri kabul olursa çocuklarının isimlerini Fethi Ahmet koyarlar (K-77). Elazığ ilinin isim analizi yapıldığı zaman pek çok kişinin adının Fethi Ahmet, Fatih Ahmet, Fethi, Fatih, Ahmet, olduğu görülmektedir. Doğan çocuklara türbelerdeki kişilerin adlarının verilmesi Atalar kültü ile alakalıdır. Ziyaret sonrasında çocuğu olanlar, Atalar ruhunu memnun etmek amacıyla çocuklarına türbelerdeki ulu kişilerin adlarını verirler.

Elazığ sınırları dışında kalan Pertek ilçesi yakınlarında Elazığ halkının sıkça ziyaret ettiği Sultan Hıdır Türbesi de dini nitelikli uygulamalardan biridir. Burada da çocuğu olmayan kadın dua ederek Allah'tan çocuk ister. Kadının kız çocuğu olursa çocuğun adı Sultan, erkek olursa adı Hıdır koyulur. (K-79)

Dinsel nitelikli uygulamalarda sadece türbe ziyareti yoktur. Bunun yanı sıra; çocuğu olmayan kadın nefesi kuvvetli bir hocaya okutulur ve muska yazdırılır. Ardından hocaların okuduğu, üflediği yemişler yenir, sular içilir. Bazı ziyaret yerlerinde üzerlerine mevlit ve dua okunan şekerler çocuğu olmayan kadınlara yedirilir. (K-77)

Kovancılar ilçesine bağlı Ekinözü köyünde çocuğu olmayan kadın hoca tarafından dua yazılan kâğıt muska haline getirilir ve bu muska sürekli koltuk altında taşır. (K-19)

Ailesinde Mehmet ismi olan yeni evden çivi ya da para toplanır. Böylece çocuğun olacağına inanılır (K-33). Bu uygulamada, eski Türk inancında var olan demirin koruyuculuk ve güç fonksiyonundan faydalanmak istenilmiştir. Eski Türk toplumunda kutsal olan demirin, kötü ruhları kovucu özelliğinin olmasından dolayı Türklerde demir kutsal sayılmaktadır. Bu sebepten dolayı demir ve demirden yapılmış nesneler de kutsal kabul edilmektedir.

Yurtbaşı köyünde çocuğu olmayan kadın kırk bir evden cüzi miktarda para toplar ve o parayla bir altın anahtar satın alır. Sonra cuma günü kalabalık bir ortam oluşturularak satın alınan anahtara kırk bir Yasin okunur ve çocuğu olmayan kadın kırk bir Yasin okunan anahtarı boynuna takar (K-19). Para toplanarak alınan altın, bir maden çeşididir. Eski Türk inancında demirin kötü ruhları kovucu vasfı burada altına yüklenmiştir. Burada altın da demir gibi kötülükleri uzaklaştıracı bir güce sahiptir

Dinsel nitelikli pratikler kapsamında genel olarak türbe ziyaretleri, nefesi kuvvetli hocaya okunma, muska yazdırma gibi uygulamaların yapıldığı görülmektedir.

Eski Türklerde, ölen ataların ruhlarının varlıklarını devam ettirdiği inancı vardır. Ataların öldükten sonra, ruhunun bir takım güçlerle donanacağı ve bu sayede geride kalanlara yardım edeceği inancı eski Türklerde oldukça yaygındır. Ölmüş büyüklere ve atalara saygı, inanç sahasında yüzyıllar boyunca devam etmiş bir davranıştır. Ölmüş kimselerin mezarlıklarını ziyaret etme, atalara saygı gösterme anlamına gelmektedir. Ataların mezarlarında kurban kesme, onlara duyulan saygının bir göstergesidir. Dünyada yaşarken dini yönden kudretli kişilerin öldükten sonra da ailelerini ve toplumlarını koruyacağına inanılır. İşte bu sebeplerden dolayı, ölmüş ataların türbelerini ziyaret etme eski Türk inançlarından günümüze kadar ulaşmış ve gelenek haline gelmiştir. İslamiyette ölüden medet umma inancı olmadığı için bu tür uygulamalar hurafe olarak kabul edilmiş ve yasaklanmaya çalışılmıştır. Gerçekleştirilen bu pratikler İslamiyetle uyuşmamasına rağmen, halk tarafından terk edilmeyen faaliyetler olarak geçerliliğini sürdürmüştür. İslam dininde kabul görmeyen ve din adamlarınca hurafe olarak adlandırılan bu inanç bize atalarımızın mirasıdır.

2.1.1.3. Halk Hekimliği Kapsamına Giren Pratikler

Tıbbın gelişmediği çağlarda, insanların kendi özel çabalarıyla hastalıkları tedavi etme yöntemi, halk hekimliği olarak kabul edilir. Halk, mevcut hastalığı tedavi için çeşitli pratiklere geçmişten beri sürekli başvurmuş ve ondan şifa beklemiştir.

Tıbbi yönden ve dinsel kökenli uygulamalardan sonuç alamayan kadın, son çare olarak halk hekimliği uygulamalarına başvurur.

Halk hekimliği uygulamaları Türk edebî metinlerinde de görülmektedir: **Dede Korkut Hikâyeleri**'nde Dirse Han'ın oğlu Boğaç'ın vurulmasından sonra, Boğaç'ın annesinin yanına Hızır gelir ve çocuğun yarasını sıvazlar, "Dağ çiçeği ile ananın sütü yaranın merhemidir" der ve ayrılır. Yine Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâye'de, Karacuk Çoban kâfirlerle savaşırken yaralanır ve kâfirlerin leşinden ateş yakarak keçesinden isli kül yapıp yarasına basarak tedavi olur. Görüldüğü gibi daha o yıllarda halk kendi çaba ve yöntemleriyle hastalıkları tedavi etmeye çalışmıştır.

Günümüzde modern tıbbın gelişmesine rağmen hâlâ eski alışkanlıklarını sürdüren, hastalıklarını "atadan görme" şekliyle tedavi eden veya ettiren kesim azımsanmayacak kadar fazladır.

Elazığ ilinde de halk hekimliği uygulamaları oldukça yaygındır. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır:

- Ekinözü Köyü'nde, çocuğu olmayan kadın için; ebemgömece otu suda haşlanır, bu suyla kadına buhar banyosu yaptırılır sonra üstüne bir örtü örtülerek kadının iyice terlemesi sağlanır. Bunun dışında süt ve ebemgömece otu kaynatılıp merhem kıvamına getirilir. Bu merhem kadının karnına sürülür. Ayrıca çocuğu olmayan kadınlar bazı şifalı sulara ve kaplıcalara götürülür. (K-19, K-50)
- Sivrice ilçesi civarında, kadınlar buharlı ortamlara oturtulur. Rahim eğriliğini doğrulamak için kadının ayakları tavana asılır. Buna ek olarak kadın sıcak toprak üzerinde oturtulur. (K-55)
- Keban ilçesine bağlı Ulupınar köyünde, kadınlara kurumuş dereotu, bal ile karıştırılarak yedirilir. Böğürtlen kökü kaynatılarak suyu içilir. Kısır olduğu inanılan erkeklere ise 49 gün yumurta akı içirilir. (K-15)
- Ağın ilçesi Modanlı köyünde, döl yatağını düzeltmek için bel çektirilir, karın ovdurulur. Ayrıca suya kurşun eritip, o suyla kadın banyo yaptırılır. Eski Türk inancında var olan demirin kötü ruhları uzaklaştırıcı etkisi burada da karşımıza çıkmaktadır. Bu köyde yapılan bir başka uygulama ise, balmumu ateşte eritilip, kırk kaşık su ölçülür, balmumu karıştırılır ve kadın bu suyla yıkanır. (K-65)
- Yurtbaşı'nda çocuk sahibi olmak isteyen kadın yerli ebeye (köy ebesi) gider, derdini anlatır. Ebenin kadına bazı tavsiyeleri olur. Bu tavsiyeler şunlar:
 1. Sıcak su kaynatılır içine sabun ve saman atılır, buharına oturulur. Eğer su soğursa başka bir tarafta sal ısıtılır ev suyun içine atılır. Sal soğuyan suyun içine atılarak suyun yeniden ısınmasını sağlar.
 2. Ayaklar ve karın daima sıcak tutulur.
 3. Yerli ebe, kadının kasıklarını çeker.
 4. Yerli ebe, kadının belini çeker.
 5. Yerli ebe, rahmin içini ısıtıcı bitkisel ilaçlar yapıp rahmin içine yerleştirir. (K-81)

Halk hekimliği kapsamında yapılan uygulamalarda, birtakım bitkilerden yararlanarak şifa bulma düşüncesi vardır. Şifalı olduğu kabaul edilen otlar, bu konuda tecrübeli kişiler tarafından uygulanır ve sonuç beklenir. Eski Türk kültüründe **Dede Korkut Hikâyeleri**'nde de bitkilerle şifa bulma yöntemi kullanılmıştır.

Çocuk sahibi olmada halk hekimliğine bağlı kalınarak yapılan uygulamalarda çocuk sahibi olmak isteyen kadınların yaptıkları uygulamalar dışında çocuğun kız veya erkek olması için yapılan uygulamalar da mevcuttur.

2.1.2. Çocuk Sahibi Olmak İsteyenlerin Yaptığı Uygulamalar

Soyun devamını sağlayan, ana-babaya saygınlık kazandıran çocuk, geleceğin güvencesidir. Çocuk sahibi olmak için pek çok pratiği uygulayan kadın çocuksuzluk durumunu ortadan kaldırmak için elinden geleni yapar. Soyun devamını sağlayan erkek çocuk, her anne ve babanın isteğidir. Erkek çocuk, soyadının devamı olduğu için toplumda oldukça önemlidir. Erkek egemenliğinin hâkim olduğu toplumda erkek çocuk istemi daha yaygındır. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar özellikle çocuğun erkek olmasını istiyorlarsa bazı pratikleri gerçekleştirirle. Bu pratikler şunlardır:

- Yurtbaşı köyündeki ve Maden ilçesindeki bir inanışa göre, kadın cinsi birleşmeden sonra sağa yatarsa çocuğun erkek olacağı, sola yatarsa kız olacağı düşünülür. (K-44, K-81)
- Gelinin yatağı serilirken üstüne erkek çocuk bırakılır. Düğünde gelinin kucağına erkek çocuk verilir ki doğacak çocuk erkek olsun. (K-100, K-88)
- Kadınlar, atalar ruhunu memnun etmek için türbe ziyaretleri yapar, adaklarını adar ve Allah'tan erkek çocuğunun olması için dua ederler. Ziyaret yerlerinde bulunan kutsal ağaçlara mavi renkte çaput bağlar. (K-82)

Ağaç iyesinden yardım isteği ve ona kansız kurban olarak çaput bağlanma eski Türk inancında yaygın bir uygulamadır. Mavi renk ise erkek çocuğunu simgelediği için çocuğun erkek olması mesajını verir.

- Hankendi beldesinde olan bir inanışa göre doğacak çocuğun erkek olmasını isteyen kadınlar yakınlarındaki bir ardıç ağacına üç kere taş atar ve “alıcı taşladım, kızı boşladım, oğlana başladım” derler. (K-14)

Yine burada da ağaç iyesinden medet umma ve kansız kurban olarak taş atma faaliyeti bize Eski Türk inanışlarını hatırlatır.

- Doğacak çocuğun erkek olmasını isteyen kadınların çok sayıda kızı varsa en son kıza “Songül-Sonnur-Yeter-Döndü-Döne” vs. gibi isimler koyarak ardında doğacak çocuğun erkek olmasını ister. (K-44)

Eski türk inancında da erkek çocuk istemi mevcuttur. “*Yakutlar Tanrı'dan çocuk bilhassa erkek çocuk isterlerken Ak Şamana başvururlar. Ak Şaman, Ayısıt hatuna*

yahut ak at sürüleri sahibi olan Tanrı'ya dua eder. Bu törende kanlı kurban sunulmaz. Bu tanrılara ıdık olarak bir hayvan bağışlanır. Bu hayvana kimse binemez.” (İnan, 1972: 167)

Erkek çocuğunun yansira kız evladının da olmasını isteyen kişilere çalışmamız sırasında rastlamış bulunmaktayız. Araştırmamızda erkek çocuk sahibi olmak isteyenlerin yaptığı uygulamaların birden fazla olduğunu tespit ederken, kız çocuğuna sahip olmak için yapılan uygulamalara pek fazla rastlamadık. Çalışmamız sırasında sadece Yurtbaşı köyünde bir uygulamaya rastladık: Kadın cinsi birleşmeden sonra sola yatarsa, doğacak çocuğun kız olacağına inanılır. (K-81)

Çocuk sahibi olmada uygulanan pratikler genelde kadınla ilgilidir. Düğünden önce veya evlendikten sonra türbeler ziyaret edilerek çocuk sahibi olma arzusu ile yapılan birtakım faaliyetler Atalar kültü ile alakalıdır. Ata mezarlarının ziyaret edilip ulu ve bilge kişilerden yardım beklenmesi Orta Asya Türk tarihinden günümüze kadar gelmiş bir inanıştır.

Çocuk sahibi olmada yapılan uygulamalara halk hekimliği kapsamında değindik. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınların yaptıkları pratikler yanında çocuk sahibi olmak istemeyen kadınların da uyguladıkları birtakım yöntemler vardır.

2.1.3. Çocuk Sahibi Olmak İstemeyen Kadının Yaptığı Uygulamalar

Pek çok kadın çocuk hasreti çekerken ve bunun için bazı pratikler uygularken bazı kadınların da çocuk sahibi olmak istemediğini gördük. Çocuk istemeyen kadınların uyguladıkları yöntemler şunlardır:

- Ağır eşya kaldırma, halı-kilim silkeleme (K-6)
- Yüksek bir yerden atlama (K-24)
- Aspirin içme (K-37)
- Karın üzerine taş veya piknik tüpü koyma (K-44)
- Ebemgömece veya patlıcanın kökünü rahim ağzına koyma (K-81)
- Samanla veya maydanozla sütü kaynatıp buharına oturma (K-82)
- Kına kaynatıp içme (K-59)
- Soğan kabuğunu kaynatıp içme (K-50)
- Sabunu rahim ağzına sokma (K-98)

Çocuğunun olmamasını isteyen kadınların yaptığı bu uygulamalar yöre halkı tarafından kabul görmüş pratiklerdir. Gerçekleştirilen bu uygulamalarla, hamileliğin sona ereceği inancı vardır

2.1.4. Hamilelik Dönemi

Çocuk sahibi olmak isteyen kadın, inançları doğrultusunda birtakım pratikleri uyguladıktan sonra hamile kalınca kadın için dokuz ay sürecek olan hamilelik dönemi başlar.

Bir kadının hamile olduğu şöyle anlaşılmaktadır. Kadının adet zamanı geçer, midesi bulanır, canı olmayacak şeyleri ister, başı ve karnı ağrır.

Sayılan bu belirtilerin dışında, kadının kirpiklerinin çiftleşmesi, göğüs uçlarının kahverengiye dönüşmesi, mide bulantısı gibi belirtiler de kadının hamile olduğunun göstergesidir. (K-31)

Çocuk bekleyen hamile kadına “*yüklü, karnı burnunda, iki canlı, misafir bekliyor*” denir (K-24). Bir kadının hamile olduğu anlaşıldıktan sonra değeri artar ve kadına daha fazla önem verilir. Eski zamanlarda gelinler kalabalık evlerde yaşadıkları için ve büyüklere saygıdan dolayı hamile olduklarını söylemezlermiş ama günümüzde eski aile şekli kalmadığı için bugün ailede hamilelik durumundan hemen herkesin haberi olmaktadır. (K-81)

Hamileliğin ilk dönemlerinde kadında meydana gelen bazı değişiklikler, “aşerme” olarak tanımlanmaktadır. Aşerme döneminde; kadının midesi bulanır, canı her şeyi ister, yemek kokusuna dayanamaz.

Hamile kadın “aşerme” aşamasına gelince bazı yiyecekleri yemekten kaçınırken, diğer yandan bazı yiyecekleri sıklıkla tüketebilir. Gebe kadın canının istediğini yiyemezse gebenin göğsünün şişeceğine inanılır. (K-81)

Yaşar Kalafat, hamile bir kadının aşerme olayını şöyle açıklamıştır: “*Hamile kadınların aşerme olayı vardır. Buna göre, aşeren kadının canı ne istiyor ise onun muhakkak bulunması gerekir. Bu istek tamamen beslenme ile ilgilidir. Bunlar muhakkak çok kıymetli veya pahalı şeyler değildir ama çoğunlukla temini zor şeylerdir. Mesela az yapılan bir tatlı, yazın kış meyvesi, kışın ise yaz meyvesi gibi. Bu isteğin mutlaka yerine getirilmesi gerekir. Aksi halde bebekte bir noksanlığın olacağına ve bebekte bir iz bırakacağına inanılır. Bu yüzden bu isteğin mutlaka yerine getirilmeli.*” (Kalafat, 2007: 37)

Aşırme döneminde yaşadığı bir olayı anlatan kaynak kişimizden aldığımız bir bilgi şöyledir: Kızılçık meyvesinin çıktığı mevsimde, misafir olarak gittiği evde mutfakta kızılçık görüp canı isteyen kaynak kişimiz, canının o meyveden çektiğini söylemeye utanır fakat gözü de o meyvede kalır. Daha sonraki zamanlarda bebeği dünyaya gelir ve kızılçık meyvesinin olduğu dönemlerde çocuğunun ensesinde kızarıklıklar olduğunu fark eder ve bunun aşırme döneminde canının kızılçık çektiği fakat yiyemediği dönemden kalma bir iz olduğunu düşünür (K-27). Bu yüzden hamile kadının canı ne isterse mutlaka yemelidir aksi takdirde bebekte bazı izlere sebep olabilir.

Kadın hamile kaldıktan sonra, toplumsal değerler kadını hasta kategorisine sokarak ona hasta gözüyle bakılmasına sebep olur. Hamile kadının bu dönemde daha dikkatli bir şekilde hareket etmesi ve anne rolünü üstlenmesi gerekir. Bu yüzden hamile kadının birtakım hareketlerden kaçınması kendini koruması gerekir.

2.1.4.1. Gebe Kadının Kaçınması Gereken Haller

Gebe kadının, hamile kaldıktan sonra hem kendi sağlığı hem de bebeğin sağlığı için bazı hallerden kendini sakınması gerekmektedir. Yaygın halk inanışlarına baktığımızda, anne adayının hamilelik dönemi boyunca birtakım kısıtlamalarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Kadının hamileliği sırasında baktığı, yediği, içtiği ve yaptıklarıyla dünyaya getireceği çocuk arasında bir ilişki olacağı endişesinden dolayı bazı olaylara karşı tedbirler alınır. Hamile kadının çocuğunun karnında oynamaya başladığı dönemden itibaren dışarıdan gelebilecek herhangi bir şeyin çocuk üzerinde etkili olacağı inancı vardır. Bu sebeplerle kadın hamilelik döneminde bazı yiyecekleri yemez, bazı durumları yapmaz, bazı şeyleri içmez. Bu yasaklamalarla ilgili uygulamaları ve bırakabileceği etkileri şöyle sıralayalım:

- Gebe kadın ağır kaldırmaz, istirahat eder, halı-kilim gibi şeyleri silkelemez. (K-73)
- Gebe kadın balıketi yerse çocuğun ağzı balığa benzer. (K-104)
- Hamile kadın sakız çiğnerse çocuğunun geveze olacağına inanılır. (K-98)
- Hamile kadın çocuğunun çirkin, sakat ve hasta olmaması için çirkinlere, sakatlara, hastalara bakmaz. (K-102)

- Hamile kadın ciğer yemez. Ciğer yerse çocuğun vücudunda kırmızı lekeler oluşur. (K-33)
- Hamile kadın mezarlıklara ve türbelere gitmez, ölü bir insana bakmasına izin verilmez. Mezarlığa gitmek zorunda kalmışsa dua ederken elini yüzüne sürmez. Sürdüğü takdirde çocuğun yüzünde işaret olacağı inancı vardır (K-59). *“Türbeye giden hamile bir kadın türbeye dokunduktan sonra vücudunda herhangi bir yeri kaşır ise, doğacak çocuğun kaşınan yerde bir işaret olacağına inanılır. Buna ‘Evliya Nişanı’ denmektedir* (Kalafat, 2007/a: 42)
- Hamile kadın, hamileliği süresince doğacak çocuğun uzun ömürlü olması için saçını kestirmez ve dişini çektirmez. (K-105)
- Hamile bir kadın çalıntı bir yiyecek yerse doğacak çocuğun ilerde hırsız olacağı inancı olduğu için hamile kadın haram şeylerden uzak durur. (K-96)
- Hamile kadının herhangi bir köpek veya yılan ya da başka ürkütücü bir hayvan görürse çocuğunun düşeceği inancı olduğundan hamile kadın tek başına bırakılmaz. (K-79)
- Hamile kadın akşam vakti dışarıya sıcak su dökmez (K-102). Bu uygulamadaki amaç yeraltındaki kara iyelere zarar vermemektir. Zarar verildiği takdirde bu iyelerin çocuğa ve anneye zarar vereceği kanaati vardır.
- Doğacak çocuğun çirkin, sakat olmaması için mübarek kandil gecelerinde anne ve babanın ayrı uyuması gerekir. (K-55)
- Kadın hamileyken dedikodu yapmamalı, başkasının çocuğuna çirkin dememeli. Aksi takdirde kendi çocuğunda da bu kötü huyları görebilmesi mümkündür. (K-82)

Gebe kadının kaçınmalarının temelinde, anne ile karnındaki çocuğun arasında sıkı bir yazgı birliğinin olması inancıdır ve bu inançlar bölgemizde yöreden yöreye değişerek çeşitlilik göstermektedir.

Hamilelik döneminin en önemli mevzularından birisi de doğacak çocuğun cinsiyetiyle ilgili yapılan yorumlardır. Bu yüzden bu konuyla ilgili pek çok tahminde bulunmaktadır.

2.1.4.2. Bebeğin Cinsiyetinin Tayini

Doğacak çocuğun cinsiyetinin tayiniyle ilgili pek çok inanış vardır. Günümüzde tıbbın ilerlemesiyle çocuğun cinsiyetinin tayini artık ultrason teknikleriyle

yapılmaktadırlar. Tıbbi yöntemler gelişmiş olsa da bazı bu pratikler etrafında çeşitli inanışlar mevcuttur. Bu inanışları şöyle sıralayalım:

- Hamile kadın eğer rüyasında armut görmüşse doğacak çocuk oğlan, elma görmüşse kız olacak denilir. (K-6)
- Hamile kadının kalçası genişse çocuk kız, karnı dikse oğlan denilir. (K-6)
- Çocuk ilk hareketlendiği zaman başını sağa vurursa çocuk oğlan, sol tarafa başını vurursa çocuk kız olacak denilir. Bu yöredeki diğer bir uygulamada ise divanın altına gizliden makas ve bıçak koyulur. Gebe kadının divana oturması istenir. Eğer kadın makasın üstüne oturursa kız, bıçağın üstüne oturursa erkek olacağına inanılır. Bu yöredeki “Yerli Ebe” erkek çocuğun sağa meyilli ve hareketli olduğunu söyler, kız çocuğu sola meyilli ve karnın altında olduğunu söyler. (K-81)
- Gebe kadının olduğu bir sohbet ortamında bir yumurta haşlanır. Gebe kadından bir saç teli kopartılır. Haşlanan yumurta gebe kadının saç teliyle ikiye bölünür. Gebe kadın ikiye bölünen yumurtadan birini seçer. Ortamda bulunan ağzı dualı büyükler bu yumurtayı yorumlarlar. Yumurtanın ortası delikse bebek kız, yumurtanın ortası çıkıksa bebek oğlan derler. Gebe kadının seçtiği yumurta parçasına göre tahmin yaparlar. (K-104)
- Hamile kadın tatlı aşererse çocuğun oğlan, ekşi aşererse çocuğun kız olacağına inanılır. (K-42)
- Bir kadının hamileyken kendini çok halsiz hissetmesi kadının kızı olacağı şeklinde yorumlanır. (K-102)
- Hamilelik döneminde kadın güzelleşirse oğlan, çirkinleşirse kız doğuracak denir. (K-50)
- Hamile kadının göbek kısmı top olursa doğacak çocuk kız olacak denilir. Bunun dışında hamile kadının göbeğinden cinsel organına kadar ince bir çizgi uzanıyorsa doğacak çocuk için erkek derler. (K-24)
- Hamile kadının yüzü parlak ve duru ise çocuğun erkek, kadının yüzü lekeli ise çocuğun kız olacağına inanılır. Buna ek olarak, hamile kadının haberi olmadan başında tuz gezdirilir. Bunun sonucunda kadın elini burnuna değdirirse erkek çocuğunun olacağına, ellerini birbirine değdirirse kız çocuğu olacağına inanılır. Koyun, keçi gibi hayvanlar kesildiğinde bunların

beyni haşlanır. Haşlanan beyin düz ise çocuk erkek, kıvrımlı ve bükümlü ise çocuğun kız olacağına inanılır. (K-19)

- Hamile kadın bebekle ilgili bir rüya görmüşse, gördüğü rüya yorumlanır. Hamile kadının rüyasında altın görmesi erkek çocuğuna, gümüş görmesi kız çocuğuna yorumlanır. (K-44)

Doğacak çocuğun cinsiyeti aile için büyük bir merak uyandırmaktadır. Modern tıbbın olmadığı zamanlarda geleneksel yöntemlere başvurularak bu merak giderilmeye çalışılmıştır. Günümüzde tıbbın hızlı bir şekilde ilerlemesinden ötürü, kullanılan geleneksel yöntemler yerini modern tıbbın tekniklerine bırakmıştır.

2.1.4.3. Çocuğun Geleceği ile İlgili Uygulanan Pratikler

Hamile kadının çocuğunun geleceğiyle ilgili birtakım inanışları vardır.

Bebeğin anne karnında hareket ettiği andan itibaren uygulanan pratikler çocuğun geleceği ile ilgili inanışlar mevcuttur. Bu bağlamda hamile kadının yaptıklarıyla dünyaya gelecek çocuk arasında bir ilişki kurulur.

- Hamilelik süresince annenin beslenmesine çok dikkat edilir. Bol bol sebze, meyve, süt ve süt ürünleri tüketmesi çocuğun anne karnında sağlıklı büyümesi açısından önemlidir. (K-31)
- Hamile kadın hamilelik süresince türbeye ziyarete götürülmez. Eğer gitmişse elini vücudunda hiçbir yere koymaması gerekir. Çünkü yaygın bir inanışa göre hamile kadın türbede elini yüzüne sürerse veya vücudunda bir yere sürerse doğacak çocuğun yüzü veya herhangi bir yeri yaralı olur. Bugün çevremizde yüzü yaralı bir kimse görüp sorduğumuzda o yaraya “ziyaret” demektedir. İşte o yara, hamilelik döneminde türbe ziyaretinden bir iz olarak kalmıştır. Buna benzer diğer bir inanış da şöyledir: Ciğer yedikten sonra hamile kadın elini vücudunda bir yere değdirirse çocuk vücudunda kırmızı bir lekeyle doğar. (K-81)
- Doğacak bebeğin güzel olması için hamile kadının elma yediği görülür. (K-33)
- Doğacak çocuğun mavi gözlü olması isteniyorsa hamile kadının gökyüzüne bakması gerektiğine inanılır. (K-104)
- Çocuğun çirkin olmaması için gebeler ayva ve elma yerler. (K-59)
- Hamile kadın keklik eti yerse çocuğunun güzel olacağına inanılır. (K-14)

- Hamile kadın, doğacak çocuğun kime benzemesini istiyorsa o kişinin yüzüne bakar. (K-44)
- Hamile kadın, ayıya bakmaz. Çünkü eğer bakarsa çocuğun kıllı olacağı inancı vardır. (K-65)
- Hamile kadın gül koklar ki çocuğu gül gibi koksun. (K-102)
- Çocuk anne karnında ilk olarak kimin yanında oynamışsa çocuğun beden ve ruhen o kişiye benzeyeceğine inanılır. (K-37)

Eski inanış ve uygulamalar böyleyken günümüzde anne adayları klasik müzik kasetleri alarak, bebeğe dinletmekte ve bu sayede çocuklarının akıllı, uslu bir bebek olacağına inanmaktadırlar. Buna ek olarak, anne adayları, karnındaki bebeğe hikâye kitabı okursa doğacak çocuğun akıllı ve bilgili bir çocuk olacağı inancı da toplumumuzda yer edinmeye başlamıştır.

Hamilelik döneminde bebeğin istikbali için yapılan uygulamalar gerçekleşikten sonra anne adayları doğum öncesi bazı hazırlıklar yapmaya başlar.

2.1.4.4. Doğuma Hazırlık

Hamile kadın doğumuna az bir zaman kala bebek için bir takım hazırlıklar yapılmaya başlar. Bu hazırlıklar şunlardır:

- Bebek için zıbın, kundak, patik, yelek, hırka, bez, pazen elbise hazırlanır. Hamile kadın içinse temiz gecelikler, özel nevresim takımları ve doğum sonrası yatacağı yatak hazırlanır. (K-73)
- Ayrıca kadın, doğumu kolay olsun diye doğum öncesi yürütülür, beli ovulur ve sıcak su ile banyo yaptırılır. (K-31)
- Hamile olan haimlelik döneminde kadının sancısı çok olduğu zaman kimseye söylenmez. Eğer sancı duyulursa doğumun uzayacağına ve sancının artacağına inanılır. (K-64)
- Çocuğun doğumuna yakın çaput kundak hazırlanır. Bu kundak içine zıbın, bez, önlük, atlet, eldiven konulur. (K-81)
- Hazırlıklar içerisinde beşik düzmek de yer alır. Kız anası beşiği alır (maddi durumu iyi değilse beşiği ödünç alır, çocuk büyüdükten sonra iade eder). Anneanne beşiğin içine yorgan, yastık koyar. (K-81)

- Hamile kadının doğumdan sonra kullanması ve misafirlerini ağırlaması için özel bir oda hazırlanır. Bu özel oda doğuma yakın bir zaman kala kız annesi veya kaynana tarafından özenle hazırlanır. Anne için yeni yatak serilir. Yöremiz genç kızlarının çeyizlerinde doğum sonrası kullanmaları için özel yapılmış nevresim takımları bulunur. Bu nevresim takımları yeni yatağa serilir. Bebek içinse bebeğin beşiği annearne tarafından dizilir. Bebeğin de yatağı yorganı serilir. (K-81)

Günümüzde bu geleneklerin oldukça zayıfladığı görülmekte hatta şehir merkezinde bu uygulamalara pek fazla rastlanılmamaktadır. Bebek doğmadan bebeğe bebek odası takımı alınır. Daha sonra bebeğe yorgan, çarşaf, zıbın, bez, önlük hazır alınır. Anne için özel yatak serilmez, anne kendi odasında bebek kendisi için hazırlanan odada yatar. Ama kırsal kesimde gelenekler eskisi gibi olmasa da şehir merkezine göre devamlılığını sürdürür.

Doğum öncesi uygulanan pratiklerde, kısırlığı gidermek için dinsel nitelikli ve halk hekimliği kapsamındaki bazı uygulamaların temelinde İslamiyet inancı varmış gibi görünse de eski Türk inanç sistemlerinin tesiri görülmektedir. Özellikle dinsel amaçlı olan türbe ziyaretleri ve türbelerdeki ağaçlara çaput bağlama, adak kesip ziyafet vererek açları doyurmak eski Türk inancındaki Tanrı Ülgen'in kızı Umay iyesinin yardımını kazanmak ve ata ruhlarını memnun etmeye çalışmak için yapılan icraatlardır.

Düğün öncesi yapılan uygulamalarla başlayan doğum öncesi dönem, doğum başlayana kadar devam eder. Doğum başlayıncaya kadar anne adayını kendisi ve bebeği için her türlü davranışa dikkat ederek doğumun sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için her türlü gayreti gösterir.

2.2. Doğum Sırası

Uzun geçen hamilelik dönemi sonuna gelen anne adayını, bu süreç içerisinde bir takım uygulamalarla hem çocuğunu hem de kendini korumaya çalışmıştır. Hamilelik dönemi boyunca bebek için çeşitli hazırlıklar yapan anne adayını, doğumun gerçekleşmesini sabırsızlıkla bekler. Doğum, eğer sezeryan olacaksa bebeğin doğacağı gün belli olduğu için hazırlıklar o güne göre yapılır. Eğer doğum normal olacaksa, bebeğin doğacağı gün tam olarak belli olmadığı için hazırlıklar tahmini bir güne göre yapılır.

Doğumun habercisi olarak kabul edilen sancılar, hamile kadına doğumun başladığını belirtir. Eski dönemlerde, kırsal kesimlerde ebe eve çağrılarak doğumu yaptırması istenirdi fakat günümüzde doğum sancıları başlayan anne adayı hemen hasteneye götürülmekte ve doğum hastanede gerçekleştirilmektedir.

Eski Türk inanç sisteminde, doğuma engel olmaya çalışan anneye ve çocuğa zarar vermek isteyen bazı güçlerin varlığına inanılırdı. Böyle kötü ruhların varlığına inanılırken, anne ve çocuğu bir ömür boyu koruyup kollayan, Eski Türk inancında Umay adı ile anılan koruyucu bir ruh inancı da mevcuttu.

Hamilelik ve doğum sırasında olduğu gibi ana ve çocuğu bir ömür boyu koruyup gözetken himayeci güce eski Türk inancında Umay denmektedir. Umay, Tanrı Ülgen'in kızlarından biridir. Umay, dişi Tanrıdır. Göktürk döneminde yazılan Orhun Abideleri'nde Umay, çocukların gizli koruyucu meleği olarak geçer ve Umay'ın bu görevi, ergenlik döneminde kadar devam eder.

Yakutlar doğum sırasında gerçekleştirdikleri bazı uygulamalarla doğumun kolay olacağına inanmışlardır. Bu uygulamalar şunlardır: “Yakutlarda doğum günü yaklaşıncı erkek ormana gidip bir kayın ağacı keser. Bu ağaçtan bir buçuk arşın uzunluğunda üç kazık hazırlar. Kiler, ev, sandıkları hep açık bırakırlar. Ateşe yağ atıp “*Ey doğum tanrısı Ayısı Hatun ye! Yolun açık olsun!*” derler.” (İnan, 1976: 168) Bu bölümde Ayısı Hatun' a kilerden saçı sunularak memnun edilmeye çalışır ve böylece doğumun kolay geçeceğine inanılır.

Yöremizde, doğum sırasında kadını bazı kötü güçlerin etkisinden korumak amacıyla kadın yalnız bırakılmamaya özen gösterilir. Eğer kadın gece doğum yapmışsa sabaha kadar evdeki ışıklar söndürülmez (K-81). Doğum esnasında uygulanan bu pratiklerin temelinde anneyi ve çocuğu Alkarısı adı verilen şerir ruhtan korumak vardır.

Yöremizde hamile kadın kırsal kesimde köyde doğum yapacaksa, köy ebesi/ mahalle ebesi/yerli ebe çağrılır. Ebeler genellikle yaşlı ve tecrübeli kadınlardır. Kadında şiddetli sancılar başladığı zaman ebeye haber verilir. Ebe gelir, gebe kadını muayene eder ve doğum zamanına karar verir. Bu sırada da birtakım uygulamalar ve inanışlar da devreye girer. Eskiden doğumu köy ebeleri yaptırırken günümüzde kırsal kesimdeki insanlar da şehirdeki insanlar gibi doğum için hastaneye gitmektedirler ve doğumu hastanede gerçekleştirmektedirler.

Çocuk doğduktan sonra doğum yaptıran ebe eğer müsaitse, değilse akrabalarından biri çocuğun cinsiyetini söylemek için dışarı çıkar ve babadan bahşiş ister. Bahşiş

sözünü alan kadın o zaman çocuğun cinsiyetini söyler. İstenen bahşiş genellikle para ya da elbise gibi şeylerdir. Çocuk erkekse çok sevinilir, bahşiş, hediye daha çok verilir. Çocuk kıyza aile teselli edilir. (K-81)

Doğum sırasında gerçekleştirilen uygulamaların asıl amacı, şerir ruh olarak kabul edilen Alkarısından anne ve çocuğu korumaktır. Eski Türk inancında, evliliğe ve üremeye karşı olan bu şerir ruhun vereceği zararlardan korunmak amaçlı pek çok pratik gerçekleştirilmektedir. Doğum sırasında, ayrıca Umay'ın koruyucu fonksiyonu üstlenmesi, hem anneyi hem de çocuğu kötülüklerden koruyan bir kalkan görevi görmektedir. Birbirine tamamen zıt olan bu iki gizil gücün etkileri ve etrafında gerçekleştirilen pratikler oldukça yaygındır ve halk tarafından sıklıkla uygulanmaktadır.

2.2.1. Doğum Kolay Olması İçin Yapılan Uygulamalar

Annenin kolay doğum yapması ve doğum esnasında hem çocuğun hem de kendisinin tehlikeli durumlarla karşılaşmaması için ve bazı uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamaların halk arasındaki tezahürleri şu şekildedir:

- Kadının kolay doğum yapması ve kadının doğum sırasında tehlikeli durumlarla karşılaşmaması için önceden bazı türbeler ziyaret edilir (K-100). Ata mezarları ziyaret edilerek doğum öncesi ata ruhlarının yardımları istenir.
- Doğum sırasında kadının saçları örgülü ise örgüler çözülür, kilitli kapılar, kilitli sandıklar açılır. Kapalı kapı ve pencereler açılır. (K-44) Burada Yakutların doğum sırasında kiler, ev, sandık, kapıları açık bırakması Ayısıt (Umay)'a ye, demelerini çağırıştırır. (İnan, 1976: 168) Ayısıt Hatun koruyucu bir iyedir. Doğum sırasında bu iyenin yardımını alabilmek amacıyla kilitli olan şeylerin açılması bu ruhun eve rahatça gelip doğum yapan kadına yardım edebilemesi içindir.
- Doğum yapan kadının yanında annesi bulundurulmaz. Annesi doğum sırasında yanında olursa doğumun kolay olmayacağına inanılır. (K-19)
- Doğumun kolay olması için kadın kocasının ayakkabısından su içer. Yine Yurtbaşı köyünde porselen tabağın içine cami hocası boyalı kalemle dua yazar sonra tabağın içine su konur. Tabaktaki yazı gidene kadar tabak çalkalanır ve o dualı su, doğum yapacak kadına içirilir. (K-59, K-81)

- Doğum sırasında hamile kadının annesi veya kayınvalidesi fakir komşulara gıda yardımı yapar. Burada asıl amaç koruyucu iyeleri, ata ruhlarını memnun etme ve kansız kurban sunarak onların yardımını kazanmaktır. (K-100)
- Doğum sırasında doğumun kolay geçmesi için dışarıda tavuklara, kuşlara yem serpilir. Burada da yem aslında saçıdır, kansız kurbandır. Kansız kurban sunularak koruyucu ruhlardan yardım ve kolaylık istenmektedir. (K-101)
- Daha önce doğum yapmış tecrübeli kadınlar doğum yapan kadına yardım ederler ve doğumu kolaylaştırmak için doğum yapacak kadını çarşafın içine koyup sallarlar. (K-15)
- Bir başka yöresel uygulamamız ise kadının kolay doğum yapması için, gebe kadın sırtta alınıp silkelenir veya yüksek bir yerden atlatılır. (K-81)
- Kadının kolay doğum yapması için silah sıkılır (K-77). Doğum sırasında kadını Alkarısının şerrinden korumak için silah sıkılır. Silah sesinden korkan Alkarısı, doğumun gerçekleştiği mekândan uzaklaşır ve anneyi rahat bırakır. Böylece alkarısının gizli etkisi ortadan kalkar ve kadın kolayca doğum yapar.
- Doğum yapamayan kadın için hocaya Salatu Selam okutulur (K-81). Bu uygulama İslami düşünce ile gerçekleştirilmiş bir uygulamadır. Hocanın edeceği dua sayesinde kadının kolay doğum yapacağına inanılır.
- Doğum sırasında doğum odasına düşük yapmış kadınlar, çocuğu olmayan kadınlar alınmaz. Ayrıca doğum sırasında kolay doğum yapmış kadınlar doğum odasını alınır. (K-79)
- Doğum sırasında zorluk çeken kadına kocasının ayakkabısından su içirilir. (K-44)

Doğum olayı gerçekleştikten sonra anne ve bebek, her türlü negatif durumlara karşı kendisi ve çevresi tarafından bir takım tedbirler almaya mecburdur. Alınan tedbirlerde asıl amaç; doğuma, üremeye ve çocuğa karşı olan alkarısı denen kötü, maksatlı ruhani varlığa karşı alınan önlemlerdir. Bu varlığa karşı alınan önlemlerle, anne ve çocuk koruma altına alınmaktadır. Böylelikle koruma altına alınan anne ve çocuk bu kötü dönemi sağlıklı bir şekilde atlatmaktadır.

2.3. Doğum Sonrası Dönem

Kadınlarda, hamilelik dönemi ve doğum yapılan dönem ne kadar önemli ise, doğumdan sonraki dönem de bir o kadar önemlidir. Doğum sonrası kadın kendini ve

bebeği korumaya, beslemeye mecburdur. Bu yüzdendir ki doğum sonrası annenin hem kendisi ile ilgili hem de bebekle ilgili uygulamak zorunda olduğu birtakım pratikler mevcuttur. Uygulanan bu pratikler Türk kültürüyle, Türk gelenek ve görenekleriyle ve eski Türk inanışlarıyla birleşerek karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1 Bebeğin Eşi

Dokuz aylık macera sona erip bebek dünyaya geldikten hemen sonra anne karnından halk arasında bebeğin eşi denilen bir deri parçası çıkarılmaktadır. Tıbbi adı plesanta olan bu deri parçası ile bebeğin tüm gereksinimleri karşılanmaktadır. Son ya da eş doğum işlemi gerçekleştikten sonra anne karnından çıkarılır. Çocuk doğduktan sonra tıbbi bir işlemle alındığı için bebeğin eşi olarak da adlandırılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut, kadın doğurduktan sonra çıkan sonu *Umay* olarak izah etmektedir. (İnan, 1976: 36) Bebeğin sonu, Umay olarak görüldüğü için ve Umay da dişi Tanrı olarak kabul edildiği için son oldukça kutsaldır.

Bebeğin eşinin kutsallığının Yakut Türklerinde görüldüğünü söyleyen Abdülkadir İnan şu sözleriyle kutsallığı ifade etmiştir: “*Yakutlarda, kadınlar doğumdan sonra toplanarak sonu gömerler ve son için bir tören yaparlar. Bu törenden anlaşılıyor ki ‘son’ çocukların koruyucusu olan Ayısı (Eski Türklerde Umay)ın timsalidir.*” (İnan, 1976: 38-39)

Yöremizde bebeğin eşi ile ilgili pratikler ve etrafındaki inanışlar şöyledir:

- Genellikle çocuğun eşi yıkanır temizlenir ve temiz bir bez parçasına sarılarak toprağa gömülür. (K-81)
- Eş mezarlığa gömülür. Bebeğin eşi çocuktan bir parça, hatta çocuğun kendisi gözüyle bakıldığı için doğumdan sonra temiz bir beze sarılarak gömülür. (K-31)
- Bazı yörelerde ise bebeğin eşi ya ahıra ya mezarlığa gömülür. (K-50, K-79, K-82)
- Günümüzde doğumlar çoğunlukla hastanede yapıldığı için bebeğin eşi çöpe atılmakta veya kozmetik sanayide kullanılmaktadır.

Eski Türklerde Umay inancı ile bir tutulan bebeğin eşi, ya da sonu kavramı, umay kadar kutsal sayılmaktadır. İslamiyet öncesi Türk inanışlarına ait olan bu ruh, bebeklerin ve çocukların koruyucu ruhudur. Dişi tanrı olarak kabul edilen Umay hem annenin hem de çocuğun gizli koruyucu meleğidir. Türklerin yaşadığı eski dönemlerde

çocuğun doğduğu andan ergenlikte alacağı er sıfatına kadar daima çocuğun yanındadır. Tanrı Ülgenin kızı olması sebebiyle kutsal sayılan Umay her zaman hürmet gösterilmiştir. Doğumda kadına yardımcı olan ve doğumun kolay geçmesini sağlayan Umay, İslamiyette Fatma ana olarak karşımıza çıkar. Mersin yöresinde “El benim değil Fatma ananın eli” diyerek hamile kadının karnını eliyle ovar. Yapılan bu uygulama ile doğumun kolay geçeceğine inanılır. (Selçuk, 2003: 110) Adı ister umay olsun ister Fatma ana, doğumda hem anneyi hem de çocuğu koruyucu bazı gizil güçlerin olduğuna her zaman inanılmıştır.

2.3.2 Bebeğin Göbeği

Dokuz ay boyunca anne ile bebek arasında bağ kuran, bebeğin nefes almasından, yemek yemesine kadar bebeğin her türlü ihtiyacını karşılamaya yarayan, uzun kordon şeklindeki yapıya göbek bağı denmektedir.

Hamile kadında, kadının yediği içtiği şeylerin çocuğun geleceğini etkileyeceği inancı vardır. Buna benzer olarak çocukla göbek bağı arasında da birtakım inançların çocuğun geleceğini etkileyeceğine inanılır. Bu sebeple çocuğun göbeği birtakım işlemlerden geçirilir. Çocuğun geleceğini, ilerde mesleğini ve işini etkileyeceği inancıyla kesilen göbek kordonu gelişigüzel yerlere atılmaz. Bununla ilgili yöremizdeki ortak uygulamalar şunlardır:

- Göbek kordonu has ipekle bağlanır, beş parmak uzunluk ölçülür ve göbek kordonu ebe tarafından kesilir. Göbek kordonu bebekte bir hafta kadar kalır, sonra ipekle bağlanan yerden çürür ve beş parmak uzunluğunda kordon kendiliğinden düşer. Parça düştükten hemen sonra göbeğin üzerine kahve basılır. Daha sonra göbek deliğinin üstüne yuvarlak “üzlük” adı verilen pamuklu bezden yapılmış kumaş parçası konur ve bebeğin beli tülbentle bağlanır. (K-81)
- Çocuk dindar olsun diye çocuğun göbeği cami avlusuna gömülür. (K-77)
- Çocuk okusun adam olsun diye çocuğun göbeği okul bahçesine gömülür. (K-44)
- Gözü dışarıda olmasın diye evin bahçesine gömülür. (K-82)
- Hayvanları sevsin diye ahıra gömülür. (K-54)
- Huyu su gibi temiz olsun diye suya atılır. (K-104)

- Göbek bağı eğer bir erkek çocuğa ait ise rızkını temin edebilsin, evine bağlı olsun diye ya ayakkabılığa ya da çiftçi malzemelerinin olduğu yere bırakılır. (K-64)
- Göbek bağı kız çocuğuna aitse, ev işlerinde becerikli olsun diye çocuğun kesilen göbeği mutfığa ya da evin çatısına bırakılır. Kızın göbeği kapıya atılmaz ki kız dışarı çıkıp çok gezmesin, evine bağlı olsun diye evin temeline gömülür (K-97). “Göbeğini dışarı atmak” deyimini de buradan gelmektedir.
- Çocuk akıllı olsun, eve bağlı olsun diye annelerin göbek bağını sandıkta sakladığı söylerler. (K-59)
- Çocuğun çiftçi olması isteniyorsa göbek bağı tarlanın bir köşesine gömülür. (K-35)
- Kesilen göbek bağı bebeğin yastığının dibine koyulursa bebeğin uykusunu getirir. Genelde uykusu olmayan bebekler için yapılır. (K-31)

Bebeğin göbeği ile ilgili uygulanan pratiklerde, çocuğun gelecekte olması istenilen durumlar söz konusudur. Gerçekleştirilen her uygulama çocuğa fayda getirecek değer taşımaktadır. Bu yüzden burada yapılan pratikler titizlikle gerçekleştirilmektedir.

2.3.3. Bebeği Yıkama ve Tuzlama

Bebeğin doğumunun ardından, çocuğun eşinin gömülmesi ve çocuğun göbeğinin kesilmesi işlemleri gerçekleştikten sonra sıra bebeğin yıkanması ve tuzlanmasıyla ilgili pratiklerin uygulanmasına gelmiştir. Yöremizde yaygın olarak bebeğin yıkanması ve tuzlanması işlemleri ile ilgili uygulamalar şu şekildedir:

- Çocuk doğduktan ve göbek bağı kesildikten hemen sonra çocuğun kokmaması, terlememesi ve pişmemesi için koltukaltları ve bacak araları tuzlanır sonra da yıkanır. Bebek çabuk büyüsün diye her gün yıkanır. Çocuğu yıkama işi bu şekilde kırk gün devam eder. (K-81)
- Doğum sonrasında çocuğun yıkandığı suyun sokağa veya gelişigüzel bir yere dökülmesi günah olarak algılanmaktadır. (K-31)
- Bebek tuzlanırken ayakları kokmasın diye ayak parmak araları da tuzlanır. Ayrıca ağzı da kokmasın diye bebeğin ağzına tuz sürdürülür. (K-81)

Bebeğin yıkanması, tuzlanması işlemi bebeğin bedenine gelecekte fayda sağlanması için yapılan faaliyetlerdir. Kişilerin vücutlarının kokması bebeklikte

tuzlanması ile alakalı gösterilip, bugün bu kanı doktorlar tarafından onay görmemektedir. Bugün modern toplumda artık yer bulamayan bu uygulama eski bir anane olarak rafa kaldırılmış durumdadır.

2.3.4. Lohusalık Dönemi

Yeni doğum yapmış ve henüz yataktan kalkmamış kadına; *loğusa*, *lohsa* *lohusa*, *emzikli loğsa*, *nevse* ve *kırkılı* gibi adlar verilmektedir. Lohusalık dönemi hem anne hem de bebek için çok hassas bir dönemdir. Yaklaşık olarak altı hafta süren bu dönemde, kadında hem fizyolojik hem de psikolojik yönden değişimler gözlemlenmektedir. Bu nedenle halk arasında “lohusanın mezarı 40 gün açık kalır” sözü yaygın olarak kullanılır. Lohusa için kullanılan bu söz gerçekleri yansıtır. Çünkü lohusalık döneminde ortaya çıkan hastalıklar, hayatı etkileyecek türdendir. Bu sebeplerden dolayı lohusa kadın kırk gün boyunca yalnız bırakılmaz.

Lohusalık döneminde 40 gün lohusanın yalnız bırakılmaması önemlidir. Burada ve hayatın bazı bölümlerinde karşımıza çıkan kırk sayısı manidardır. Kırk sayısı, hazırlanma ve tamamlanma dönemi olarak kabul edilir. Aynı zamanda 40 sayısı, bir dönüşümün bir değişimin tamamlanmasıdır. Bu sebeple yeni bir dönüşüm içine giren anne, kırk gün boyunca bazı değişimleri tamamlayarak, yaşamın yeni bir dönemine başlangıç yapar.

Lohusalık dönemi kırk gün sürer. Bu süre boyunca hem anne hem bebek evden dışarıya çıkmaz ve yattığı odada yalnız bırakılmaz. Çünkü lohusalık dönemi içerisinde kadının çeşitli doğaüstü güçlerinin etkisinde olduğuna dair bir inanış vardır. Bu dönemde “kırklı kadının, kırk gün mezarı açık olur” söylencesi de bu inanışı desteklemektedir (K-24). Burada doğaüstü güçlerle eski Türk inancındaki kara iyeler kastedilmektedir. Bu kara iye Umay koruyucu iyesinin zıttı üreme ve çoğalmanın düşmanı olan Alkarısıdır. Üremeye düşman olan bu kötü ruh, doğum yapan loğusa kadınları ve yeni doğmuş bebekleri her zaman tedirgin eder.

Yeni doğum yapmış anneyi rahatsız eden Alkarısını Esmâ Şimşek şöyle tasvir eder: “*Lohusa hanımların korkulu rüyası olan Alkarısı korkunç ve çirkin bir yaratıktır. Uzun boylu, uzun tırnaklı ve uzun parmaklıdır ve çok iğrenç bir surati vardır. Alkarısı lohusa kadınların ve yeni doğan çocukların ciğerlerini yiyerek beslenir.*” (Şimşek, 1990:536)

Lohusayı ve çocuğu al karısından korumak için aşağıdaki önlemler alınmaktadır:

- Lohusa ve çocuk odada yalnız bırakılmaz. (K-81)
- Lohusanın yastığının altına demir, soğan, başucuna Kur'an-ı Kerim koyulur. (K-77)
- Lohusanın yattığı odanın ışıkları söndürülmez. (K-82)
- Lohusanın başına kırmızı örtü örtülür. (K-44)
- Çocuğun yastığının başına nazarlıklar takılır. (K-79)
- Lohusa kırmızı altın takılır. (K-87)
- Lohusaya kırmızı renkte şeker götürülür. (K-74)
- Lohusa kadının yastığının altına soğana çuvaldız batırılarak konulur. (K-82)

Alınan bu önlemler lohusa kadını ve çocuğu Alkarısının şerrinden koruma amaçlıdır. Alınan önlemleri aktardıktan sonra şimdi de bu önlemlerin eski Türk inançlarıyla olan bağlantılarını kuralım. Lohusa kadın Alkarısının vereceği zararlardan korunmak için odada yalnız bırakılmaz ve odada ışıklar kapatılmaz. Bu, kalabalık ve gürültülü bir ortama alkarısının giremeyeceği inancıyla yapılan bir uygulamadır. Alkarısına kırmızı renkte şeker, altın vb. nesnelerin götürülmesi alkarısını korkutup kaçırma amaçlıdır. Alkarısının korktuğu şeylerin başında kırmızı renk gelmektedir. Bu yüzden lohusanın bulunduğu yerde mutlaka kırmızı renkte bir nesne bulundurulmalıdır. Yeni doğum yapmış kadınların başına taktıkları kırmızı kurdelede de korkutma gayesi vardır. Bebeklerin yüzüne kırmızı renkte örtü örtülmesi yine korkutma amaçlı yapılan bir uygulamadır. Lohusanın yastığının altına çuvaldızın konması da kötü ruhu kaçırma amaçlıdır. Demirden yapılmış olan çuvaldızla demirin koruyucu gücünden yararlanılmak istenmiştir. Eski Türk inancında gücü simgeleyen demirin kötü ruhları kovucu özelliği vardır. Türklerin eskiden yaşadıkları coğrafyada demirin bol miktarda bulunması ve Türkler tarafından işlenmesi demirin Türklerle anılmasına sebep olmuştur. Demirin kutsallığı, korkutucu etki ile bütünleşerek alkarısını uzaklaştırıcı bir güce sahip olmasını sağlamıştır.

Alınan diğer önlemler ise şunlardır:

- Kadın doğumdan kırk gün sonra yıkanır. Buna Lohusa Kırklaması denir. Kırklamada kullanılan su eve serpilir ki annenin üzerindeki ağırlık gitsin. (K-55)
- Lohusa kadının veya çocuğun olduğu yere ekmek ufağı ve su konulur. Su konulmasındaki amaç su iyesinin temizliğinden ve saflığından yararlanmak olabilir. (K-82)

- Adet gören kadınlar, doğum yapmış ve kırkı çıkmamış kadınlar lohusa kadının yanına yaklaştırılmaz. (K-15)
- Doğum yapan kadınlar yani lohusalar aile büyüklerinin yanı sıra akrabalar, tanıdıklar, arkadaşlar tarafından ziyaret edilirler. Lohusa ziyaretlerinde şu sözler söylenerek lohusa tebrik edilir:
 1. Uzun ömürlü olsun. (K-33)
 2. Ağzının tadıyla büyüt. (K-44)
 3. Analı babalı büyüt. (K-97)
 4. Bahtı açık, ömrü uzun olsun. (K-77)
- Lohusalık döneminde bebeği ve anneyi ziyaret etmeye gelen kişiler yakınlık derecesine göre çeşitli hediyeler getirirler. (K-73, K-81)
- Bu dönemde ziyarete gelen misafirlere lohusa şerbeti denen özel bir şerbet ikram edilir. Günümüzde lohusa şerbeti geleneği zayıflayarak yerini meşrubat, çay ikramına bırakmıştır. (K-44)

Lohusalık dönemi içinde anne ve çocuğun bazı güçlerin etkisinde olduğu inancıyla anne ve çocuk için birtakım önlemler mutlaka alınır.

Lohusalık dönemi, anne ve bebek için hassas bir dönem olarak kabul edilmektedir. Anne için dokuz aylık sürecin bittiğinin ama yeni bir sürecin başladığı dönem anlamına gelirken, bebek için gözlerini dünyaya açtığı ve uzun bir yolculuğa başladığı dönemim başlangıcı olarak kabul edilir. Fizyolojik ve psikolojik değişimlerin yaşandığı bu dönemde, anne ve çocuk, bazı kötü güçlerin etkisinde kalacağı inancıyla yalnız bırakılmamaya dikkat edilir. Bu gerekçe ile anne ve çocuk için bir takım tedbirler alınır. Kötü güçler olarak kastedilen, eski Türklerdeki Alkarısı inancıdır. Doğuma ve üremeye karşı, Umay ruhunun zıttı olan Alkarısı, bu kırk günlük süre içerisinde yeni doğan çocuğun ciğerine sahip olmak için ona her türlü kötülüğü yapmaya hazırdır. Anne ve çocuğu bu dönemde olumsuz etkilerden korumak amaçlı yapılan uygulamalarda eski Türk inanışlarının izleri görülmektedir.

2.3.5. Kırk Çıkarma

Yeni doğum yapmış kadın ve bebek, enfeksiyon kapma riski yüksek olduğu için kırk gün boyunca ev dışına çıkarılmaz. Hem bu sebepten dolayı hem de kırk basmasına karşı önlem amaçlı olarak dışarıya çıkarılmaz.

Kırk inancı Türk halkları ve birlikte yaşadıkları diğer halkların arasında çok yaygındır. Bu inanç; *“Tasavvuf bilginlerinin, ana rahminde bebeğin oluşumu, doğumdan sonraki ruhi oluşum süreci, ölümden sonra ruh – beden âlem ilişkileri itibariyle açıklık getirdikleri bir konudur. Kırk kırklı ve kırkın çıkarılması ile ilgili birbirlerini tamamlayan adeta bir bütünün parçaları mahiyetinde çok sayıda inanç ve uygulama vardır.* (Kalafat, 2007/b: 10)

Kırk sayısı Türk halk inançları içinde önemli bir yere sahiptir. *“Kırk sayısının önemli olması, bebeğin anne karnında kırk gün için oluşması ve ölümden sonra ruhun yine kırk gün içinde tamamen dünya değiştirmiş olmasına bağlanabileceğine bağlıdır.”* (Kalafat, 2004: 26)

Hazırlanma ve tamamlama sayısı olarak adlandırılan kırk sayısı İslami geleneklerde de önemli bir yer teşkil eder. Hz. Muhammed’in ilk vahyini 40 yaşında alması, Allah’ın Âdem’in çamurunu kırk günde yoğurması kırk sayısı ile alakalı örneklerdir. İslamiyette kırk gün arınma dönemi olarak kabul edildiği için doğumdan sonra kadınlar kırk gün dışarı çıkmazlar. (Durbilmez, 2008: 222-223)

Çocuğun doğumundan kırkı çıkıncaya kadar geçen zaman hem anne hem de çocuk için çok önemli bir süreçtir. Bu nedenle doğum yapmış kadın ve çocuk kırk gün dışarı çıkarılmaz. Sünnet, düğün ve bayram ziyaretlerine gitmez. Kırkı çıkmadan dışarıya çıkarılan çocuklarda bazı ruhsal ve fiziksel bozukluklara meydana geleceğine inanılır.

Yaşar Kalafat, kırklı annenin evin dışına çıkmayışının korunma maksatlı olduğunu ifade eder. Eğer kırklı anne evden çıkarsa, evin eşiğinde bulunan ev iyesi, içeri girecek böylece evin içindeki insanları kötü ruhlardan korumayacaktır. (Kalafat, 2007/b: 11)

Doğum gününden başlanıp kırk gün sayıldıktan sonra kırk çıkarma işlemi yapılır. Kırk çıkarma işlemi şöyle gerçekleştirilir:

- Çocuk doğduktan kırk gün sonra, çocuğun yakınları ve komşular evde toplanırlar. Çocuk, evin büyük kadını tarafından hazırlandıktan sonra, çocuğun üzerine kırk defa İhlâs Süresi okunur. Daha sonra, başına kaşık ile kırk defa su dökülür. Tüm bu işlemlerden sonra topluca çocuğun ileriki hayatında başarılı olması için dua edilir. Böylece çocuğun kırkı çıkarılmış olur. Kırkı çıkan çocuk artık annesiyle dışarıya çıkarılabilir. Kırk çıkarmada anneye herhangi bir işlem yapılmaz. (K-81)

- Ekinözü köyünde, kırkinci gün kadının ve çocuğun yatağı yıkanır. Su ısıtılır, ısıtılan suyun içine kırk İhlâs okunan tespihle 40 arpa ya da küçük taş atılır. Anne ve çocuk kalburdan geçirilen suyla yıkanır. Böylece kırk çıkarma işlemi tamamlanmış olur (K-19). Burada suyun içine arpa ya da taş atılması su iyesini memnun etmek amacıyla sunulan kansız kurbanı temsil eder. Bu uygulama su iyesinin temizlik vasfından fayadanlanmak amaçlı yapılan bir uygulamadır ve eski Türk inançlarından günümüze kadar gelmiştir.
- Yurtbaşı köyünde, kırkinci gün doğum yaptıran ebe eve gelir, bebeği ve annesini yıkar. Her tespih tanesine ebe bir ihlâs okuyarak tespih bebeğin banyo suya atılır. Hem anne hem bebek bu suyla yıkanır. Ebe bu okunmuş sudan biraz alarak eve serpiştirir. Sonra bebeğe yeni giysiler giydirilir ve işlem tamamlanmış olur. Ebeye yaptıklarından dolayı hediye verilir. Bebeğin kırkı çıktıktan sonra ilk olarak anneanne ziyaret edilir. (K-81)
- Günümüzde bebeğin kırk çıkarma merasimi için, mağazalarda hazır olarak satılan ve bugün için özel olarak hazırlanan “kırk mevlidi giysisi” bebeklere giydirilir, akabinde mevlit okutulur ve ardından ikram yapılır. (K-42)

Kırk sayısı hem İslam inancında hem de eski Türk inancında için önemli bir sayıdır. Günlük hayatta kullandığımız kırk sayısı ile ilgili deyimler, adeta kullandığımız dilin bir parçası olmuştur. “Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır”, kırklara karışmak, kırk fırın ekmek yemek, kırk kuruşa dokuz takla atmak vb. deyimler günlük hayatta dilimizden düşürmediğimiz cümlelerdir. Buradan da anlaşılıyor ki bu sayı hayatın her bölümünde yer edinmiş önemli ve özel bir sayıdır.

Bir bebeğin kırkının çıkması, bebeğin yeni bir döneme girdiğinin göstergesidir. Kırkı çıkarılan bir bebek, artık evinden dışarı çıkabilecek hale gelmiştir. Bebeğin kırkının çıkarılırken yapılan uygulamalarda, suyun içine atılan tespih, arpa ve taş taneleri bir nevi saç mahiyetindedir. Burada saç niyetine kullanılan materyaller bizlere, Türklerin ata ruhlarını ve Tanrı’yı memnun etmek, onun rızasını kazanmak ve yardımını almak amacıyla sundukları kansız kurban olarak da adlandırılan “saç” mefhumunu hatırlatmaktadır.

2.3.6. Kırk Basması

Yörede iki kırklı kadının birbiriyle karşılaşması ve birbirinden olumsuz bir şekilde etkilenmesine kırk basması adı verilir. Kırk basması olarak tabir edilen bu

durumda şu olaylar gerçekleşmektedir: doğum yapan kadın, çocuğun kırkı çıkmadan, kırkın içinde olan başka bir kadının eve gelmesiyle veya yolda iki kırklının karşılaşmasıyla kırk basması olur. Yörede kırk basması halinde çocukların gelişmeyip cılız kalacaklarına inanılır. Yaygın inanışlara göre, çocuğu kırk basmasından muhafaza etmek için, eve gelen ya da yolda karşılaşılan diğer kırklı kadınla karşılıklı olarak birbirlerine çengelli iğne veya toplu iğne verirler (K-44). Çengelli iğne veya toplu iğne eski Türk inancındaki demirin gücünü temsil ettiği için koruyuculuk görevi üstlenir. Demir üstünde bulunduran kadınlar, demir sayesinde gelecek kötülüklerden korunmaktadırlar.

Bir başka uygulamada ise iki kırklı lohusa, bütün tedbirlere rağmen karşılaştıklarında çocuğu kırk basarsa; lohusanın giydiği elbiseden bir parça kesilip çocuğun ayağının altına konur ve çocuk yıkanır. (K-79)

İki kırklı kadının karşılaşmasıyla meydana gelen kırk basması olayı, alınan önlemler sayesinde zararsız bir şekilde atlatılır. Aksi takdirde böyle bir durumla karşılaşıldığı zaman çocuğun büyüüp gelişmeyeceği inancı mevcuttur.

2.3.7. Al Karısı

Alkarısı lohusa kadınları vereceği zararlarla korkutan ve eski türk inanışlarından beri var olan kötü maksatlı gizil bir güçtür. Bulunduğu ortamda kötülükler yapmaya çalışan bu kara iye, Umay'ın zıttında bir yaratılışa sahiptir. Umay iyesi koruyuculuk görevi üstlenirken alkarısı denen bu kara iye, etrafa fenalık saçmakla yükünlüdür. Özellikle yeni doğum yapmış lohusa kadınlara ve çocuklarına her türlü kötülüğü yapmak için beklemektedir. Türk dünyasında bu iye Albastı, Al Albis gibi isimlerle anılmaktadır. Anadolu'da yaygın bir inanış olan Alkarısı inanca göre, herkese görünmez. Sadece basacağı kadının gözüne görünür. Herkesçe bilinen bu inanışta, Alkarısının virane, ıssız, terk edilmiş yerlerde, kayalıklarda yaşadığına inanılır.

Esma Şimşek Alkarısı hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Lohusa hanımların korkulu rüyası olan Alkarısı, Çin Seddi'nden Akdeniz kıyılarına; Buz denizinden Hind'e kadar yayılmış bir inanıştır. Bütün Türk Boylarında bilinen alkarısı albastı, al albis, albis, almiş, almiş gibi isimlerle anılır. Türklerin İslamiyet'ten önceki dinleri olan Şamanizm'de al karısı ve al basması olarak nitelendirilen “kötü ruhla” ilgili birçok inanışlar vardır. Genel olarak al karısı, loğusa hanımlara ve atla musallat olan korkunç ve çirkin bir yaratıktır. Uzun boylu, uzun tırnaklı ve uzun parmaklıdır ve çok iğrenç bir*

suratı vardır. Al karısı lohusa kadınların ve yeni doğan çocukların ciğerlerini yiyerek beslenir.”(Şimşek,1990:536) Yapılan tasvirden de anlaşılacağı üzere Alkarısı, kötü maksatlı ve çirkin görünümlü bir yaratıktır.

Doğumdan sonra Al karısının loğusa kadına ve çocuğa musallat olmaması için birtakım önlemler alınır:

1. Bebek ve anne kesinlikle yalnız bırakılmaz. Özellikle anne ve bebeğin yanında kalacak kişi ocaklı olursa daha iyi olur. Alkarısı ocaklı kimselerden korktuğu için odada ocaklı kimse varsa alkarısı lohusa kadının yanına gelemmez. (K-81)
2. Lohusa kadının bulunduğu odada geceleri ışık söndürülmez. Burada aydınlık ortama alkarısının girmeyeceği inancı vardır. (K-81)
3. Bebeğin beşiğine ya da annenin yatağının başına kırmızı eşarp bağlanır. Al karısı kırmızıdan korktuğu için kırmızı altın takılır, lohusaya kırmızı şeker verilir ve bebeği görmeye gelen misafirlere kırmızı lohusa şerbeti ikram edilir. Burada eski Türk inançlarının devamı niteliğinde olan Alkarısının kırmızı renkten korktuğu inancı mevcuttur. (K-81)
4. Annenin yastığının dibine demir parçası, iğne veya çuvaldız koyulur. Alkarısı demirden korktuğu için günümüzde demirden yapılmış nesneler annenin yanbaşıda bulundurulur. (K-81)
5. Annenin başına Kur'an-ı Kerim koyulur. Burada İslami bir öge olarak Kur'an-ı Kerim'in koruyuculuk gücünden yararlanma görülür. (K-81)

Lohusa kadınların korkulu rüyası olan Alkarısı hakkında yöremizde ve Türk topluluklarında pek çok efsane anlatılır. Efsanelere konu olan Alkarısı her efsanede lohusa kadına musallat olur ve birisi tarafından esir alınarak evin hizmetçisi olarak çalıştırılır.

Fırat Havzası Efsanelerine de konu olan alkarısı ile ilgili bir efsanede Alkarısı şöyle anlatılmaktadır: *“Elazığ ili Ağın ilçesi Hozakpur köyünde, bir adam sabah erkende, bağıni sulamaya gider. Fakat suyun başına vardığında, bir de bakar ki; su kanlı geliyor! Adam, suyu takip ederek kaynağın çıktığı yere varır. Bakar ki kırmızılar giymiş, kara saçlı bir kadın orada ciğer yıkıyor! Adam, hemen bunun, bir alkarısı olduğunu anlar. Gidip, kollarından tutarak; “Çabuk bu ciğeri kimden aldıysan tekrar oraya götür” der. Alkarısı “ciğeri götürsem de artık işe yaramaz. Çünkü bunu yıkadım,*

kadın çoktan ölüştür” der. Adam alkarısının göğsüne bir iğne saplayıp, onu yedi yıl yanında çalıştırır. Ancak adam ne derse, alkarısı, bunun tersini yapar. Yedi yılın sonunda, insanlara zarar vermeyeceğine dair söz vererek oradan ayrılır. Bir daha da hiç görünmez.” (Alptekin, 1993: 126)

Yurtbaşı köyünde kaynak kişiden edindiğimiz bilgiye göre; kaynak kişimizin dedesinin hanımı doğum yaptıktan yaptıktan sonra, kaynak kişimizin dedesi lohusa kadına musallat olmaya çalışan alkarısının burnuna çuvaldız saplayarak, alkarısına evlerinde yedi yıl hizmetçilik yaptırmıştır. Alkarısı yedi yılın sonunda ev sahibine yalvararak burnundan çuvaldızı çıkarmasını istemiştir. Alkarısı çuvaldızı burnundan çıkardıktan sonra evden giderken; “Evinizden zibilik (toz) eksik olmasın” diye beddua etmiştir. Kaynak kişimizin anlattığına göre dedesinin evinde zibilik hiçbir zaman eksik olmamıştır. (K-81)

Alkarısı adı verilen demonik varlık karşımıza her zaman anlatılan şekliyle çıkmayabilir. Maden ilçemizde, kaynak kişiden aldığımız bir bilgi bize yaşananların Alkarısı inancının bir varyantı olduğunu düşündürmektedir. Bu bilgi şöyledir: “Özellikle şubat ayı içerisinde ve kar yağdığı dönemlerde, sevilen bir insan kılığında gelir ve kişiyi kandırıp onu bilinmeyen bir âleme çekmeye çalışır. Yöre insanı bu varlığa ‘Şubat Mehmet’ adını vermektedir.” (K-80)

Pek çok efsaneye konu olan alkarısı, lohusa hanımlara her zaman korku veren bir varlık olmuştur. Kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda alkarısını dağınık saçlı, uzun boylu ve parmaklı, çirkin suratlı bir kadın olarak tasvir etmek mümkündür. Dış görüntüsüyle bile çirkin bir yaratık olan alkarısının vereceği zararları düşünmek bile insanları ürkütmüştür. Böylesine zararlı bir mahlûktan korunmak için eski çağlardan beri önlemler alınmıştır. Alınan önlemlerle lohusalık dönemi huzurlu bir şekilde geçirilerek bu dönem atlatılmaktadır.

2.3.8. Bebek Görme

Yöremizde bebek doğduktan sonra akrabalar, komşular anneyi ve bebeği belli olmayan bir zamanda ziyarete giderler. Yapılan bu ziyaret hem aileye yeni bir üye kazandıran anneyi, hem de çocuğun dünyaya gelişini kutlamak amacıyla yapılır. “Göz aydını” adı da verilen bu ziyarete gidilirken mutlaka çocuğa hediye götürülür. Ziyarete giden kişi yakınlık derecesine ve maddi durumuna göre hediye götürür. Bu ziyaretlerde anneye; süt, yoğurt, yumurta, bebeğe; giyim eşyası, patik vs. hediyeler götürülür. (K-50)

Bebek ziyaretlerinde, adetli hanımın bu ziyareti gerçekleştirmesine müsaade edilmez. Bu şekildeki bir ziyarette bebeğin güçsüz duruma düşeceğine inanılır. (K-44)

Yapılacak olan ziyaretlerde şu sözler söylenerek anne tebrik edilir ve çocuğun geleceği ile ilgili şu temennilerde bulunulur:

1. Uzun ömürlü olsun. (K-33)
2. Ağzının tadıyla büyüsün. (K-44)
3. Analı babalı büyüsün. (K-97)
4. Bahtı açık, ömrü uzun olsun. (K-77)
5. Vatana, millete hayırlı bir evlat olsun. (K-89)

Bebek görmeye gelen kişilere özel olarak hazırlanan lohusa şerbeti ikram etmek yörede görülen bir gelenektir (K-73). Özellikle bu şerbetin renginin kırmızı olması manidardır. Kırmızı rengiyle alkarısı denen şerir ruh, kırmızıdan korkup kaçacak ve anneye zarar veremeyecektir.

Bebek doğduktan sonra anne ve babanın yakın çevresi bebeği görmeyi, doğumun hayırlı etmeye giderler. Bu ziyaretlerde kişiler yakınlık derecelerine göre anneye ya da bebeğe çeşitli hediyeler götürürler. Bebeğe hediye götürme, kültürü oluşturan bir gelenek, sosyal yaşamı ayakta tutan bir sistem olduğu için kişiler arasında da ilişkileri güçlendirici bir bağ olmuştur.

2.3.9. Çocuğa Ad Koyma

Ad, kişinin hem toplumsal hem de kişisel karakterini ortaya koyan bir semboldür. Her kişinin toplumda çağırılabilceği bir adı vardır. Dünyaya yeni gelen bir bebeğe ad koymak, ana-babanın görevidir. Verilecek adla, çocuğun kaderi arasında bir bağ olduğu inancı ile çocuklara konulacak isimlere dikkat edilmelidir.

Yeni doğan çocuğa ad koymak hem gelenek hem gereksinim hem de bir zorunluluktur. Çocuğa verilecek ad, onu taşıyan çocuğun kişiliğini, geleceğini ve onun toplum içindeki başarısını etkileyeceği için verilecek isimler anne- baba veya büyükler tarafından özenle seçilir.

“Türk hayatında çocuğun korunması, iyi bir insan olması ve sosyal hayatta başarılı bir vatandaş olması için, doğuma müteakip alınan tedbirlerden birisi de ad verme ile ilgilidir.” (Araz, 1995: 104)

Eski Türk hayatında çocuklar ad alıncaya kadar “adsız” olarak çağırılırlardı. 13-14 yaşlarına gelince ad verilmeye layık işler başarmışlarsa, törenlerle ad verilirdi. Eğer uygun bir iş başaramamışsa ömür boyu “adsız” olarak anılırlardı.

Türk tarihi boyunca ad verme, ad alma, ad kazanma gibi işlemler hep törenlerle kutlanmıştır. Eski Türklerde ad verme törenlerinde yemek davetleri vermiş bu mutlu olay kutlanmışlardır.

Yakut Türkleri, çocuğun doğumundan birkaç gün sonra düğünler yapmış, çocuğun dünyaya gelişini kutlamışlardır. Düğünde verilen ziyafetten sonra ebe yahut çocuğun babası ihtiyarlardan birine müracaat ederek çocuğuna ad vermesini istemiştir. Bu ihtiyarlardan biri çocuğa ad verdikten sonra, ebe misafirlerden çocuk için “diş” adı verilen bir hediye ister. Misafirler hediyelerini verirler. Hediyeler görünsün diye beşiğin başına asılır ve böylece düğün töreni sona ermiş olur yakut Türklerinde, bebeklik döneminde verilen ad gerçek ad sayılmazdı. Çocuk gerçek adını, yay çekip ok attıktan sonra alırdı. (İnan, 1976:173)

Doğumdan sonra çocuğa ada verme geleneği Orta Asya Türk kavimleri arasında oldukça yaygındır. Müslüman Türk boylarının hemen hepsinde Ad Toyu adı verilen bir yemekli şölen düzenlenmekte ve çocuğa ad bu törende verilmekteydi. Şölende verilen yemeğin ardından bebeğin sağ kulağına ezan okunduktan sonra Besmele ile ad verilmekteydi.

Müslüman Kırgızların destanı olan Manas Destanı’nda Manas’ın ad alma töreni şu şekilde anlatılır:

“Yakup Han, Çıyırçı’nın beline bir sadak bağlattı

Ve o’ndan şimdi bir oğlan doğurttu

Yakup Han oğlunun yüzüne baktı

Beyaz eti, pamuk gibi

Kemikleri, bakır gibi

Bir ak kısrak kestirdi

Yakup Han, doğan oğlunun adını

Dört ulu pêngambere Manas koydurdu

Dört peygamber O’nu kucakladı

Peygamber çocuğu sınıdı

Yarkent’ten gelen yedi elçi

(Ad toyu) yemeğini yiyip överek

“Manas” obur olacak! Deyip gittiler

Çin’den gelen kırk elçi

Yemeklerden bolca yiyip

Manas Çinlileri kıracak deyip gittiler.” (Gülensoy, 2002: 30)

Anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, Manas’ın ad alma töreni bir şölen havasında geçmiştir. Kurbanlar kesilip, misafirlere ziyafet verilmiş ve ad verme töreni kutlanmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde, Dirse Han’ın oğlu “Boğaç Han”ın adını alma töreni ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Dirse Han’ın oğlu ve üç kabile çocuğu meydanda aşık oynamaktadırlar. Çocukların oynadığı meydana birden bir boğa salarlar ve çocuklara kaçmalarını söylerler. Üç oğlan çocuğu meydan kaçarken Dirse Han’ın oğlu kaçmaz. Boğa Dirse Han’ın oğlunun olduğu yere gelir. Oğlan yumruğu ile boğanın alnına vurur, oğlan boğaya sert yumrukları dayar ve boğa en son sert yumrukta yere yıkılır. Yumruklara dayanamayan boğa tepesinin üstüne yıkılır. Oğlan bıçağına el atar ve boğanın başını keser. Oğuz beyleri gelip oğlanı tebrik ederler. Ardından Dede Korkut’u bu oğlana isim versinler diye çağırırlar. Dede Korkut, meydan gelir, oğlanın babasını yanına alır ve babasına şunları söyler: “Bayındır Han’ın ok meydanında bu oğlan cenk etmiştir, bir boğa öldürmüştür, senin oğlanın adı Boğaç olsun, adını ben verdim, yaşını Allah versin”. Bunun üzerine Dirse Han, oğluna beylik ve taht vererek onu mükâfatlandırır. (Ergin, 2009: 25-26) Görüldüğü üzere, Dede Korkut Hikâyeleri’nde ad sahibi olabilmek için çocuğun mutlaka bir kahramanlık göstermesi gerekir. Eski türk toplumunun yaygın bir geleneğini bu örnekte açıkça görmekteyiz. Çocuk eğer bir kahramanlık yapmamışsa ömür boyu “adsız” diye çağırılır.

“Kazak ve Kırgız Türkleri arasında, çocukları kötü ruhlardan, nazar değmesinden korumak için, onlara Ödemiş, Satılğan, Bokbay, Tezekbay gibi adlar da verilmektedir.”(Kalafat, 1995: 100) Bu isimler güzel anlamlar taşımadığı için kötü iyeleri şaşırtıp onlardan uzaklaştırmak amacıyla verilmişlerdir.

“İsim vermeyle ilgili bölge halkının inançlarında yer etmiş iki önemli Hadis vardır. Bu Hadis’ten ilki; ‘Kıyamet günü Müslümanların kendi ve babalarının isimleri ile çağrılacakları’. Diğer hadis ise; ‘Evladın, güzel isim koyması itibarıyla babasında hakkı olduğu’ şeklindedir.” (Kalafat, 1995: 101) Bu hadisleri dikkate alarak anne ve babalar çocuklarına güzel isimler vermektedirler.

Yöremizde ad verme ile ilgili gelenekleri şöyle sıralayabiliriz:

- Kur'an-ı Kerim'de geçen isimler ve İslam dininde önemli şahısları temsil eden isimler de çocuklara verilmektedir. (K-82)
- Diğer bir ad koyma geleneği ise aile büyüklerinin isimlerinin çocuklara koyulmasıdır. (K-81)
- Rüyalarda görülen isimler de çocuğa verilmektedir. (K-24)
- Ziyarete giderek çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar türbede yatan zatların isimlerini çocuklarına koyarlar. Bu geleneğe bakılarak Harput'taki Fethi Ahmet Baba türbesinden dolayı Elazığ'da pek çok kişinin adının Fethi Ahmet, Fatih Ahmet, Fethi, Ahmet olduğu görülür. (K-77)
- İlimizde ad verme olayı şu şekilde gerçekleşmektedir: Çocuğun doğumundan itibaren beş ezan vakti geçtikten sonra çocuğun kulağına evin büyüğü tarafından ezan okunur ve ardından da çocuğun ismi üç kez çocuğun kulağına söylenerek ad verme geleneği gerçekleştirilir. (K-73)
- Eski dönemlerde çocuğun adını dedeler koyarlarken, anne ve babalar saygı gereği çocuklarına isim koymazlardı. (K-81)

Ad, kişinin karakterini, hayat felsefesini ortaya koyan en önemli sembollerden biridir. Yeni doğan bir bebeğe ad koymak önemli bir vazifedir ve aile tarafından bu vazife yerine getirilmektedir. Bebeğe verilecek ad, onun kişiliğini, geleceğini ve hayatını belirleyeceği için ad seçiminde titizlikle davranılır. Eski Türk hayatında çocukların belli bir yaşa kadar adsız olarak çağırıldığı ve başardıkları işlere göre adlandırıldıkları bilinmektedir. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte çocuk isimlerinde İslami şahısların etkinsinin olduğu görülmektedir. Yakın zamana kadar çocuklara ad koyma geleneği aile büyükleri tarafından gerçekleştirmektedirken günümüzde, anne babalar kendi seçtikleri isimleri çocuklarına vererek geleneği bu şekilde devam ettirmektedirler. Çocuklara verilen ismin aile büyüklerinden seçilmesi Ata ruhu ve ona duyulan saygı ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

2.3.10. Diş Hediği/ Diş Buğdayı

Çocuklara ad verme geleneği yerine getirildikten sonra çocuk için önemli olan bir diğer uygulama ise çocuğun ilk dişlerini çıkardığı zaman yapılan diş hediği törenidir.

Çocuğun ilk dişleri çıktığı zaman çocuğa diş hediği töreni yapılır. Eğer bu tören yapılmazsa çocuğun dişlerinin zor çıkacağına inanılır. (K-33)

Konu komşu, akrabalar bu törene davet edilir. Gelen kişiler maddi durumlarına göre hediyeler getirirler. Çocuğun ailesi, hedik pişirerek gelen konuklara hedik ikram eder ve çocuğun ilk dişini kutlar. Hedik, haşlanmış buğday ve nohuttan oluşan tuzlu ya da şekerli yenilen bir yiyecek türüdür.

Bu törende çocuk büyük bir tepsi içine oturtulur. Daha sonra çocuğun başına pişen hedikten dökülür. Çocuk tepsinin içindeyken tepsinin içerisine makas, kalem, ayna, tarak, bıçak, altın, para vb. eşyalar konulur. Hedik dökme esnasında çocuk bu eşyalardan hangisini seçerse ileriki hayatında o meslekle uğraşacağına inanılır. (K-81)

Çocuğun başından “hedik” adı verilen buğday ve nohutun dökülmesi, eski Türk inanışlarındaki “saçı” geleneğinin hala canlı bir şekilde yaşatıldığının birer kanıtıdır. Çocuğun çıkmakta olan dişleri için saçılan saçılarla olağanüstü güçler memnun edilmeye çalışılır. Eski Türk inanışlarında Tanrı’ya yakarışlar, hep kurbanla olmakta ve kurbanlar Tanrı’ya yaklaşma vasıtası olarak görülmekteydi. İyeleri ve ruhları memnun etmek ve onların rızalarını almak için dağıtılan saçılan, hayatımızın her alanında yeni bir işe başlarken uyguladığımız pratiklerdendir. Diş hediği töreninde iyelere sunulan nohut, buğday gibi bakliyatlar sayesinde, iyeler memnun edilmeye çalışır ve böylece çocuğun dişlerinin kolaylıkla çıkacağına inanılır. Yörede, çocuk dünyaya geldikten sonra mutlaka yapılan bir uygulamadır.

2.3.11. Çocukla İlgili Diğer Geleneksel Uygulamalar

Çocuk dünyaya geldikten sonra çocuk etrafında yapılan uygulamalar devam etmektedir. Bu uygulamalardan bazıları şunlardır:

- Çocuğu nazardan korumak için beşiğinin etrafı nazar boncuklarıyla süslenir (K-8). Koruyucu bir takım taşların kullanılması taş kültü ile ilgilidir. (Kalafat, 2007/b: 13)
- Çocuğu nazardan korumak için kulağının arkasına ocak karası sürülür (K-44). Burada amaç çocuğu çirkin göstererek kötü maksatlı iyelerden uzak tutmak olduğu söylenebilir.
- Çocuğu nazardan korumak için merhem ağacından bir parça çocuğun üzerinde bulundurulur (K-33). Burada ağaç iyesinin kutsallığı ve koruyucu vasfına sahip olma ve kötü güçlerin tesirinden kurtulma amacı güdülmektedir.

- Çocuğun ilk pisliği evin eşiğine konulur. Burada amaç, nazarı degen kadının nazarının o pisliğe geçmesini sağlamak ve çocuğa zarar vermemesine engel olmaktır. (K-73)
- Çocuğun kesilen ilk tırnağı babasının cebine atılır ki çocuk bereketli bir ömür sahibi olsun. (K- 50)
- Çocuğun ilk düşürdüğü dişi cami avlusuna, “it dişim it, inci dişim bit” denilerek atılır. (K-73)
- Çocuğun ilk yürüme ayakkabısı ve ilk kesilen saç annesi tarafından saklanır. (K-73)
- Erkek çocuğun nazardan korunmasından saçları traş ettirilmez uzatılır. Çocuğa kız elbisesi giydirilerek kız çocuğu süsü verilir. (K-44) Buradaki inancın altında kötü niyetleri güçleri çirkin görünümle kandırma arzusu vardır.
- Akli kesmeyen çocuk aynaya baktırılmaz. Ayrıca halk tasavvufunda sadece arkası sırlı bir yansıtıcı cam parçası değildir. Aynı zamanda manevi sırlar da içermektedir. Aynanın cinleri topladığına inanılır. Bunan içindir ki gece aynaya bakılmaz, akli kesmeyen çocuk aynaya baktırılmaz. (Kalafat, 2007/b: 11)

Doğum sonrasında uygulanan çoğu uygulamanın temelinde, eski Türk inançlarının etkileri görülmektedir. Özellikle eski Türk inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm’in pratikleri günümüzde de uygulanmaktadır. Şamanizm’den kalma uygulamalar Türk gelenek ve göreneklerinde sağlam bir yer edinmiştir. Doğum sonrasında, Umay korucu iyesinin varlığı, lohusa kadınları Alkarısından koruma amaçlı gerçekleştirilen pratikler, bebeğin eşinin gömülmesi, çocuğa ad koyma, diş hediği gibi uygulamaların temelinde Şamanizm’den kalma yöntemler yer almaktadır. İslamiyetle hiçbir alakası olmayan inançlar ve pratikler Şamanizm’den kalma Eski Türk inançlarının yansımasıdır. Günümüzde uygulanan ve atadan, dededen görme denilen bu pratikler İslami renge bürünerek karşımıza çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ELAZIĞ'DA EVLENME İLE İLGİLİ GELENEKLER VE BU GELENEKLERİN ESKİ TÜRK İNANCIYLA İLGİSİ

İnsan yaşamının geçiş dönemlerinden biri de evlenmedir. Evlenme, toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin oluşması ve devamı için gerekli bir kurumdur. Evlilik; kadın ve erkeğin mensubu olduğu toplumun kural ve değerlerine göre aile birliğini kurmak üzere bir araya gelmesidir. Evlilikte amaç; bir yuva kurmak ve çocuk sahibi olmaktır. Evlilik, hem erkek hem de kız için bir dönüm noktasıdır. Her iki kişinin yeni duruma geçişini kolaylaştırmak, toplum tarafından kabul görmesini sağlamak amacıyla çeşitli törenler yapılmaktadır

A. Rıza Gönüllü evlilik kurumuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *“Karı-koca olarak birlikte olma, bir araya gelme davranışına ‘evlenme’ ve bu kurulan ilişkiye de ‘evlilik’ denilmektedir. Evlilik, tarihsel süreç içinde 4000 yıllık toplumsal bir kurumdur. Doğada olmayan, insanın kurduğu bir kültür kurumudur. Her kültür olayı gibi zamanla değişen, yeni biçimler olabilen, kadın ile erkeğin birlikteliği ile gerçekleşen en küçük toplumun birimidir. Evlilik ve karı-koca olmak insana özgü özel bir durumdur. Kadınla erkeğin, iki karşıt cinsiyetli, iki ayrı kişiliğe sahip iki insanın birlikteliği ile kurulan yeni bir dünyadır.”* (Gönüllü, 1984: 21)

Hayatın her bir geçiş evresi kendi bünyesi içerisinde alt bölümlere ayrıldığı için etrafında pek çok uygulama, inanç, âdet, gelenek, tören, dinsel ve büyüsel içerikli pratikler barındırmaktadır. Bütün bu uygulamaların yapılış amacı, kişinin yeni durumunu kutlamak ve bu dönemde var olduğuna inanılan bazı kötü etkilerden kişiyi korumaktır.

Hayatın en önemli ikinci geçiş dönemi olan evlenme, kız ve erkek için yeni bir başlangıç, aileler içinse yeni bir ailesel bağın kurulması demektir. Aileler arasında yeni bir bağın kurulması bakımından da her zaman üzerinde titizlikle durulan, her safhası ayrı tören ve geleneklerle süslü bir olaydır.

Türk toplumunda evlilik ve beraberinde çocuk sahibi olmak çok önemlidir. Ev-bark sahibi olmak deyimiyle anlatılan bu dönemde çiftler çocuk sahibi olarak toplumda daha da itibar kazanırlar.

Evlilik, iki kişinin yaşamında köklü bir değişiklik yarattığı ve kişinin hayatında önemli bir geçiş evresi sayıldığı için mutlu bir olaydır. Kişiler yeni kuracakları bir

yuvanın telaşı ile meşgul oldukları için bazı zararlı dış etkilere maruz kalabilirler. Bazı art niyetli kişiler ve ruhlar, insanların bu zayıf anlarından yararlanarak onlara kötülükler yapmaya çalışabilirler. Bu zayıf anlarda gelecek tehlikelere karşı önlem almak zorunda olan insanoğlu, bir takım pratikleri uygulayarak, bu dönemi rahatlıkla geçireceğine inanmıştır. Evlilik aşamalarında ak ve kara iyelerin etkilerini ve bu inançlar etrafında uygulanan pratiklere yer geldikçe yer vereceğiz.

Evlilik hem kızın hem erkeğin yeni bir aile kurması anlamına gelmesinin yanı sıra neslin devamı anlamına da gelmektedir. Evlilik gerek neslin devamı açısından, gerek toplumun ahlakının bozulmasını engellemek açısından, hem sosyal hem de dini açıdan önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu nedenle insanlar belli bir yaşa gelince evlenip yuva kurmak ve nesillerini devam ettirmek isterler. “*Peygamber Efendimiz (s. a. v) ’de “Evleniniz, çünkü ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere övüneceğim”* hadisiyle evliliğe teşvik etmiştir. (Kıyak, 2003: 9)

Türklerde toplumunun devamı, aile yapısının sağlam temellere dayanmasına bağlıdır. Ataerkil aile yapısına sahip olan Türklerin dünyanın dört bir yanına dağılmalarına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına çok önem vermelerinden kaynaklanmaktadır.

Türk toplumu için çok önemli bir mefhum olan evlenme, Türklerin tarih yazılı eserlerin de bile yer almıştır. Evliliğin pek çok aşamasına destanlarda, masallarda, halk hikâyelerinde rastlamak mümkündür. Örneğini dünür gitme geleneğine Manas Destanının’da yer verilmiştir. Çakıp Han, oğlu Manasın evlenme isteğini açıklamasını üzerine atına biner ve sağ yanına kırk yoldaşını, sol yanına da kırk yiğidini alarak “oğluna munasip bir kız” bulmak üzere kendi ülkesinden başka Çin, Kalmuk, Kalça, Kızılbaş, Kırgız, Hint, Tarcık, Alplar yurdunu dolaşır ve oğluna kız arar.” (Gülensoy, 2002: 105-210) Bugün uygulanan bazı geleneklerin eski Türk dönemlerinde görülmesi geleneğin ne kadar köklü ve eski olduğunu göstermektedir.

Birçok Türk boyunda evlilik günümüzde olduğu gibi eğlencelerle ve törenlerle kutlanırdı. Törenlerde kurbanlar kesilerek gelen konuklara ikram edilirdi. Öte yandan düğün merasimlerinde bir boydan diğer bir boya gelin giden kız için ayrılık türküleri söylenir, Başkurt kızları düğünün son gününü, yani kızın oğlanın evine gideceği günü, ağıtlar söyleyerek düğünü matem gününe çevirirlerdi. (Taşkın, 2004:6)

Evliliğin bu denli önemli olduğu Türk toplumunda, bu mutlu olay etrafında pek çok inanış da yer edinmiştir. Evlilik ile alakalı gelenek ve göreneklerin birbirine sıkı

sıkıya bağılı normlar olması, evliliğin sadece bireyi değil aynı zamanda toplumu da ilgilendiren bir hadise oluşuyla ilgilidir. Toplumun en küçük biriminin aile olması ve milletlerin de ailelerle var olması sebebiyle toplum içinde ailenin yeri çok önemlidir.

Biz bu bölümde düğün öncesinde, düğün sırasında ve sonrasındaki aşamalarda görülen gelenek ve görenekleri inceleyip, buralardaki uygulamaların eski Türk inanışlarıyla olan bağlantılarını kurmaya çalışacağız.

3.1. Düğün Öncesi

3.1.1. Evlilik Çağı

Toplumun en küçük yapı taşını oluşturan ailenin oluşması için kız ve erkeğin evlenme çağına geldiklerini belirleyen birtakım ölçütler vardır. Bunların başında buluğa erme gelmektedir. Buluğa erme; çocukluktan çıkıp ergenlik çağına girmek demektir. Ülkemizde buluğa erme çağı 10–14 yaşları arasındadır. Hem kızda hem de erkekte görülen birtakım biyolojik ve fizyolojik gelişmeler, buluş çağının belirtileridir. Ayrıca, annelik ve babalık için gerekli olan bu gelişmeler, kişinin hem biyolojik hem de sosyokültürel kişiliklerinin geliştiğinin önemli bir göstergesidir. Kız ve erkek bu değişiklik ve belirtilerle, kişisel sorumluluklardan kazanmaya başlar. Kızlar bu aşamada üyesi olduğu ailenin toplumsal ve kültürel etkinliklerine dâhil olurken, erkek çocukları da aile içerisinde yaşının gerektiği etkinliklere katılarak geleneklerin öğördüğü rolünü edinmeye çalışır.

Kızların ergenliğe girmesi, ev işlerine katılması, aile içersinde kızlık görevinin gerektirdiği davranışlarda bulunması, karşı cinsle ilgilenmesi, bir evi idare edebilmesi evlenecek duruma geldiğinin göstergesidir. Bu duruma gelen kızlar çeyiz hazırlıklarına başlar ve davranışlarına dikkat etmeye başlar. Erkek çocuk içinse, toplumsal role bürünmesi, evin ekonomisine katkıda bulunması, askerliğini yapması ve bir iş sahibi olması evlenmesi için yeterli sayılan ölçütlerdir. Kırsal kesimde ise yapılan işte çeviklik, saygı, dürüstlük, beceri, hamaratlık ve belirli bir ailenin terbiyesini almış olma şartları geçerlidir.

Belirtilen şartlar dışında günümüzde artık pek de kabul görmeyen bir de “sıra gözetimi” durumu vardır. Bazı aileler yaşça büyük olan çocukların evlenmelerine öncelik tanırırlar. Günümüzde bu durum eskisi gibi rağbet görmemektedir. Kaderi açılan kız veya erkek, sıra gözetmeksizin evlenmektedir. Aktarılan durumların dışında günümüz evliliklerinde ekonomik şartların da önemi vardır. Ekonomik sıkıntıların

yaşandığı toplumumuzda, bazen kızların da çalışıyor olması, aile ekonomisine katkıda bulunması göz önünde bulundurulmaktadır.

Elazığ ve çevresinde evlilik yaşının eskiye oranla biraz büyük olduğu gözlemlenmiştir. Eskiden 14–17 yaşlarında başlayan evlilik yaşı günümüzde 23–25 yaşlarına hatta 25–30 yaşlarına kadar gelmiştir. Evlilik yaşının gecikmesi, kişilerin eğitime verdiği önemden dolayıdır. Yöre insanı artık eğitimini tamamladıktan sonra evlenmeye karar vermektedir. Kırsal kesimlerdeki evlilikler şehirlere nazaran daha erken yaşta gerçekleşmektedir. Buralarda evlenme 20–25 yaş arasındadır.

Evlilik yaşı ve uygulamaları her ne kadar aynı gibi görünse de bölge içerisinde farklılıklar göstermektedir. Elazığ iline bağlı köylerden bazılarında evlilik yaşları hakkında edindiğimiz bilgiler şunlardır:

- Poyraz köyünde, 1980’den önce evlenme yaşı erkeklerde 18-25, kızlarda 15-23 iken zamanımızda özellikle ekonomik şartlardan dolayı bu yaş erkeklerde çoğunlukla askerlikten sonra 22-26 yaş civarında, kızlarda ise 18-24 yaş dolaylarındadır. Ayrıca, erkek askere gitmeden evlendirilmez. (K-102)
- Keban ilçesinde eskiden evlenme yaşı erkeklerde 17–22, kızlarda 15–21 iken günümüzde özellikle ekonomik şartlardan dolayı 22–25 yaş civarında, kızlarda ise 17–22 yaş dolaylarındadır. Eskiden erkeğin iş sahibi olmasına önem verilmezken günümüzde işi ve bir mesleği olmayana kız verilmemeye başlanmıştır. (K-38)
- Yurtbaşı köyünde kızlar için evlenme yaşı 18-23, erkekler içinse 19-25 yaşları arasındadır ve erkeklerde askerliğe gitme şartı aranmaktadır. (K-81)
- Ağadibek köyünde evlilik yaşı diğer yerlerle hemen hemen aynıdır. Kızlarda 16–22, erkelerde ise 18–24 yaş aralığındadır. (K- 98)
- Güney köyünde yaşayan kaynak kişimiz, eskiden kızların çeyiz hazırlamaya başladığı yaşlarda, erkeklerin ise tarlada çalışmaya başladığı yaşlarda evlenme çağının geldiğini söyler. (K–48)
- Tadım köyü Alevilerinde, erkek ve bayanlarda evlenme yaşının günümüzde yirmili yaşların üstü olduğu, geçmiş dönemlerde ise evlenme yaşlarının on üç yaşlarında olduğu tespit edilmiştir. (Köseoğlu, 2009: 21)
- Gökbelen Köyünde eskiden evlenme yaşı erkeklerde 15–23, kızlarda 15–21 iken günümüzde ekonomik şartlardan dolayı bu yaş çoğunlukla askerlikten sonra 22–25 yaş civarında, kızlarda ise 19–25 yaş dolaylarındadır. Eskiden

erkeğin iş sahibi olmasına pek önem verilmezken günümüzde ise işi ve bir mesleği olmayana kız verilmemeye başlanmıştır. (K-103)

- Tadım köyünde evlenme yaşı erkeklerde 19–24, kızlarda ise 17–23 yaşları arasındadır. Yaşın dışında evlenecek kız ve erkekte bazı özellikler de aranmaktadır. Kızların; namuslu becerikli, iyi huylu ve güzel olmasına, erkeklerin ise; iş sahibi olmasına, kötü huylu ve içki ve kumarının olmamasına dikkat edilir. (Köseoğlu, 2009: 22)
- Modanlı köyünde eskiden evlenme yaşı erkeklerde 15–23, kızlarda ise 18–25 13–20 yaşları arasındayken günümüz ekonomik şartlarından dolayı bu yaş erkeklerde 23–26, kızlarda ise 18-25 yaş aralığında olmaktadır. Eskiden işi olmayan erkeğe kız verilirken şimdilerde iş sahibi olmayanlara kız verilmesi pek görülmemektedir. (K-9)
- Palu ve çevresinde evlenme yaşı ortalama olarak kızlarda 15–21, erkeklerde ise 18–24. Evlenecek her genç kız ve erkekte bazı özellikler aranmaktadır. Kızlar için; iffetlik, beceriklilik, iyi bir aile kültürü almış olmak ve güzel olmak. Erkekler için, kumar oynamamak, içki içmemek, dürüst ve çalışkan olmak ve toplum tarafından saygı görüyor olmak şeklindedir. Palu ve çevresi muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu için çoğu aileler saydığımız özelliklerin yanı sıra dindarlığı da özellikle olarak aramaktadır. (K-82)
- Eskiden kız ve erkek çocukların buluş çağından sonra evlendirilmeleri görülmekteydi. Kızların on beş, erkeklerin on yedi yaşlarında evlenmeleri olağandı. Günümüzde genel olarak, şehirde erkekler askerlik dönüşü evlendirilmekte, köylerimizde ise askerden önce yapılan evlendirmeler olduğu gibi, evlilik askerlik dönüşüne de kalabilmektedir. Hazırlık dönemi olduğu kadar, kızın biraz daha büyümesi için aileler, nişanı askerlikten önce yapıp düğünü sonraya da bırakırlardı (K-95). Her yörede bilinen “Erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır” atasözü evlenmeyi geç yaşlara bırakmamayı, zamanında çoluk-çocuk sahibi olmayı ve her işe erken başlamayı öğütler. Halkımızın okuma, evlenme ve kazançla ilgili şu sözleri de bu devrelere ait yaşların sıralanışını göstermektedir: “Yirmisine kadar okumayan, bir sanat öğrenmeyen, otuzuna kadar evlenmeyen, kırkına kadar zengin olamayan, bir daha olmazmış.” (K-95)

Edindiğimiz bilgiler doğrultusunda genel olarak evlenme yaşı kızlarda 17, erkeklerde ise 19 yaş olduğu tespit edilmiştir. Kırsal kesimde hem kız hem de erkek için bu yaş aralığı geçerliliğini kısmen de olsa korumakta iken kent merkezinde evlenme yaşı kırsal kesimdeki yaş ortalamasından daha da yukarıdadır. Şehir merkezinde kız ve erkek çocukların eğitimleri ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanma düşüncesi evlilik yaşının kız ve erkekte 25–30 yaş aralığına çıktığını göstermektedir.

Yöremizde evlilik çağı geçmiş kız veya erkeğe “evde kalmış” tabiri kullanılmaktadır. Evde kalmışlık durumunu ortadan kaldırmak isteyen gençler bir takım uygulamalar yapmaktadırlar. Bu uygulamalara detaylı bir şekilde “Kısmet Açma” bölümünde ayrıca ifade edeceğiz.

3.1.2. Evlenme İsteğini Belli Etme

Evlenme yaşı gelen her genç, mutlu bir yuva kurup aile sahibi olmak ister. Evlilik için toplumun gerekli gördüğü şartları yerine getirdikten sonra, kendini evlenmeye hazır hisseden gençler bu isteklerini ailelerine doğrudan söyleyemişlerse bunu hal ve hareketleriyle belli ederler. Bu hareket ve davranışlar şöyledir:

Evlenmek isteyen kız özellikle annesine bir erkeğin kendisini beğendiğini ve kendisini istemeye geleceklerini söyler. Anne bu durumu babaya açar. Buna göre bir karar alınır. Erkek ise evlenme isteğini dolaylı yollardan anlatmak ister. Bu dolaylı anlatımlar şöyledir:

- Pilava kaşık dikmek,
- Yatarken yastığı kucaklamak,
- Sinirli olmak. (K -66)

Eski zamanlarda evlenme çağı gelip de evlenmek isteyen gençler bu isteklerini ailelerine söyleyemezdi. Bu yüzden evlilik isteklerini anlatmak için farklı metodlar denerlerdi. Evlenmek isteyen erkek çocuk babasının ayakkabısını kapının eşiğine çivilerdi. Bu anlaşılmazsa sofraya konan pilav içine kaşığı dikerdi. Böylece anne ve baba çocuğun evlenmek istediğini anlar ve anne oğluna kız aramaya başlar veya çocuğun gönlünde bir sevdiği varsa o kıza görücülüğe giderdi. (K–90)

Elazığ’da anlatılan bir fıkra bu konuyla yakından ilgilidir:

HERALIM EVLENMEK İSTİ

“Elazığ’ın bir köyünde, oğlu askerden dönen anne ve baba, kendi aralarında konuşurlar:

‘Herif herif! Eşeği satağ, daha bu oğlanı everek!’

Oğlan, bu sözleri duyunca çok sevinir. Fakat aradan birkaç gün geçer, büyüklerde ses seda yok. Başlar, babayı gördükçe artistik hareketler yapmaya...

‘Baba, anlisin..., dinlisin...?’

‘Oğlum, delirdin mi? Geç hele geç, işe gideceğüz.’

‘İyi iyi git. İş gaçi sanki...’

Bu durum birkaç gün devam edince, adam olanları eşine anlatır. Kadın:

‘Anaaa herif! Suç bizim, hani eşeği satacahdıh, oğlanı everecahdıh...? Heralım, saha ele gösteri yapı, yani evlenmek istediğini belli edi.’

(Bu konuşmaları evin kızı da duyar.)

Derken eşeği satarlar, oğlan evlenir. Bir süre sonra evin kızında da aynı hareketler başlar:

‘Baba, ıhı ıhı...!’

‘Gızım sahan noli? Densüzlüğün lüzumu yok!’

‘Ne olacak? Gakkoma nolise, bahan da o oli!’ (Şimşek, 2003: 137)

Yörede anlatılan fıkra da görüldüğü üzere evlenme isteği çeşitli hal ve hareketlerle anne ve babaya dolaylı olarak bildirilmektedir.

Evlenme çağına gelen delikanlılar birkaç şekilde anne ve babalarına evlenmek istediklerini anlatmaktadırlar:

- Evde yemek esnasında pilava kaşık saplama,
- Evde huzursuzluk çıkarma,
- Baba ve annesine başka birisinin aracılığıyla evlenme isteğini bildirme.

(K-26)

Kız ya da oğlan evladının gönlünden evlenme geçiyorsa bunu bazı davranışlarıyla açıklar:

- Delikanlı evlenmeyi aklına koymuşsa sık sık “ben gurbete gideceğim” gibi sözler söyler. (K-30)
- Eline bel alıp, evin damını beller. (K-44)

- Evin kapısına ayakkabısını mıhlar. (K-56)
- Kız evladı ise, “Allah bu evden canımı alsa da kurtulsam” der. Eğer kızın yaşı geçiyorsa “Şu zaman oldu bir it kuyruğunu sallamadı, kız yükü tuz yükü” gibi ifadelerle üzüntüsünü dile getirir. (K-57)
- Bir kızın evlenme isteği dolaylı olarak hareketlerinden anlaşılmaktadır: Ruhi bulanım, can sıkıntısı, boşluk hissi, çabuk öfkelenme ve kavgacılığa meyil (K-81)

Evlilik çağı gelen kız ve erkek, evlenme isteğini ailesine doğrudan söyleyememektedir. Bu durumu gerek erkek gerekse kız çeşitli olaylarla ve hareketlerle anlatır. Kızların bunu belirtmek amacıyla içine kapanık davranışlarda bulunması, erkeklerin ise asabi tavırlar göstermesi, eşiğe ayakkabı çakması, pilava kaşık saplaması ve babasının ayakkabısına su doldurması gibi hareketler yörede en meşhur olan adetlerdir. Bununla birlikte erkeklerin sık sık traş olmaları, ayna karşısından ayrılmamaları, kızların ise bulaşıkları sert hareketlerle yıkamaları, dolap kapaklarını hızlı bir şekilde kapatmaları, sinirli konuşmaları evlenme isteklerinin sözsüz anlatımlarının birer ifadesidir. (K-84)

Bazı yörelerde gençler, evlenme isteğini şu şekillerde belirtirler:

- Kızlar çeyiz hazırlığına girişir. Şarkılar mırıldanırlar. Erkekler ise bağımsız olmak isterler. (K-11)
- Erkekler aileden uzak kalmaya başlarlar. Eve gelmez ya da geç gelirler. Babada oğlunu karşısına alıp sorunu anlamaya çalışır. (K-68)
- Babaya ve anaya yüksek sesle ve hırçınca bağırma, kapıyı hızla vurup çıkmalar genelde erkeklerde görülürken, kızlar ise konuşmaya özen gösterirler. (K-11, K-88)
- Erkeklerde hırçınlaşma ve sert tavırlar, kızlarda ise, dalgınlık ve ev işlerinden ziyade kendi bakımlarıyla aşırı ilgilenme görülür. (K-63)
- Erkek eve geç gelir, sabahları geç kalkar, iş yapmaya, işe gitmeye pek niyeti yoktur. Kızlar ise genelde dalgın ve düşünceli olurlar. (K-63)
- Elazığ yöresinde gençler evlenme isteklerini babalarına söyleyemezler. Bunun için anne, abla ya da ağabey aracı edilir. (K-81, K-82)

Evlenme isteğinin babaya doğrudan ifade edilemeyip çeşitli imalarla ya da aracıyla söylenmesi sadece yöremize has değildir. Anadolu sahasında ve bütün Türk

boylarında da bilinir. Nitekim Esmâ Şimşek, “Kadirli ve Sumbas (Osmaniye)’ta Evlenme Âdetleri” adlı makalesinde evlenme isteğinin ifade edilmesiyle alakalı olarak şunları söyler: *“Her ne kadar çok eski dönemlerde görülen; pilava kaşık saplama, ayakkabı çivileme, vs. gibi olaylar son zamanlarda görülmese de; çok sinirli olma, işe gitmeme, evden kaçma, elindeki eşyaları yere çarpma, babanın yanında kollarını açıp gerilme vs. gibi hal ve hareketler bu isteğin ifadesi için kullanılmıştır. Ayrıca kız kardeşler (bazen anne, yenge, arkadaş da olabilirler) de bu durumlarda aracılık vazifesini üstlenirler.”* (Şimşek, 2003: 136–137) Eski dönemlerde görülen bu uygulamalar günümüzde artık görülmez.

Evlenmek isteyen genç yeni bir aile kuracak ve kendi ayakları üzerinde durarak yeni bir döneme adım atmış olacaktır. Bu istek normal bir davranış olsa da bu durumun “baba” ya doğrudan söylenmesi Türk aile yapısı içerisinde hoş karşılanmamaktadır. Gösterilen bu tutum Türk gelenek, görenek ve ahlak yapısıyla alakalı bir durumdur. Burada babanın aile içerisindeki yeri, önemi büyüktür Baba, evin direği, atasıdır. Dolayısıyla ataya, babaya karşı gösterilen saygının ifadesi olarak çocuklar, hatta eşler babaya karşı ölçülü davranmak zorundadırlar. Günümüzde çok sıradan bir davranış gibi görünse de arka planda ataya, babaya duyulan saygı yer almaktadır. Geçmiş dönemlerde kız ve erkek evlenme isteğini dolaylı yollardan belirtmeye çalışırken, günümüzde gençler, rahatlıkla bu isteklerini ailelerine bildirmektedirler.

3.1.3. Kısmet Açma

Yaşadığımız toplumda gençler evlilik çağları geldiğinde evlenip aile kurmak, nesillerini devam ettirmek isterler. Evlilik çağı geldiği halde evlenemeyen gençler kaderlerinin bağlanmış veya kısmetlerinin kapalı olduğunu düşünürler ve bu bağlı kaderi çözmek için birtakım girişimlerde bulunurlar. Bu girişimlerden bazıları şunlardır:

Ekinözü köyünde, kaderinin bağlandığına inanan genç kız, kapalı ve hiç kullanılmamış bir kilidi dilek tutarak cuma günü, cuma namazından ilk çıkan kişinin açması için camiye götürür. Eğer kilit açılmışsa kızın da kaderinin de açılacağına inanılır ve kız kilidi evlenene kadar çeyizinde bulundurur. Bu kilit açma pratiği en çok uygulanan pratiklerdendir. Elazığ ili merkezde ve çevresinde uygulanan en yaygın uygulamalardan biridir. (K–20, K–57, K–61, K–84, K–90, K–95)

Elazığ ili ve çevresindeki diğer yaygın inanış ise şöyledir: Evlenmek isteyen genç kızlar gelinin ayakkabısının altına isimlerini yazarlar, kimin ismi silinirse önce

onun gelin olacağına inanılır (K-99, K-86, K-87, K-23). Bir diğer yaygın uygulamada ise evlenme çağına gelip evlenmeyen kızlar ve erkekler bulundukları yöredeki türbeleri, yatırları ziyaret ederek adak adarlar (K-44, K-20, K-95, K-11, K-23, K-86, K-87). Elazığ ilinde bu niyetle ve başka niyetlerle ziyaret edilen ve çok sayıda türbelerin bulunduğu semt olan Harput ziyaret edilir. İlimiz Harput yöresinde türbeleri bulunan kutlu kişiler bölgenin en gözde ziyaret edilen yerlerindendir. Bu kutlu türbelerden bir kaçını sayacak olursak; Fetih Ahmet Baba, Mansur Baba, Nadir Baba, Arap Baba. Bu türbeler akla gelen ilk türbelerdir. Türbe ziyaretleri yapmak eski inanç sistemimizde Ata ruhlarını memnun etmekle alakalıdır. Ata mezarları ziyaret edilerek, türbelerde kesilen kurbanlar ise ata ruhlarını şad edip onların yardımını almak amaçlıdır. Fakat türbe ziyaretlerini yapan kişiler yaptıkları bu uygulamaların anlamını bilmezler ve İslami bir inanç gereği yaptıklarını ileri sürerler.

Evlenmemiş kız ve erkekler için “evde kalmış” tabiri kullanılır. Kızlar için “kısmeti bağlanmış” da denilir. Kısmeti bağlanmış genç kız ve erkeklerin kısmetlerini açmak için bir düğünde gelinin ayakkabısının altına evde kalan kızların isimleri özellikle yazılır. (K-99)

Kız ve erkekler düğün sonunda bir yün çorap sökerek kısmetlerini açmaya çalışırlar. (K-66)

Kısmetinin açılmasını isteyen kızlar, Harput’a giderek oradaki türbeleri ziyaret ederler, burada makara sökerler. Ayrıca buğdaya dua okuyup türbenin bulunduğu yere atarlar. (K-16)

Buğdaya hangi amaçla dua okuyup, türbenin yakınına bıraktıklarını sorduğumuz kişilerden şu cevabı aldık: “Dua okuduğumuz buğdayı kuşlar yiyecek ve niyetimiz doğrultusunda bize dua edecekler.” Eski türk inancında “saçı” adı verilen bu uygulama günümüze kadar gelmiş ve İslami renge bürünmüştür. Kökeni Orta A sya’ya dayanan bu gelenek, eski Türklerde evlilik törenlerinde uğur getiren bir davranış olarak kabul görmüştür. Eski Türklerde saç, bir takım ruhlara sunulan kansız kurban olarak kabul edilmiş ve o saçılar ile bazı ruhlar memnun edilmeye çalışılmıştır. Hatta düğünlerde söylenen “darısı başına” sözü saç kavramından ortaya çıkmış bir sözdür.

Kısmetinin açılmasını isteyen kızlar, Keban yakınlarında Selvi Baba türbesini ziyaret edip orada bulunan ağaca çaput bağlarlar, bardak kırarlar. Dileklerinin kabul olması için iki rekât namaz kılıp biraz uyurlar (K-26). Ayrıca burada bulgur pişirip kurban keserler. Kutlu kişiyi ziyaret; ata ruhuna duyulan saygıyı, ağaca çaput bağlama;

kansız kurbanı, bardak kırma; kötü ruhları sesle korkutmayı temsil eder. Namaz ise tamamen İslami bir inançtır. Ayrıca bulgur pişirip, kurban kesme yine kutsal ata ruhuna duyulan saygı çerçevesinde ona kanlı ve kansız kurban sunarak kutlu kişinin ruhunu memnun edip ondan yardım beklemeyi sembolize eder.

Kısmeti açmak için bazı hocalara gidilip dualar okutulur ve muska yapılır. Yapılan bu muskalar genç kızlar üzerlerinde taşırlar. (K-81)

Bir kızın kısmetini açmak için üç cuma kızın annesi çorap söker. (K-92)

Evlilik yaşı gelip de evlenememiş gençlerin kısmetlerini açmak için uygulanan pratiklerin temelinde, eski Türklerdeki atalar ruhunu ve iyeleri memnun etme inancı vardır. Yapılan uygulamalarda, hem ata ruhları hem de bazı ruhlar memnun edilmeye çalışılır. Pratiklerden olumlu sonuç alan ve kısmetleri açılan genç kızlar, yaptıkları uygulamaları diğer genç kızlarla paylaşarak onların da kısmetlerinin açılmasına yardımcı olurlar.

3.1.4. Kız Bakma/Görücü Gitme

Evlilik sorumluluğunu alabileceği düşünülen erkeğe ailesi kız aramaya başlar. Geçmişte sıkça uygulanan bu gelenekte bazı farklılaşmalar görülse de günümüzde hala canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Kız bakma işine; görücü gitme, dünürücü gitme gibi adlar verilmektedir.

Evlenme çağı gelmiş olan erkek çocuğu sahibi aileler, artık çocuklarının evlenme zamanının geldiğini düşünerek kız aramaya başlarlar. Eğer çocuğun gönlünde bir sevdiği varsa annesi bir yakınıyla kıza bakmaya yani görücülüğe gider. Ancak böyle bir durum yoksa ailenin, çevrenin, dostların ve komşuların tavsiyesiyle kız bakmaya gidilir. Kız bakma işine aynı zamanda görücü gitme, dünürücü gitme de denmektedir. Geçmişte, görücüye gitme işi genelde sabah ile öğlen arası yapılmaktaydı. Bu ziyaretlerden kız tarafı bazen haberdar edilse de çoğu kez kız tarafına haber verilmezdi. Böyle habersiz gidilerek evin durumu, temizliği ve düzeni test edilmekteydi. Eğer kız tarafının durumdan haberi varsa, erkenden kalkılır ve evin temizliği yapılırdı. Dünürücü gidilen eve gelince uğur getirsin diye sağ ayakla girmeye dikkat edilirdi. Evlilik çağına gelmiş olan kız hazırlanıp gelen misafirlere kahve ikram ederdi. Kayınvalide adayı bir yolunu bulup mutfığa ya da banyoya giderek evi şöyle bir kolaçan eder, evde gezerken ayağı takılmış gibi yapıp halıların köşelerini kaldırıp bakar ve evin durumunu kontrol ederek, kız hakkında fikir sahibi olmaya çalışırdı. Kız konuşturulup

konusmasının düzgün olup olmadığı, fısıltı halinde konuşulup kulaklarının duyup duymadığı anlaşılmaya çalışılırdı. İkram edilen kahveler içildikten sonra müsaade istenip kalkılırdı. Görücülüğe gidilen evdeki kız beğenilirse “Daha sonra rahatsız ederiz.” denilerek evden ayrılırdı. Görücülük işi kız beğenilene kadar devam ederdi. Görücülük işi bitince kız beğenilirse önce bir aracı kız tarafına gönderilir ve fikirleri sorulurdu. Olumlu cevap alınırsa isteme işine girilirdi (K-91). Yöreler, köyler arasında küçük farklılıklar görülse de genel olarak kız bakma, görücü gitme geleneğimiz bu şekilde gerçekleşmektedir.

Keban ilçemizde, kız kimsenin yüzüne bakmadan kimseyle konuşmadan görücülere kahve ikram eder. Bu arada görücüler kızı daha yakından görebilmek için her biri kızdan ayrı ayrı şeyler (su, kibrit, vs.) isterler. (K-61)

Sivrice ilçemizde, gelin adayı konuşturulur ve ağzının kokup kokmadığı tespit edilir. (K-23)

Koruk köyünde, kız beğenmeye giderken kıza yönelik yapılan gizli davranışlarla kızı tanımaya çalışırlar. Mesela kızı öperken ağzının kokup kokmadığı, kahve ve çay ikram ederken davranışları, misafir karşılaması, konuşturarak dilinin sürçüp sürçmediği, pencere kenarına ve eve bakıp kızın temiz olup olmadığı anlaşılmaya çalışılır. (K-65)

Eskiden kız bakmaya gidildiği zaman, kayınvalide adayı yanında eliş çantasını da götürürdü. Çantasından ipini çıkarıp (kazara) divanın dibine atar, ipini çıkarmak için uğraşırdı. Burada amaç ipini divanın dibine atıp, orayı kontrol ederek kızın temiz olup olmadığına karar vermektir. (K-98)

Kız bakma geleneğinde çoğu davranışlar günümüzde artık kullanılmamaktadır. Geçmişte uygulanan pratiklerin bazılarını görmek artık mümkün değildir. Günümüzde görücü gitme ve kız bakma geleneği artık zayıflamaya başlamıştır. Şimdilerde evlenecek olan gençler birbirleriyle bir şekilde tanışarak kız bakma âdetini yavaş yavaş sona erdirmektedirler. Birbiriyle arkadaş ve iş ortamında tanışan gençler durumunu ailelerine açarak evlilik işlemlerine başlamaktadırlar. Son zamanlarda, televizyon programlarında evlenmek, internet ortamında tanışarak evlenmek son derece yaygın bir evlenme şekli haline gelmiştir.

3.1.5. Kız İsteme

Görücülük işi bittikten sonra eğer kız beğenilmişse bundan sonraki aşamada kız istenmeye gidilir. Yöremizde kız isteme ile ilgili geleneklerden bazıları şunlardır:

Kız arama işlemi bitip çocuğa ve aileye uygun kız bulunduktan sonra, erkek tarafı kız evine aracı göndererek karşı tarafın düşüncelerini öğrenir, görüşlerini alır. Olumlu bir cevap alınırsa kız istemeye gidilir. Kızın aile yapısı da kız kadar önem taşıdığı için, oğlanın anne ve babası kızın ailesini araştırır. Bu araştırma kız tarafını çok iyi tanıyan güvenilir insanlara sorularak yapılır. Bütün bu araştırmalardan olumlu sonuç alınırsa dünür gidilmeye karar verilir. Dünürlüğe genellikle akşam vakitlerinde gidilir. Dünür gidilecek gün akşam olmadan, kız tarafına hayırlı bir iş için gelineceği haber verilir. Dünürlüğe ailede sözü sohbeti dinlenir aile büyüklerinden baba, amca ve yakın akrabalarından birkaç kişi seçilerek kızın evine gider ve “Allah’ın emri Peygamber’in kavli ile” kız babasından istenir. Kızın babası “Allah kısmet etmiş ise biz ne diyebiliriz? Hayırlı olsun...Değilse olmasın!” diye gayet mütevazı bir şekilde cevap vermiş ise birkaç gün sonra da, yine oğlanın yakınlarından birkaç kadın, kız evine tekrar gider ve kızı annesinden ister. (K-10)

İstenilecek kız belirlendikten sonra aile büyükleri kızı istemeye giderler. Eğer kızın babası yoksa amcası ve dayısından kız istenir. Baba var ise mutlaka ondan istenir. Kızın babası evde olmadan kız istenmez. Oğlan tarafı bir süre sohbet ettikten sonra asıl meseleye gelir; “Allah’ın emriyle, Peygamberin kavliyle kızınızı oğlumıza istiyoruz.” derler. Kız tarafı durumu kızlarına ve yakın akrabalarına sormaları gerektiğini söyleyince erkek tarafı beklemeye koyulur. Bu süre zarfında kız tarafı, erkek tarafı hakkında bilgi edinir. Eğer kız tarafı olumlu bakıyorsa erkek tarafına haber gönderilir. Oğlan tarafı gelir ve kız verilmiş olur. (K-65)

Damat adayının annesi, kızı beğendikten sonra gelin adayını çevreden soruşturur. Kız hakkında söylenenleri dinler. Çevreden kız hakkında olumlu bir havanın olması durumunda, aile büyüklerinden iki en fazla dört kişi kıza bakmaya gidip ailenin ağzını bir yoklar. Kızı istemeye bir mani yoksa oğlanla kız görüştürülür. Kızla oğlan birbirlerini görüp beğenirlerse kız istenilmeye karar verilir. Tabi ki bu arada kız evi oğlan evi hakkında; oğlan evi kız evi hakkında detaylı bir araştırma, soruşturma yapar. Kız evinin kararı kesinleştğinde aracıya uygun görüş bildirilip kızı istemeye gelebilecekleri söylenir. Eğer kız evinin niyeti yoksa bir bahane uydurularak oğlan evine bildirilir. Erkek tarafı ailenin en saygın kişi nezaretinde aile büyükleri anne ve

babayla birlikte kız evine giderler. Tatlı yenilip tatlı konuşulması ve işlerin tatlılıkla olması için tatlı ya da çikolata alıp kız evine giderler. Bu yörede damat adayı kız istemeye gitmez. Gelin adayı gelen misafirlere kahve yapıp ikram eder. Kahve içilirken erkek tarafının sözü geçen saygın kişisi “Allah’ın emri Peygamberin kavli ile kızını oğlumza istemeye geldik.” der, kızın babası da “hoş geldiniz, başımızın üzerinde yeriniz var” derse ailenin görüşünün olumlu olduğu anlaşılır ve kızın babasının razı olduğu anlamına gelir. Kız istenip, babadan olumlu cevap alındıktan sonra getirilen tatlı veya çikolata gelin adayı tarafından misafirlere dağıtılır. Böylece kız verilmiş olur ve her iki taraf için de güzel temennilerde bulunarak kız isteme merasimi sona erdirilir. (K-78)

Arındık köyünde, beğenilen genç kıza, kızın annesi ya da yakın akrabalarından birisi kızın niyetini sorar. Eğer kızın gönlü yoksa “ben gelin olmak istemiyorum” der, fakat gönlü varsa da “eğer babam uygun görmüşse ben ne diyeyim?” şeklinde cevap verir. Eğer kız verilecekse “kadermiş verdik” denilir, eğer kız verilmeyecekse “bizim verecek kızımız yok, kader değilmiş ne yapalım!” şeklinde cevaplar verilir. (Kıyak, 2003: 10)

Bazı yörelerde kız isteme merasiminde damat adayının gitmediği, bazı yerlerde ise damat adayının da kız istemeye gittiği gözlemlenmiştir. Bu yöreden yöreye, aileden aileye değişen bir durumdur. Fakat günümüzde damat adayının kız isteme merasimine gitmesi hem yaygın hem de olağandır.

Günümüzde kız isteme merasimine gidilirken, gelin adayının yaşı kadar gül ve tek sayıda gül götürüldüğü, en sık çikolatalardan alındığı yaptığımız tespitler sonucunda ortaya çıkmıştır. (K-105)

Kız isteme töreni evlilik aşamasına bir başlangıç olarak düşünülebilir. Yapılan tören sonrasında, her iki taraf birbirlerini daha iyi tanımak için birbirlerini yemeğe davet edip bundan sonraki nişan, düğün, merasimlerini konuşurlar.

Eski Türk kültür ve geleneklerini bize anlatan Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kam Püre’nin oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi’nde kız isteme merasimi şu şekilde anlatılmıştır: Zamanın bilge kişisi Dede Korkut Bamsı Beyrek’e Banu Çiçek’i ağabeyinden istemeye gider ve şu sözleri söyler:

“Karşı yatan kara dağına aşmağa gelmişim

Akıntılı güzel suyunu geçmeğe gelmişim

Geniş eteğine, dar koltuğuna sığınmağa gelmişim

Tanrı'nın buyruğu ile Peygamberin kavli ile

Aydan arı, güneşten güzel kız kardeşin

Banu Çiçek'i Bamsı Beyrek'e istemeye gelmişim.” (Ergin, 2009: 66)

Görüldüğü üzere Orta Asya Türk kültüründen günümüze kadar gelen kız isteme geleneği, günümüzde de benzer şekilde güzel ve anlamlı sözler söylenerek devam etmektedir.

3.1.6. Söz Kesme/ Dilbağı/ Şerbet İçme

Kız isteme olayı olumlu bir şekilde sonuçlandıktan sonra evlilik işlemleri başlamış olur. Bu işlemlerin ilk adımı “Söz kesme”dir. Söz kesme, evliliğin resmileştiğinin ilk aşamasıdır. Bu başlangıç, hem kız tarafı hem de oğlan tarafı için önemli bir durumdur. Kız isteme aşamasından sonra gelen söz kesimi, dönürcülük yoluyla anlaşılan ailelerin, geniş bir davetli huzurunda yeni bir aile kurulacağını sözle bildirdiği küçük bir törendir.

“Eski Türk geleneklerini kaybetmemiş bazı Türk kavimlerinde, kız ve oğlan tarafı bu anlaşmayı at üzerinde yaparlardı. Kızın da bu söz kesme işine razı olduğunu belirtmesi amacıyla bir mendil vermesi gerekiyordu.” (Uzun, 1992: 87-88)

Elazığ ve çevresinde söz kesimi genelde “Şerbet içme” adı ile bilinir. Kız verildikten sonra iki ailenin yakınları çağırılarak tatlı yenir ve tatlı içecekler içilir. Yiyeceklerin ve içeceklerin tatlı olması işlerin tatlılıkla ilerlemesini sembolize eder. Genellikle şerbet içme günü olarak genelde Perşembe akşamı seçilir. Perşembe günü İslami inanışta mübarek bir gece olduğu için söz kesiminde ve nişanda uğur getirmesi için bu gün seçilir. Oğlan tarafı kız evine gelirken “Dil bağı” adıyla bazı hediyeler alır. Bu anlaşmanın bir sembolü olarak kabul edilmektedir. (Uzun, 1992: 87-88) Kız verildikten sonra “Dil bağı” denilen hediyeler, artık kızın damat evinin bir üyesi olduğunu gösterir ve kızın başkaları tarafından istenmesini engellemek için kız evine verilir. Dil bağı, dilin bağlanması kelimesinden türeyen bir kelime olup kızı istemek için gelenlerin susması, dillerinin bağlanması amacıyla verilen hediye anlamındadır. Dil bağında ailelerin maddi durumlarına göre hediyeler götürülmektedir. Tadım köyünden kaynaklı kişimiz, dil bağında; yüzük, bir çift terlik, bir elbise, bir kutu çikolata ve maddi duruma göre bilezik götürüldüğünü izah etmiştir. Bu hediyelerden bazıları gelin kız üzerinde bulundurur ki bu da kızın verildiğinin bir göstergesidir. Artık sözü kesilen ve

dil bağı alan genç kız sözlü olduğunun farkına vararak davranışlarına daha da dikkat eder. (K-45)

İsteme olayı bittikten sonra iki aile söz yüzüğü takma tarihini belirler. Söz yüzüğü kız evinde yapılan bir törenle gerçekleşir. Bu törene aile yakınları icabet ederler. Bu törende kıza yüzük ve bilezik gibi hediyeler götürülür. Söz yüzükleri bir kurdele ile bağlı olup aile büyüklerinden (genellikle kız tarafından) biri tarafından kısa bir konuşma yapılarak kesilir. Aileler karşılıklı fikir alış-verişiyle nişan ve düğün tarihlerini belirler. (K-82)

Eskiden söz kesme veya şerbet içme merasimlerinde imam nikâhı da kılınmaktaydı. Fakat bu uygulama artık günümüzde geçerli değildir (K-36). Günümüzde imam nikâhı düğünden birkaç gün önce yapılmaktadır. Şerbetten önce kıza şerbet elbisesi alınır. Şerbet elbisesini almaya, kız da beraber gitmektedir. Kısa bir eğlence yaptıktan sonra gelin ve damada yüzük takılır. Yüzüğü genellikle gelinin büyük eniştesi veya ablası takar. Eğer gelinin ablası yoksa aile büyüklerinden biri yüzüğü takar. Yüzük takıldıktan sonra gelin ve damat bir süre karşılıklı oynar ve damat adayı oradan ayrılır. Kadınlar daha sonra kendi aralarında eğlenceye devam ederler (K-41). Eğlence devam ederken oğlan tarafından gelen şekerle şerbet yapılarak gelen konuklara ikram edilir. Tatlı türü yiyecek ve içeceklerin ikramı, kurulacak yuvanın da tatlı olmasını simgeler.

Maden ilçesinde söz kesiminden bir süre sonra kız babasına “Kaling” denilen başlık parası verilir. Bazen başlık parası yerine tarbı ya da koyun verilmektedir. Erkek kardeşe “halat” denilen bir miktar para ödenir. Kız kardeşe veya ablaya da alışveriş sırasında takı olarak yüzük veya herhangi bir hediye alınır. (K-44)

Sivrice ilçemizde, bir Pazar akşamı veya genellikle Cuma gecesi kız evine şerbet içmeye gidilir. Bu gidişte hatırı sayılır bir hoca davet edilir. Oğlan tarafı giderken şeker ve çay malzemesi de götürür. Hoca efendi bu toplantıda eğer ufak tefek pürüzler varsa bunları halleder ve bir Aşir-i Şerif okur. Bu sırada genellikle kırmızı boya katılmış şerbetler bardaklara konulmuş olarak misafirlere ikram edilir. Dualar edilir ve bu suretle yarım nikâh kılınmış olur ve nişan için gün kararlaştırılır. (K-60)

Edindiğimiz diğer bilgilerde de söz kesiminde de nikâh kılındığı göze çarpmaktadır. (K-38, K-62, K-9, K-20)

Söz kesme kız istendikten birkaç gün sonra yine kız evinde yapılır. Tarafların söz kesmesi, aynı zamanda karşılıklı olarak birbirleriyle yaptıkları pazarlık şeklinde olur. Taraflar söz kesmede birbirlerinden talep edecekleri şeyleri bildirirler. Başlık

parası durumu bazı yerlerde hala görülürken bazı köylerde görülmemektedir. Çeyiz ve takı hususunda yapılan pazarlıkta anlaşma sağlanırsa cemaatte bulunan hoca bir Aşir-i Şeref okur, yapılan duanın ardından kız evi gelen misafirlere şerbet ve pasta ikram ederler. Bundan dolayı köyde söz kesme yapılan pazarlıktan ve içilen şerbetten dolayı pazarlığa veya şerbet içmeye gidildi denir. Söz kesme olayı yakın akrabalar ile çocuğun anne ve babası gider. Söz kesildikten sonra, nişan töreninden önce oğlan tarafından nişan eşyası olarak kıza verilmek üzere bir takım elbise, iç çamaşırı, bilezik, yüzük ve terlik gönderilir. Bu eşyaların anlamı kızın artık erkek tarafına ait olduğunu göstermektedir. (K-12)

Kız isteme olayı olumlu bir şekilde sona erdikten sonra bu mutlu olayın her iki aile içinde resmileştirme merasimi olan söz kesme nişan tarihinin belirlendiği mutlu bir gündür.

3.1.7. Nişan

Nişan, kelime anlamı olarak, işaret, iz, belirti anlamına gelmektedir. Gelenekteki anlamı ise, evlenme isteği üzerine verilen bir söz ve yapılan merasimlerdir. Evlenecek kadınla erkeğin birbirini daha iyi tanınması ve düğün hazırlıklarının yapılması için verilen zamana nişanlılık dönemi denilmektedir. Nişanlılık döneminde bazı yerlerde nikâh kısılrken bazı yörelerde nikâh kısılmamaktadır. Geçmişte, nikâhtan önce birbirlerine haram olduğu düşünülen çiftlerin konuşmaları, beraber gezmeleri görüşmeleri hoş karşılanmazken, günümüzde çiftler nişanlılık döneminde birbirlerini daha iyi tanıyabilmek için birlikte zaman geçirmektedirler

Elazığ yöresinde nişan kız tarafına aittir. Nişan töreninin bütün yükümlülüğü ve masrafları kız tarafına aittir. Tören için ayrı bir yer düşünülmemişse tören kız evinde yapılır. Nişanda kız tarafı erkeğin, erkek tarafı da kızın nişan yüzüğünü alır.

Nişan davetlerini kız tarafı yapar. Davetler bir kişi vasıtasıyla şeker dağıtmak veya davetiye göndermek suretiyle yapılır. Nişanda kız ve erkeğin yakın akrabalar ön planda yer alır. Nişan evde yapılacaksa, erkek tarafından gelen erkek misafirler kadınlardan ayrı bir yerde toplanıp sohbet ederken kadınlar da ayrı bir yerde toplanıp müzik eşliğinde eğlenirler daha sonra erkek tarafından bir aile büyüğü nişan yüzüklerini takarak kısa bir konuşma yapar ve ardından takılar takılır. Bir süre sonra nişan bozulursa hediyeler iade edilir. Nişanı kız tarafı bozmuşsa takılar erkek tarafına

gönderilir. Nişanı erkek tarafı bozmuşsa gelen hediye ve takılar erkek tarafına geri verilir. (K-82)

Nişan tarihi şerbet içmede tespit edildikten sonra oğlan evinden kız evine “Nişan Bohçası” adı verilen hediyeler oğlan evinden kız evine iki kadınla beraber gönderilir. Oğlan tarafından kız tarafına gönderilerin bu bohça kız evinin yakınları çağırıldıktan sonra törenle açılır. Bohçayı getiren iki kadına da bahşiş verilir. Kız, eve gelen kayınvalide, görümce ve diğer misafirlerin elini öper. Çok eski zamanlarda “nişan eşyası” olarak kız evine beşbiryerde, ipek ve sırmalı kumaşlar gönderilirdi. Nişan genelde kız evinde olur ve nişan merasimi kız tarafına aittir. Nişan merasiminde yöresel müzik çalınır, oyunlar oynanır. Nişan günü erkek; kıza yüzük, bilezik ve küpe gibi takılar takar. Kız tarafı da erkeğe saat ve yüzük takarlar. (K-12)

Nişan, evlenmenin ikinci resmi aşamasını oluşturmaktadır. Nişan öncesi erkek tarafından hazırlanan nişan bohçası kız evine gönderilir. Nişan bohçasında nişanlılık takılar ve gelin için elbiseler bulunur. Köyde eskiden bir kız nişanlandıktan sonra çok fazla dışarı çıkmaz. Kız tarafı erkek tarafını ağırlamak için yemek hazırlar. Nişandan bir gün önce oğlan tarafı misafirleriyle beraber kız evine gider. Damat adayı nişana getirilmez. Kız tarafı gelen misafirleri ağırlar. Geline, yüzük takılır ve şerbet içilir. Gelin nişanın ertesi günü kayınbabasının elini öper. Kayınbabası geline hediye verir. Nişan törenini ağırlık olarak kız tarafı yapar. Nişan törenine erkekler katılmaz. Ancak son zamanlarda yüzük takmak için damadın geldiği görülmektedir. Gelen bütün davetliler hürmetle karşılanır ve hizmette kusur edilmemeye çalışılır.

Nişanlılık elbisesini giymiş olan gelin adayı misafirlerin yanına gelir, misafirlerin görebileceği yüksek bir yerde durur. Getirilen hediyeler ve takılar yüksek bir sesle davetlilere duyurulur. Geline takılar takılır. Gelin adayı bu süre zarfında kimseyle konuşmaz. Nişan yüzüğü takıldıktan sonra gelin sağdıç tarafından davetlilerle tokalaştırılır ve törenden ayrılır. Eğlence bir süre daha devam ettikten sonra tören biter. Nişan ile düğün arasında zaman zaman hediyelerle gelin adayı görülmeye gidilir. Kıza kayınvalidesi bayramlarda terlik, elbise, bilezik gibi hediyeler olarak kızı sormaya gider. Nişanlılık dönemi bayramlıklar alınır. Kurban bayramı ise oğlan evi tarafından kız evine koç gönderilir ve altın bilezik takılır. (K-40)

Yüzük takarak nişanlanma gereği Orta Asya Türklerinde de görülmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Bamsı Beyrek, Banu Çiçek’e altın yüzük takarak nişanını ilan eder. (Ergin, 2009: 64)

Elazığ ilinde genel olarak nişan merasimleri bu şekilde gerçekleşmektedir. Günümüzde bu geleneklerden bazıları yok olsa da temelde özünü korumaktadır. Son zamanlarda salonlarda yapılan nişanlara sıkça rastlamaktadır. Eskiden nişanlarda ikram edilen limonata ve bisküviler şimdilerde yerini kola ve kuru pastaya bıraktığı da yapılan gözlemlerin sonucudur. (K-73, K-81)

3.1.8. Çeyiz/Çeyiz Serme/ Çeyiz Yazma

Çeyiz, Türk kültüründe evlenen kızın evliliğe maddi katkıları olarak bilinmektedir. Geleneksel olarak çeyiz adı verilen eşyaların hazırlanmasına bebeklikten itibaren başlanır. Atalarımızın “kız beşikte, çeyiz sandıkta” sözü bunu desteklemektedir. Kız çocukları için doğdukları günden itibaren çeyiz hazırlığı yapmaya başlanır ve düğüne kadar devam eder. El emeği, göz nuru, ana yadigârı olarak kabul edilen çeyiz, bebeklikten itibaren hazırlanmaya başlanır ve genellikle sandıklarda saklanır. Sandıklara çeyiz olarak; damat lifi, damat havlusu, damat seccadesi, namaz örtüsü, dantel takımlar vb. eşyalar bırakılır ve özenle sandık içerisinde saklanır.

Düğün gününden birkaç hafta önce oğlan tarafı hediye olarak aldığı eşyaları kız evine götürür. Hazırlanan bu çeyizler bir odada birkaç hafta sergilenir. Buna “çeyiz serme” denilmektedir. Çeyiz serildikten sonra, akrabalar, komşular, yakın dostlar, arkadaşlar maddi durumlarına göre hediye olarak “çeyiz görmeye” giderler.

Çeyiz serme geleneği eskiden her düğünde yapılmasına karşın günümüzde artık uygulanmamaktadır. Oldukça zahmetli ve yorucu olan çeyiz serme işi şu şekilde yapılmaktaydı. Düğünden kısa bir süre önce kızın çeyizi oğlan evine gitmeden önce sergilenirdi. Kız evinin geniş bir odası bu iş için tahsis edilirdi. Kızın kız kardeşleri ve akrabaları bu işte görev alırlardı. Kızın evleneceği zamana kadar bizzat kendisinin hazırladığı elişleri sandıklardan çıkarılır, kızın aldığı eşyalar, oğlan evinin aldığı eşyalar ve o zamana kadar gönderilen eşyalarla birlikte en güzel şekilde sergilenirdi. Çeyiz odası hazırlandıktan sonra kız evi ziyaretçi akınına uğradı. Gelen ziyaretçiler maddi durumlarına göre hediye veya para takdim ederlerdi. Çeyiz serme işini bitiren konuklara tatlı ikram edilirdi. Tatlılarını yiyen misafirler hayırlı olsun dileklerini bildirdikten sonra kız evinden ayrılırlardı. Çeyiz sergisi bir hafta devam ederdi. (K-4, K-81)

Düğün günü belirlendikten sonra her iki taraf da düğün için hazırlıklara başlar. Evin eşyalarından, kızın takılarına kadar, evdeki leğenden, iğneye kadar her şey tamamlanmaya çalışılır ve tamamlandıktan sonra çeyiz sergilenirdi. Sergi işi bittikten

sonra sıra “ eyiz yazma”ya gelirdi çeyiz olarak gidecek eşyaların listesi yapılır, bu listeye çeyiz olarak gidecek eşyaların maddi değerleri yazılırdı. Böylece  eyiz yazma i i tamamlanmış olurdu. Çeyiz yazma geleneği eskilerden kalma bir gelenektir ve günümüz evliliklerinde bu gelenek tamamen yok olmuştur.

Palu ilçemizde çeyiz yazma geleneği  u şekilde gerçekleşmektedir: d   ne 3-4 gün kaldığı zaman erkek tarafı kız tarafının evine çeyiz yazmak için gider. Erkek tarafından biri iki nüsha olmak kaydıyla çeyiz listesini yazar. Yazılan her  eyizin karşısına yaklaşık olarak parasal değeri belirtilir. Bu eşyalar genellikle kız sandı ında bulunur. Daha sonra yazılan listenin altına kız babasına, o lan babasının, listeyi yazanın ve orada bulunanlardan birisinin veya ikisinin ismi yazılır ve herkes imzalar. Bu listelerden biri kız tarafında kalır ve saklanırken bir sureti de kızın sandı ına bırakılır. Bu  eyizin liste ile kayıt altına alınması ve şahitlerin imzalaması olası bir kötü duruma karşı kadının eşyalarının güvence altına alınması amaçlıdır. Yani kadın, kocası ölürse ya da ondan ayrılırsa eşyalarını geri alabilecektir. (K-82)

Keban ilçesinde çeyiz yazma âdeti  u şekilde gerçekleşmektedir: taraflar arasında g r   l p kararlaştırılan bir günde çoğunlukla Cuma gününün erken saatlerinde, o lan evinin davetlileri oldukça kalabalık bir halde, kız evine giderler. Aynı miktarda kız evinin davetlilerinin de orada bulunmasıyla müstesna bir günün yaşandığı böyle bir zamanda davetliler arasından i e ehil dört kişi seçilerek bir heyet teşkil olunur.   lerinden biri kalın beyaz ve büyük bir k  ıt üzerine haftalardan beri sergilenen çeyiz e yasının isimleri birer birer yazar. Diğer kişilerde her e yaya ayrı ayrı değer biçerek sırasıyla kayda geçirir. Listenin yek n ne de sa  taraftaki sütuna gelecek şekilde bu değerlerin kaydı yapılır. Böylece değer yek n  de e yaya alındıktan sonra altına da tespit edilen “mihr-i muaccal” kıymeti yazılarak toplanır ki bunun tamamı kadına ait olurdu. Bu defterde yazılanların altına da misafirler arasından mevki sahibi büyükler ve tüccarlardan 8-10 kişinin ismi yazılmak suretiyle kendilerine şahit olarak imza ettirilir ve sonradan bu defter gelinin sandı ının dibine konulur. Bahsi geçen bu liste sandı ta o gelinin ölüm gününe kadar saklanır. (K-53)

Çeyiz serme, görme ve yazma i emi tamamlandıktan sonra sıra  eyizin gelinin evine gitmesine gelir. D   nden birk a gün önce, o lan tararı çeyizi almak için kız evine gider. Gelinin kardeşleri ya da yakın arakda ları çeyiz sandı ının üzerine oturarak, damattan bah    isterler. Bah    verene damat, çeyizi alarak evlenince oturacağı ev götürür. (K-21)

Eski dönemlerde bir kızın marifetinin ve zenginliğinin göstergesi sayılan çeyiz ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen çeyiz serme geleneği son yıllarda tamamen yok olan geleneklerimiz arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra günümüzde evlenecek olan genç kızlar çeyizleri için eski dönemlerdeki gibi el emeği göz nuru parçalara rağbet göstermeyip hazır ve kullanımı kolay ürünleri tercih etmektedirler.

3.1.9. Okuntu/Davetiye

Toplantı, nişan, düğün ve açılış gibi tören ve etkinliklere katılması istenen kişilere, yapılacak olan etkinlikleri duyurmak ve etkinliklere davet etmek için yazılan yazılara davetiye denilmektedir. Bir davetiyede etkinliğin ne zaman, nerede, ne amaçlı olduğu, kim tarafından düzenlendiği mutlaka belirtilir. Davet edilen kişi ise durumuna göre davete icabet eder. Davetiye eski dönemlerde “okuntu” adı ile bilinmekteydi ve düğünlere misafirler okuntu ile davet edilmekteydi. Okuntu, Orhun Abideleri’nde, Dede Korkut Hikâyeleri’nde ve Divânü Lügâti’t-Türk’te ise “çağırma, davet etmek” anlamında kullanılmıştır. (Şimşek, 2003: 142)

Düğün tarihi belirlendikten sonra hazırlıklar başlar. Yapılan bu hazırlıkların ilki konukların davet edilmesi işlemidir. Geçmişte misafirler okuntu ile düğüne davet edilirken, günümüzde düğüne gelecek misafirler özel olarak yaptırılmış davetiyeler ile düğüne çağrılmaktadırlar.

Eski dönemlerde Elazığ’da “okuyucu” adı verilen kişilerle düğünlere davet yapılırdı. Davet edilecek kişiye göre de okuyucu seçilmekteydi. Eskiden okuyucunun yanında davetiye için bazı yerlerde “kök” dağıtılırdı. Bu kişiye konuklar tarafından hediyeler de verilirdi. (Uzun, 1992: 121-122)

Düğüne bir hafta kaldığında erkek evi tarafından görevlendirilen bir kişi bütün, eşi dostu ve kapı komşuyu düğüne davet eder (Bu kişiye okuyucu denir). Daha eski dönemlerde bu işte görevli kişi misafirler, düğüne davulla çağırırdı ve buna karşılık bahşiş alırdı. (K-3)

Köy yerinde erkek tarafı, hısım akrabalarına ve yakın çevresine davetiye gönderir. Eskiden davetiye olarak ceviz, badem ve şeker gönderilir, davetiyeyi dağıtana da davet edilenler tarafından bahşiş verilirdi. (K-49)

Ağın’da, düğünün duyurulması ve misafirlerin düğüne davet edilmesi davul eşliğinde olmakta ve bütün mahalleler gezilerek yapılmaktadır. (K-11)

Baskil’de, konuklar düğüne bastırılmış kartlar aracılığı ile davet edilmektedir. Kart bastırılmamışsa, yerine “kök” (ceviz, badem, şeker) dağıtılarak misafirler düğüne çağırılmaktadır. (K-27)

Madenli kaynak kişimiz “okuyucu”nun dış görünüşü ile ilgili şöyle bir bilgi vermektedir: “Okuyucu ya da davet eden kişi erkektir. Siyah şalvar, beyaz kuşak, beyaz gömlek, kırk düğmeli siyah yelek, beyaz çorap giyer; sekiz köşe şapka takar.” (K-68)

Geçmiş dönemlerde okuyucularla misafirleri düğüne çağırma âdeti yerini daha modern olan davetiyeye bırakmıştır. Gelin ve damat çeşit çeşit davetiyelerden birini seçerek misafirlerini bu şekilde düğünlerine davet etmeye başlamışlardır. Davetiye çeşitleri gün geçtikçe daha da modernleşmeye başlamış ve elektronik ortamlarda da yerini almaya başlamıştır. Elektronik mail yardımıyla uzaktaki akrabalara ve tanıdıklara bu şekilde gönderilmeye başlanmıştır. Hatta Osmaniye’nin Kadirli ilçesinde, evlenecek bir çift, konuklarını reklam panosu aracılığıyla düğüne davet ederek davetiye geleneğinin en modern şeklini ortaya koymuştur.

Türk kültüründe okuntu geleneği zaman içerisinde şartların değişmesiyle yerini düğün davetiyelerine bırakmıştır. Geçiş dönemlerde, düğün sahibine pahalıya mal olduğu fikrine varılmış ve bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Toplum yapısının değişmesiyle ve toplum ilişkilerinde yaşanan değişiklikler de okuntu geleneğinden davetiyeye geçişin bir nedeni olarak kabul edilebilir. (Boyraz, 2009: 90) Geçmişte okuntu olarak bilinen davetiyelerle, günümüzde konuklar düğünlere davet edilmektedirler.

3.1.10. Düğün Alışverişi

Düğüne yakın bir tarihte gelin ve damada düğünden sonra kullanabilecekleri bazı giysiler alınır. Elazığ ilinde ve civarında düğün öncesi “pazarlık” adı verilen bir alışverişe çıkılır. Şerbette veya nişanda kararlaştırılan bir günde her iki taraftan uygun görülen kadınlar bir araya gelerek alışveriş için çarşıya giderler. Çarşıdan geline çamaşır, gecelik, terlik, havlu, elbise vb gibi giyecekler alınırken, damada da gömlek, kumaş, terlik, çamaşır vb. giyecekler alınır. Alınan bütün malzemelerin masraflarını damadın babası öder. Ayrıca bu alışveriş sırasında iki tarafın yakınlarına da çeşitli hediyeler alınır. (K-63, K-90, K-81) Düğün öncesi bu alışverişe bazı yörelerde nişan öncesinde çıkılmaktadır.

Bu uygulama hem Elazığ merkezde hem de kırsal kesimde görülen bir gelenektir ve günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

3.1.11. Nikâh

Bir erkekle bir kadının evlilik birliği kurmasını sağlayacak yasal işleme nikâh denmektedir. Bir evliliğin tam anlamıyla evlilik sayılabilmesi için iki tane nikâhın olması gerekmektedir. Bunlardan birisi resmi, diğeri ise dini nikâhtır. Resmi nikâhta bir devlet memuru görevlendirilir. Bu memur iki şahit huzurunda gelin ve damadın evliliklerini resmileştirir. Dini nikâh, Müslüman bir toplumun dini inanışının gereğidir. Bizler de Müslüman bir toplumu içerisinde bulunma icabıyla evlenirken hem dini hem de resmi nikâh yaptırmak zorundayız.

Dini nikâh bir diğer adıyla imam nikâhı çok yaygınken hükümet politikası ve toplumun ahlaki yapısı gereği resmi nikâh zorunlu hale getirilmiştir.

Dini nikâh ya şerbetle, ya da nişandan sonra kız evinde yapılmaktadır. Bu törende gelin ve damadın vekilleri ile hoca bulunur. Hoca, vekillerin de katılımıyla dini nikâhı kıyar. Resmi nikâh ise düğünden birkaç gün önce veya düğün gecesi yapılmaktadır.

Düğüne iki üç gün kala fazla kalabalık olmayan cemaat ile imam ve muhtardan oluşan bir topluluk kız evinde toplanır. Oğlan ve kızın vekilleri de hazır bulunur. Hoca oğlan ve kızın vekillerini kız ve oğlanla görüşmeye gönderir. Vekiller de oğlan ve kızın onaylarını aldıktan sonra gelirler. Daha sonra imam tarafından nikâhları vekilleri aracılığıyla kıyılır. (K-56)

Kovancılar ilçesinin Ekinözü köyünde dini nikâh kına gecesi kıyılmaktadır. Dini nikâha oğlanın babası, kızın babası, iki şahit ve gelin-damat iştirak eder. İmam vekâlet verenlerle nikâhı kıyar. Kızın bir hastalığı varsa nikâh esnasında bunu imama söylemesi durumunda nikâhtan sonra kızın bu hastalığından kurtulacağına inanılır. Nikâhın kıyıldığı, gelen konuklara duyurulmaz, nikâh gizli yapılır. Gizli yapılmasının amacı, art niyetli kişilerin yapabileceği iyi durumu tersine çevirme davranışdır. Bu durumdan korkulduğu için nikâh gizli kıyılır (K-3). Bu konuyla ilgili bir diğer yaygın inanış ise şöyledir; dini nikâh kıyılırken, dualar okunurken eller kapatılırsa, bir ip ya da mendil düğümlenirse güveyinin gerdek gecesi bağlı kalacağıdır. Güveyinin bağlı kalmaması için nikâh üç beş kişi arasında gizli kıyılır. (K-29)

Gelişen bir nikâh olayı şöyledir:

“Düğüne iki üç gün kala fazla kalabalık olmayan bir cemaat kız evinde toplanır. Oğlan vekili, kız vekili ve üç-beş kişi burada hazır bulunurlar. İmam efendi, oğlan ve kız vekillerini bizzat oğlan ve kızla görüşmeye gönderir. Oğlan vekili oğlana sorar; “Falan kızı filan şu kadar mihr (mihr: Dini nikâh sırasında erkeğin eşine vermeyi kabullendiği mal veya para) ile zevceliğe kabul ediyor musun?” Oğlan “evet” der. Kız vekili kıza sorar. Kızın sükûtu “evet” anlamındadır. Sonra vekiller şahitlerle birlikte imamın huzurunda toplanırlar. İmam, “falan oğlu filan sen falan kızı filanı zevceliğe kabul ettin mi?” Oğlan vekili “evet” der. Kız vekili de “evet” deyince hoca Aşir-i Şerif okuyarak nikâh kıyar. Bu arada bir ip bağlanır ve tekrar çözülerek kötü niyetlerin kötülüklerine engel olmaya çalışılır.” (K-80)

Düğün töreninden önce dini ve resmi nikâhını kısılması evliliğin resmileştiğinin bir göstergesidir. Evliliğin resmi anlamda başladığının bir kanıtı olan nikâhın her iki türünü de gerçekleştirmek zorunlu bir işlemdir. Nikâhta aile büyüklerinin bulunması, ata sayılan aile büyüklerinden el alma şeklinde düşünülebilir.

3.1.12. Kına Gecesi

Kına gecelerinin bambaşka bir anlamı vardır. Ayrılıkların şiirleştiği müziğe döküldüğü, evlenecek olan kızın, ailesi yakınları ve arkadaşları ile kadın kadına geçireceği son ve hüzünlü bir gecedir. Gelinin, baba ocağından ayrılacağı günün gecesidir. Düğünün en renkli en yoğun aşamalarından biri olan kına gecesi, gelinin baba evinde misafir olarak kaldığı son gece olan bu gece, aynı zamanda duygu yoğunluğu açısından kız tarafı için de üzüntü ve mutluluğun bir arada olduğu törendir.

Bu gecede yapılan merasimlerde, hem eğlence hem de kına yakma ritüeli gerçekleşmektedir. Geleneksel yapının hüküm sürdüğü bölgelerde hala eski özelliklerini ve önemini korumaktadır. Büyük şehirlere ise pek fazla yapılmamakta veya sadece eğlenceden ibaret bir gün olma niteliğini taşımaktadır.

Kınanın eski Türk inançlarında özel bir yeri vardır. “*Kına yakmak, Türk inançlarında seçilmiş, adak edilmiş olanı gösterir. İnanca göre o işareti taşıyan canlı ve cansız varlıkların mukaddesliğine inanılır ve onlara dokunulmaz. Bu niteliği taşıyan nesne ve şeylere dokunmak, onlara saygısızlık göstermek, uğursuzluk ve felaket getiri, inancı ile adanmışlar korunma altına alınmış olur. Düğünlerde, nişanlarda, kına yakma âdeti bu inancın bölgede yaşayan kalıntıları olarak devam etmektedir. Kına, Türk inanç sisteminde adanmış olmanın işaretidir. Bunun içindir ki, asker adayına, kurban edilecek*

hayvana, evliliğe aday olan gençlere ve hacı adaylarına kına yakılır.” (Kalafat, 1995:105) Adanmışlığın simgesi olan kına, düğünden bir gece öncesi yapılan kına gecelerinin vazgeçilmez bir parçasıdır.

Çalışmamızın bu bölümünde Elazığ ilinde ve çevresinde yapılan bir kına gecesini anlatıp, buradaki uygulamalardan yola çıkarak uygulamaların eski Türk inançlarıyla ilişkisini kurmaya çalışacağız.

Düğünden bir gece önce yapılan kına gecesine öncelikle konuklar davet edilir. Genellikle akrabalar, komşular, arkadaşlar kına gecesine çağrılır. Kız evinde yapılan kına gecesine, hem oğlan evinin hem de kız evinin yakınları, akrabaları, eşleri dostları katılır. Bu gecede müzikli eğlenceler yapıp eğlenirken erkekler genellikle bu geceye katılmaz. Kadınlar kendi aralarında eğlenirler. Eğlence devam ederken, bir yandan geline yakılacak kınanın tepsisi ve kına tabakları hazırlanır. Hazırlanan kına tabaklarının üzerine mumlar dikilir ve hazır bir şekilde bekler. Bir süre eğlence devam ettikten sonra gelin “Bindallı” adı verilen yöresel bir kıyafetle ve yine yöreye özgü bir müzik olan “Çaydaçıra” müziği eşliğinde damatla ve kına tabaklarını tutan kişilerle birlikte salona gelir. Gelin ve damat salonda herkesin görebileceği bir yerde oturur. Kına tabakları ellerinde olan kişiler, gelin ve damadın etrafında çeşitli türküler söyleyerek dönerler. Gelin burada oturuyorken gelinin yüzü kırmızı bir örtüyle kapatılır ve ardından kına türküleri söylenmeye başlanır. Bu türküler söylenirken yuvasında çok mutlu olan bir aile yakını, gelinin avucuna kına yakmaya çalışır, fakat gelin avucunu bir türlü açmaz. Burada damadın annesi devreye girer ve gelinin avucunu açması için avucuna bir altın koyar. Altını gören gelin avucunu açar ve gelinin kınası yakılır. Kınası yakılan gelinin daha sonra kırmızı örtüsü açılır ve gelinin ağlayıp ağlamadığına bakılır. Kına yakıldıktan sonra kına tabakları bir kenara bırakılır ve mumları erimeye bırakılır. Evliliğin iyi gitmesi için tabaktaki mumlar söndürülmez. Gelin ve damada kına yakıldıktan sonra, kına tepsisinden özellikle genç kızlar uğur getirsin diye bir miktar alarak ellerine kına yakarlar. Ardından gelen konuklara paketlere konulan kınalar ikram edilir. Oğlan tarafı kınaya gelirken, hem kına hem de çerez getirerek geceye katkıda bulunurken kız tarafı ise içecek ve pasta ikramında bulunur. Kına yakılma töreni bittikten sonra eğlence bir süre daha devam eder ve gece sonlanır. (K-81)

Keban ilçemizde kına gecesi ayrı ayrı yapılmaktadır. Erkek evinde yapılan gecede damat, sağdıç ile beraber misafirlere “hoş geldiniz” deyip davul ve zurna eşliğinde eğlenceyi başlatır. Bu eğlenceler gece yarısına kadar sürer. Kına gecesinin

başlangıcından gerdek gecesine kadar ilçede eğlenceli olan bir adet vardır ki buna “güveyi çalma” veya “güveyi kaçırma” denilir. Güvey, sağdıçtan çalınır. Bu sebeple sağdıç güveyi gözünden ayırmaz. Sağdıç, eğer güveyi çaldırırsa, ancak ağır bir hediye veya ziyafet karşılığında güveyi geri alabilir. Eğer sağdıç varlıklı ve yumuşak karakterli bir yapıya sahipse güveyi kaçırma işlemi değişik gruplar tarafından tekrarlanır. Bu da davetliler arasında gülüşmelere neden olur.

Kadınlara ait kına gecesi ise kız evinde yapılır. Bu geceye hem oğlan evinin hem de kız evinin yakın akrabaları, komşuları, eş ve dostları katılır. Bu gece geline kına yakılacaktır. Kız evinde kadınlar def çalar, şarkı söyler ve eğlenirler. Kahve ve şerbetler içilir. Daha sonra ortaya bir minder serilir, gelin bu mindere oturtulur. Tecrübeli ve bu işle ilgili bir kadın gelinin ellerine ve ayak parmaklarına kına yakar. Bu sırada kaynana ve görümce tarafından gelinin elindeki kınanın içine altın gömülür ve gelinin eli sarılır. Bu arada kız ve ailesi ağlar ancak oğlan tarafının işaretiyle tekrar eğlenceye devam edilir. Kına yakılmasından sonra gelen misafirler tarafından gelinin başına para saçılır. Bu arada gelin ağlamaya devam eder. Sonra bütün kına tabaklarına mumlar dikilir ve yakılır. Daha sonra bu tabaklar gelen misafirlere dağıtılır. Çayda Çıra havası çalmaya ve türküler söylenmeye başlayınca gelinle sağdıç oynayarak kına oyununun açılışını yaparlar. Bundan sonra gelin ve damadın anneleri ve misafirler oynatılarak eğlenceye devam edilir. (K-54)

İlimiz ve çevresinde kına geceleri bu şekilde gerçekleşmektedir. Kına gecesi geleneğimizden bahsettikten sonra şimdi de bu geleneklerin eski inançlarımızla olan bağlantısını bulmaya çalışalım.

İlk olarak kına yakmaktan bahsedeceğiz. Kına yakmak, Türk inançlarında adanmışlığı simgesi durumundadır. İnanca göre, kına izini taşıyan mukaddes sayılır ve bu mukaddeslik yüzünden kına izini taşıyana kötü ruhlar ve art niyetler dokunmazlar. Bu niteliği taşıyan nesnelere, varlıklara saygısızlık göstermek onlara karşı kusurlarda bulunmak uğursuzluk ve felaket getirir inancı ile adanmışlar koruma altına alınırlar. Gelin ve damada kına yakılarak birbirlerine adanmışlıkları sembolize edilir ve evlilikleri kutsanır. Günümüzde pek çok kişi kına yakmanın bu anlamını bilmez ve kına yakmanın İslamiyet’te çok sevap olduğunu söyler.

Kına yakılırken gelinin başına kırmızı örtü ya da yazma örtülmesi kara iyelerden olan “alkarısı” inancı ile ilgilidir. Daha önceki bölümde açıklaya çalıştığımız Alkarısı adlı kara iye, evliliğe ve ürümeye karşı olan bir iyedir. Alkarısının bu etkisini azaltmak

için alkarısı çeşitli olay ve nesnelerle korkutulup durumdan uzaklaşması sağlanır ki bu korktuğu şeylerin başında “kırmızı” rengi gelmektedir. Bu nedenledir ki gelinin başına kırmızı örtü örtülmesinin asıl nedeni, alkarısını kırmızı rengiyle korkutup oradan uzaklaştırmaktır. Yine buna bağlı olarak kına gecesinde davul-zurna veya herhangi bir müziğin olması yine alkarısı denen bu kötü iyeyi oradan sesle korkutup uzaklaştırmak olabileceğini düşünmekteyiz.

Kına tabaklarının üzerine mum yakılması, mumlu bir oyun olan Çayda Çıranın oynanması ateş iyesinin koruyucu, kötülükleri kovucu özelliğinin olduğunun kanıtıdır. Tabaklarda yanan ateşin evliliği koruyucu, oluşabilecek kötülükleri kovucu özellikleri olduğu tarafımızca düşünülmektedir.

Kına gecesinde ikram edilen çerezlerin de aslında saçı amaçlıdır. Burada saçıya yüklenen gizli bir anlam olduğu düşünülmektedir. Evliliğin gerçekleşmesini istemeyen kötü ruhlar/iyeler için tedbir almak ve bu kötü ruhlara saçı sunarak onları bu saçı ile memnun etmeye çalışıp o ortamdan uzaklaştırmaya çalışmak amaçlı olduğunu düşündürmektedir.

Saçının bu anlamının dışında bir de uğur, bereket anlamı vardır. Burada çerez olarak dağıtılan saçının evliliğin uğurlu, nesillerin sürmesi için evliliğin bereketli olmasını sağlayıcı olduğu düşünülmektedir.

Kına gecesinde ikram edilen yemekler ile kişiler doyurularak onların hayır duasını alarak evliliğin hayırlı ve kutlu geçmesini dilemek olduğu tarafımızdan düşünülmektedir.

Kına, Türk inanç sisteminde adanmışlığın, sahipliğin simgesi olduğu için, evlilik aşamasında yakılan kına, gelinin damada adanmışlığının sembolüdür. Türk gelenek ve görenekleri içerisinde de yer edinen bu uygulama, düğün âdetlerinin olmazsa olmazı sayılabilecek bir faaliyettir. Kına gecesini eski dönemlerde hüznü veda gecesini anlamını, taşırken günümüzde düğün öncesi eğlence manasını taşımaktadır. Günümüzde bu anlamı ifade etmesine rağmen, düğün öncesi yapılan önemli merasimlerden biridir.

3.2. Düğün Sırası

Hayatın ikinci dönüm noktası olan evlenme, baba evindeki dönemin bitip kişinin kendi hayatını kurduğu dönemin başladığının göstergesidir. Dolayısıyla, insanların hayatlarında yeni bir dönem sayılan evlilik kız ve erkek tarafı için oldukça önemlidir ve her aşamasında gerekli tüm özen gösterilmektedir. Yeni bir ailenin kurulması anlamına

gelen evlilik, aynı zamanda neslin çoğalması, soyun devamı gibi anlamları da içerdiği için Türk toplumunda önemli bir yer işgal etmektedir. Daha önceki bölümlerde düğün öncesi gerçekleştirilen uygulamaları eski Türk inançlarıyla mukayeseli olarak açıkladık. Bu bölümde ise düğün sırasında uygulanan pratiklerdeki eski Türk inançlarının izlerini bulmaya çalışacağız.

3.2.1. Düğün Yemekleri

Türk kölüründe, düğünlerde, mutlu ve üzüntülü günlerde hem sevinci hem de hüznü paylaşmak amacıyla tanıdıklara, komşulara, akrabalara yemek verme âdeti vardır. Orta Asya Türk gelenekleri içerisinde de yer alan bu adet, günümüze kadar gelmiştir. Eski Türk költüründeki toy geleneğinin devamı niteliğindedir. Geçmişte, açlar doyurulup, çıplaklar giydirilip, onların hayır duaları alınmak istenmiştir. Böylece hayır duası alan çiftin evliliği kutsanmış olur.

Kına gecesinden sonraki gün düğün günüdür. Düğün eğer şehirde bir düğün salonunda olacaksa ağır düğün yemekleri hazırlama söz konusu değildir. Sadece uzaktan gelen misafirlere evde düğün günü yemek ikram edilir. Eğer düğün kırsal kesimde olacaksa düğün yemekleri hazırlığı günler öncesinden başlar.

Düğün yemekleri hazırlama hususunda bölgeler arası bir takım farklılıklar görölmektedir. Bu farklılıklar, gelenek görenek farkı ve maddi durum olanaklarıyla yakından ilgilidir.

Keban ilçesinde, düğün günü daha evvel taraflar arasında kararlaştırılmış olurdu. Zengin ailelerde düğün şenlikleri bir hafta öncesinden başlanırdı. Kurbanlar kesilip kurban etinden özel yemekler yapılır, tatlılar hazırlanırdı. Gelen konuklar davul zurna ile karşılanır ve ikram edilen yemeklerle ağırlandı. (K-53)

Eski Harput düğünlerinde, düğün evinin selamlık ve harem dairelerinin bütün oda, salon ve sofraları temizlenmiş, yemek odaları ayrılmış hazırlanmış olurdu. Geceleri karanlık yerler meşalelerle aydınlatılırdı. Şenliklere düğün evinin kapısının önünde veya eve yakın bir meydanda davulların çalmasıyla başlanırdı. Davul adedi ailenin zenginlik gücüne göre idi. Davul sesini duyan halk ve davetliler düğün yerine akın akın gelirdi. Davetliler, şu şekilde tertiplenen sofralara oturur, yemeklerini yerlerdi. Odanın bir başından öteki başına kadar bir ve sofralarda ise bir sağ ve bir sol tarafta olmak üzere iki sıra, yerlere bembeyaz kar gibi hasavanlar serilirdi. Üstüne tertemiz cimşir ve siyah abanoz kaşıklar sıralanırdı. Hasavan üzerinde kalaylı büyük bakır lengerler içinde

kızarmış kuzular, kaburgalar, tepsilerle baklavalar, düğün zerdeleri ve pilavlar olurdu. Yemeklerden sonra ise misafirlere kahveler ikram edilirdi. (Sunguroğlu, 1968: 21)

Yılan geçiren köyünde, düğün davullarının çalmasıyla birlikte düğün başlamış olur. Gelen misafirler, ters çevrilen davula bahşiş bırakıp düğün alanındaki yerlerini alırlar. Bir yandan şenlikler devam ederken, diğer yandan da ocaklar kurulur ve kocaman bakır kazanlarda köyün kadınlarının hazırladığı yemekler pişirilir. Hazırlanan yemekler bahçelerde kurulan uzun sofralarda ikram edilir. Düğüne gelen davetliler düğün evine yardım amacıyla altın ya da para hediyelerinin yanında mutlaka çay, şeker, pirinç, yoğurt, süt, gibi yiyecekler ve bahçelerinden topladıkları meyve ve sebzeler getirirler. (K-4)

Düğünlerde yemek verme geleneği Orta Asya Türk kültüründeki toy âdetinin devamı niteliğindedir. Düğünlerde kesilen kurban Tanrı'ya gösterilen şükranın bir simgesidir. Türkler tarihleri boyunca Tanrı'ya yaklaşma aracı olarak kurban kesmiş ve kurban ile rızasını almaya çalışmıştır. Yemek töreninde kesilen kurbanlar evliliğin Tanrı tarafından kutsanması için yapılan uygulamalardandır. Günümüzde kurban kesme İslami bir düşünce olarak bilinir ve uygulanır.

Düğünlerde yapılan ve konuklara ikram edilen yemekler, düğünlerin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Kırsal kesimlerde düğün evinde kesilen kurbanlar ve o kurbanlardan yapılan yemekler evinin şanının göstergesidir. Şehirlerde salonlarda yapılan düğünlerin de yemekli olması bu geleneğin modernize olmuş halidir. Düğünlerde ikram edilen yemeklerde, yöre halkının doyurulup onların dualarını alarak yapılan evliliğin hayırlı geçmesi temennisini alma arzusu vardır.

3.2.2. Sağdıç ve Yenge

Düğünde gelin veya damada kılavuzluk eden, onlara rehberlik eden kişiye sağdıç ve yenge denilmektedir. Sağdıç damada, yenge ise geline evlilik ve düğünle ilgili bilgiler verir. Evlenecek çiftler, kendinden önce evlenmiş ve bu konuda deneyimli kişileri sağdıç seçerek düğün konusunda bilgiler alırlar. Sağdıç ve yengeler düğün süresince gelin ve damada düğünde nasıl davranılması gerektiği hakkında bazı bilgiler verirler. Bu yüzden sağdıç ve yenge, gelin ve damadın en büyük yardımcısıdır. Sağdıçlık geleneği gelin ve damat tarafından önemsendiği gibi toplumumuzda da önemli bir yer işgal eder. Sağdıç olan kimse, toplumda itibar kazanır ve saygı görür.

Genellikle evli karı-kocadan oluşan sağdıçlık, gelin ve damada düğünün başlangıcından, gerdek sonrasına kadar yol gösteren bir tutum içerisindedir. Hatta eski dönemlerde düğün sahiplerine maddi açıdan bile yardım eder, düğünün bazı bölümlerinde bazı masraflara ortak olurlardı.

Sağdıçlık geleneği çok eski bir gelenektir. *“Sağdıç sözü ve sağdıçlık sözü Göktürkler döneminden günümüze kadar gelir. ‘Yoldaş’ diye tabir edilen bu söz yöremizde düğün gelenekleri içerisinde yer alan bir kelimedir.”* (Uzun, 1992:171)

Sağdıçlar düğün bitimine kadar üzerlerine düşenleri yapıp görevlerini tamamlarlar. Düğün sonrasında herhangi bir görevleri yoktur.

Tadım köyünde, sağdıç genellikle damadın eniştesi (kız kardeşinin eşi) olur. Eğer eniştesi yoksa damadın çok samimi olduğu arkadaşlarından biri olur. (Köseoğlu, 2009: 26)

Düğünlerde damada yardım etmek amacıyla sağdıç denilen ve genelde damadın ablası veya çok yakın arkadaş akrabasından bir çift seçilir. Sağdıçlık, Elazığ’ın genelinde olduğu gibi Tadım köyü Alevilerinde de var olan bir gelenektir. Sağdıç damada yardımcı olmanın yanında bazı masraflara ortak olur. Sağdıç; damadın ve damadın yakın arkadaşlarının traş masraflarını karşılar. Damadın ayakkabısının çalınması halinde çalan kişiye sağdıç vaatlerde bulunarak para veya para vererek ayakkabıyı geri alır. Damattan ve damadın eşyalarının güvenliğinden sağdıç sorumludur. (Köseoğlu, 2009: 26)

Yörede sağdıçlık önemli bir kurumdur. Halk arasında buna çok önem verilir. Ayrıca buna “müsaheplik” de denir. Sağdıçlık erken yaşlarda tutulmakta olup, kardeşlik, bağı kadar güçlü geleneksel bir kurumdur. Bazı durumlardan ötürü bulunamayan sağdıç olursa yerine damat tarafından atanan bir vekil bulunur. Sağdıç düğünde damat ile geline eşlik eder. Sağdıçın düğünde bazı görevleri vardır. Bunlar şöyledir: Düğünde gelin ile damadın yanında bulunmak, gelin arabasının yolunu kesenlere para vermek, damat ile geline para atmak, kına gecesi gelinin avucuna para koymak gibi görevleri vardır. (K-65)

Eskiden çok yaygın bir gelenekken günümüzde sadece bir simge olarak kalmıştır. Geçmişte sağdıçlar evli çiftlerden seçilirken günümüzde bekâr sağdıçlara bile rastlanmaktadır. Günümüz modern toplumunda sağdıçlık geleneği eriyip gitse de kırsal kesimde sağdıçlık geleneği geçerliliğini sürdürmektedir.

3.2.3. Gelin ve Damadın Hazırlanması

Düğünün başlamasına az bir süre kala gelin ve damat düğün için hazırlıklar yapar. Gelin ve damat ayrı ayrı hazırlanarak gelin alma merasiminde bir araya gelirler.

Düğünlerde sadece gelin ve damat süslenmez. Düğün evi de süslenir. Eski dönemlerde, kırmızı renkte bir örtü bir tahta direğe bağlanarak düğün evinin damına asılmış (K-64). Kırmızı örtü yerini zamanla Türk bayrağına bırakmıştır. Kırmızı örtünün asılmasının sebebi, evliliği “Alkarısı” denen şerir ruhtan kormaktır. Alkarısı daha önce de bahsettiğimiz gibi evliliğe karşı, kötü maksatlı bir iyedir ve kırmızıdan çok korkar. Burada da kırmızı örtüyle alkarısının korkutulması amaçlandığı düşünülmektedir.

Düğün evinin simgesi sayılan bayrak, eski Türk düğünlerinde de görülen bir uygulamadır. Orta Asya’da yaşayan Türklerde her boyun ayrı bir bayrağı bulunmaktaydı. Gücü ve bağımsızlığı sembolize eden bayrak, düğünlerde de düğün evinin gücünü simgelemektedir.

3.2.4. Gelin Alma

Gelin ve damadın tüm hazırlıkları bittikten sonra, sıra gelinin baba evinden alınıp, damadın evine götürülüşüne gelir.

Gelin ve damat hazır olduktan sona gelin alma töreni başlar. Gelin alma töreni genellikle düğünün yapıldığı gün sabah erken saatlerde yapılır. Köyün dışından gelin getirilecekse gelinin köyüne atlarla kalabalık bir şekilde gidilir. Oğlan tarafı kız evinin önüne gelince kapının önünde bir süre oynar. Gelin evden çıkarılırken gelin sandığı da beraberinde çıkarılır ve özellikle gelin sandığı kardeşi tarafından verilmez. Üzerine oturulur ve damattan bahşiş beklenir. Gelinin kardeşi istediği parayı aldıktan sonra sandığın üstünden kalkar. Gelin müzik eşliğinde dışarı çıkarılır ve arabaya bindirilerek damat evine getirilir. Gelin, damat evine girerken başına elma atılır. Gelin geldiği eve bolluk, bereket getirsin diye gelinin başına buğday, şeker ve kuru üzüm serpilir. (K-66)

Gelini almaya gelen damada kapı açılmaz ve gelinden bahşiş alınmadan verilmez. Gelinin ablası veya kardeşi kapı arkasına gider ve kapı hakkını ister. Kapı hakkını alan abla/kardeş kapıyı açarak damadı odaya alır. Gelin evden çıkmadan önce, erkek kardeş gelinin beline bir kırmızı kuşak bağlar. Buna “kardeş kuşağı” denir. Gelin ata bindirilmeden önce erkek kardeşi ata biner ve birkaç tur attıktan sonra gelinin yanına

gelir ve durur. Sağ ayağını atın üzengisinden çekerken gelin sağ ayağını atın üzengisine koyar. Sol ayağını çekerken de gelin sol ayağını koyar ve ata biner. Gelinin yolculuğu sırasında sağdıç tarafından Türk bayrağı en önde taşınır. (K-32)

Sivrice ilçemizde, düğün günü erkenden kalkılır ve davul zurna eşliğinde eğlenmeye başlanır. Öğlen saatine kadar oğlan evinde eğlenilir. Öğle yemeği, oğlan evinde yenildikten sonra “düğüne gitme” diye tabir edilen gelin almaya gidilir. Gelinin bineceği at süslenir, bezenir, sağdıç tarafından gelinin evine götürülür. Davul, zurna ve davetliler beraber kız evine gidilir. Kız evinin önünde çalınır, oynanır, türküler söylenir. Gelinin bulunduğu evin kapısı gelinin küçük kardeşleri tarafından kilitlenir ve bahşiş alınmadan kapı açılmaz buna “kapı kilitleme” denir. Gelin başı kırmızı bir örtüyle örtülmüş şekilde evden çıkarılır. Evden çıkarken başına darı, buğday, üzüm, fındık vb. atılır. O an, düğünün en hareketli anıdır. Silahlar sıkılır, bağrısmalar, çağrısmalar ve tekbir sesleriyle gelin ata bindirilir ve gelin atının yuları kız babasına teslim edilir. Bu arada uğursuzluk olmasın diye, atın ayakları dibinde bir küp kırılır ve gelin, oğlan evine doğru yol almaya başlar. O sırada sağdıç gelini babasından teslim alır. Gençler ağlamakta olan kız babasının şapkasını alır, havaya atar ve havada mermilerle şapkayı delik deşik ederler. Burada kız babasının üzüntü halini yok etmeye çalışırlar. (K-71) düğün sırasında hemen her aşamada karşımıza çıkan eski Türklerin saç geleneği burada da görülmektedir. Gelin evden çıkarılırken silah sıkılması, gürültü yapılması, atın ayağının önünde küpün kırılması, eski Türk kültüründe ses çıkararak kötü maksatlı ruhları oradan uzaklaştırma inanişından kalma bir gelenektir.

Ağın’da, davul zurna eşliğinde gelin almaya gidilir. Konuklar yol boyunca eğlenmeye başlarlar ve bunu kız evinde de devam ettirirler. Gelinin çeyizi de aynı gün gelinle beraber gider. Çeyiz ve gelin evden çıkarken çeyiz sandığının üzerine oturulur. Bahşiş istenir. Gelin evden ayrılmadan önce herkesten helallik ister ve büyüklerin ellerini öper. Bu sırada gelinin erkek kardeşi gelinin beline kırmızı kuşak bağlar, gelin evden sağdıçla beraber çıkar. Gelin, babası ve hoca eşliğinde tekbirlerle evden alınır ve gelin arabasına bindirilir. Gelin evden çıkarılırken, arkasından duru ve temiz su dökülür ki, yolu ve kısmeti su gibi duru olsun (K-11). Buradada su iyesinin temizliğinden sağlığından yararlanmak istenilmiştir. Suların temiz ve kutlu ruhunun olduğu inancı ile hareket edilerek, gelin evden uğurlanırken suyun koruyucu ve temiz ruhunu yanına alması için arkasından su dökülür.

Arındık köyünde, düğün sabahı belirlenen saatte gelini almak için düğün evinde toplanılıp gelin almaya gidilir. Buna “dönüye gitme” denir. Gelin alma konvoy halinde gidilir ve gelini aldıktan sonra geri dönülür. Gelini almak için kız evine gidildiği zaman kadınlar aralarında kısa bir müddet eğlenirler. Daha sonra gelinin duvağı giydirilir ve gelinin beline kardeşi, kardeşi yoksa babası tarafından kırmızı kurdele bağlanır. Gelin oradakilerle vedalaşır. Gelin evden çıkmak üzereyken gelinin kardeşi kapıyı kapatır. Kardeşine bahşiş verilerek kapı açtırılır. Gelin kapıdan çıkarken üzerine hasavan denilen beyaz bir örtü örtülür. Başına da Kur’an tutularak arabaya bindirilir. (Kıyak, 2003: 14)

Gelin evinden alındıktan sonra, Harput’a çıkarılır. Harput’u dolaştıktan sonra damadın evine gidilir (K-24). Harput’a gidilmesinin sebebi, orada bulunun evliyaların türbelerinin ziyaret edilmesi ile Ata ruhlarını memnun etmek ve evliliğin hayırlı geçmesi için onların rızalarını almaktır.

Gerçekleştirilen uygulamalarda eski Türk inançlarının izlerini görmek mümkündür. Yapılış sebebi bilinmeyen bu uygulamaların temellerini eski inançlarımız oluşturmaktadır. Bu bölümde, yukarıda aktardığımız geleneklerimizin eski Türk inançlarıyla bağlantısını kurmaya çalışalım.

Gelini almak için kalabalık bir şekilde atlarla gelin almaya gitmek Orta Asya Türklerinde görülen bir gelenektir. Göçebe ve hayvancılıkla uğraşan bir toplumun en kıymetli hayvanı attır ve gelin alma geleneği de çok özel bir gelenek olduğu için kullanılan atlar da çok kıymetli ve önemlidir.

Gelin, baba evinden ayrılmadan önce gelinin erkek kardeşi gelinin beline kırmızı renkte bir kuşak bğlar. Bu kırmızı kuşağa ayrıca “kardeş kuşağ” adı da verilir. Dualar eşliğinde iki kez bağlanıp çözülen kuşak üçüncü seferde erkek kardeş tarafından bağlanır. Kırmızı kuşak bekâreti aynı zamanda iffeti de sembolize eder. Ayrıca kuşağın renginin kırmızı olması, alkarsı denen şerir ruhun düğün sırasında vereceği zararlardan korunma amaçlıdır. Bilindiği üzere kırmı renk, alkarsısını uzaklaştırıcı etkiye sahiptir.

Gelinin evden çıkarken başına, kuru üzüm, fındık, darı buğday atılması tamamen saç geleneğinin bir uzantısıdır. Günümüzde üzüm, fındık vb. gibi çerezlerin yerini demir para almıştır. Gelin evden çıkarken, başına demir para serpilir ve çevrede bulunanlar bunu “uğur parası” olarak alıp saklarlar. Burada saç niyetiyle atılan şeker; ağız tatlılığını, buğday; bereketi, para ise bolluğu ve koruyuculuğu simgelemektedir. Saçı adı verilen bu gelenek, eski Türk inancından kalma bir uygulamadır.

Yaşar Kalafat'ın da dediği gibi, Türkler ata ruhlarını, muhtelif fonksiyonları üstlenen iyeleri ve Tengiri'yi memnun etmek, onun rızasını almak, yardımını sağlamak ve dileklerini ona kabul ettirmek için kurban kesip saç yaparlardı. (Kalafat, 1995:110) Saçı geleneğinin temelinde bu yatar. Kurbanlar kanlı ve kansız olarak iki farklı biçimde sunulmaktadır ve kansız kurbanlara saç denilmektedir. (Kalafat, 1995:111) Burada asıl amaç eve giren gelin ile güveyinin birleşmesine mani olma ihtimali olan iyeler/cinler/ruhlar için tedbir almak ve onları memnun ederek uzaklaştırmaktır. Aynı zamanda uğur ve bereket anlamı da vardır. Uğur ve bereket dışında saçının en önemli fonksiyonu gelin ve güveyinin nesillerini sürdürücü ve çocuk sahibi olmalarını sağlayıcı olduğuna inanılmasıdır.

Gelinin evden çıkarken başına kırmızı örtü ya da tülbent örtülmesi eski Türk inancıyla bağlantılıdır. Kırmızı ateşin rengidir ve ateş Türklerde kutsal bir koruyucu iyledir. Ateşin koruyucu özelliği, ateşin evi ve aileyi koruması özelliği ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden koruyucu bir güç olan ateş, günümüzde düğün gelenekleri içerisinde gelinin başına takılan kırmızı örtü ve geline bağlanan kırmızı kuşakta tezahür etmektedir.

3.2.5. Gelinin Eve Gelişi

Gelin baba evinden ayrıldıktan ve eski türk inanışlarının uzantılarını uyguladıktan sonra damadın evine gitmek üzere yola çıkar.

Günümüzde düğünler, şehir merkezinde düğün salonlarında yapılmaktayken Kırsal kesimde ise köy düğünleri evlerde yapılmaktadır. Köylerde maddi imkânlarına göre salon düğünleri yapanların olduğu da gözlenmiştir.

Bir gelinin eve gelme olayı şu şekilde gerçekleşmektedir:

Gelin, kız evinden alındıktan sonra düğünün yapılacağı yere gelmek üzere yola çıkar. Oğlan evine gelindiği sırada gelin arabadan inmeden toplu halde dua edilir. Gelin arabasını açtırmak için damadın babası veya bir yakını şoföre bahşiş verir ve kapıyı açtırır. Gelin arabadan indikten sonra kurban kesilir. Damat ile birlikte gelin bu kesilen kurbanın üzerinden atlarlar. Daha sonra kaynana “seni bize gönderene hamd olsun” gibi sözlerle gelini karşılar. Bu arada damadı sağdıç ve birkaç genç dama çıkartır. Gelin tam kapının eşiğine geldiği zaman damat damdan gelinin başına bir elma atar ve sonra leğen içerisine konulmuş şeker, leblebi, kuru üzüm, para vs. gelinin üzerine döker. Daha sonra gelin evin kapısından içeri giderken, kapı eşiğine konan kaşığa basıp kırarsa, eve bolluk

getireceğine inanılır. Gelin, aynaya baktırılır ve Kur'an-ı Kerim üç defa gelinin başı üzerinde gezdirilir. Gelinin ayna ve Kur'an-ı Kerim ile karşılaşmasının sebebi aydınlık gelecek, baht açıklığı olarak kabul edilir. Ayrıca gelin kapı eşiğine konan post üzerine basar. Gelinin bu post üzerine basmasında amaç, gelinin evlilikte koyun gibi uysal ve yumuşak huylu olması için yapılan bir uygulamadır. Gelin, eve girdikten sonra şarkılar, türküler söylenir ve eğlence devam eder. Genç kızlar ve konuklar oyuna kaldırılır. Sağdıç düğün esnasında gelini odasına götürüp gerekli öğütleri vermeyi ihmal etmez. Davetliler tebriklerini sunarak ve hediyelerini vererek düğün yerini terk ederler. Davul ve zurnacılar da ücretlerini alarak düğün yerinden ayrılırlar. (K-11)

Anlatılanlardan yola çıkarak, gerçekleştirilen uygulamalardaki eski Türk inançlarının izlerini bulmaya çalışalım:

- a. Gelinin arabadan indikten sonra önünde kurban kesilmesi, Tanrı'ya gösterilen saygının ve şükranın simgesidir. Türkler, tarihleri boyunca Tanrı'ya yaklaşmak için kurbanlar kesmiş, Tanrı'yı memnun etmeye çalışmışlardır.
- b. Damadın dama çıkarak gelinin başından şeker, leblebi, kuru üzüm, para vs atması yine eski Türklerin saç geleneğinin birer uzantısıdır. Sembolik olarak atılan saçlarla bazı iyelerin ruhları memnun edilmeye çalışılır.
- c. Damadın dama çıkarak gelinin başına elma atması bolluk ve bereketi simgelerken aynı zamanda damadın gücünü de temsil eder. Türk kültüründe "ölümsüzlük ilacı" olarak kabul edilen elma aynı zamanda zürriyeti de temsil etmektedir.
- d. Kapı eşiğinden geçerken tahtta kaşık kırma, ev iyesini memnun etmek için yapılan bir pratiktir. Türk kültüründe kapı eşiği kutsal sayılmıştır. Kırılan kaşıktan çıkan ses, aileye yeni katılacak olan gelini kötüklerden korumak amaçlıdır. Çıkan sesle kötü ruhlar kovulacak ve böylece gelin kötüklerden uzak tutulacaktır. Bazı yörelerde sadece kaşık kırılmaz. Kaşığın yanı sıra testi ve bardak kırılarak uğursuzluklar ortamdaki uzaklaştırılmak istenmektedir.
- e. Kur'an-ı Kerim'in gelin tarafından üç kez başında gezdirilmesi, İslami kökenli bir uygulamadır. İslam dininin kutsal kitabı bu uygulama ile bir kez daha hatırlanacak ve ondan kutsallık alınacaktır.

Maden ilçesinde, düğün eğlencesi bittikten sonra gelin odasına/evine girerken gelinin ayağının önüne nar atılıp tanelerinin dağılması sağlanırdı. Narı atıldıktan sonra

ayağının önünde bir de bardak kırılırdı. Bütün bu uygulamalar bittikten sonra sonra gelin odasına/evine girerdi ve böylece düğün sona ermiş olurdu. (K-44)

Maden yöremizde saç görevini “nar taneleri”nin üstlendiğini görmekteyiz. Düğünde gelin ve damadın üzerine saçılan saçların yerini bu yöremizde nar almıştır. Türk kültüründe nar taneleri zürriyeti temsil edici sembol olarak kabul edilmektedir. Cennet meyvesi sayılan nar Türk kültüründe bereketi, doğurganlığı ve çoğalmayı sembolize eder. Ayrıca gelinin kapıdan içeri girerken çıkartılan seslerin (bardak kırılması) gürültü çıkararak kötü ruhların kovulması ile ilişkilendirilebilir. Çıkarılan gürültünün, gelinin yeni evin koruyucu iyelerine teslim edilirken kötü unsurların oradan uzaklaştırılması için yapıldığını söyleyebiliriz. Bir yandan saçlarla iyeler memnun edilmeye çalışılırken, diğer yandan gürültüler yaparak kötü ruhlar yeni gelinden ve evden uzaklaştırılmaya çalışılır.

Tadım köyü Alevi düğünlerinde gelen misafirlere yemekler ikram edilir. Düğünde yapılması zor yemekler tercih edilir. Harput köftesi, kavurmalı pirinç pilavı, lahana sarması, sütlaç, kadayıf vb. bu yemekler imece usulüyle toplu halde yapılır ve gelen misafirlere ikram edilir. Köyde maddi durumu iyi olmayan kişilere imece usulüyle düğün yapılır. Bu kişiler düğünde takacakları hediye miktarını yüksek tutarlar. Düğünde sağdıcın kim olduğu göstermek amacıyla sağdıcın koluna yazma bağlanır böylece sağdıcın kim olduğu simgelenir. (Köseoğlu, 2009: 29)

Damat, gelin eve geldiği zaman dama çıkarak gelinin başına leblebi, üzüm, bozuk para ve elma atar. Fakat günümüzde bu uygulama çok fazla rağbet görmemektedir. Gelin eve girerken ağaç kaşık kırar. Böylece evin bereketinin artacağına inanılır. Ayrıca, yeni eşyalarla düzenlenen evin nazardan korunması için herkesin kolaylıkla görebileceği bir yere iğde ağacının bir dalı asılır. Düğünden sonra damat arkadaşlarının yumrukları arasında gerdek odasına girer (K-69). Bu kısımda iğde dalı ile ağaç kültünün koruyucu vasfından yararlanmak istenilmiştir.

Yılangeçiren köyünde, düğün evine ulaşan gelin alayı düğün sahiplerince karşılanır. Eğer ailenin durumu iyiye gelin arabasından inmeden arabanın önünde kurban kesilir. Daha sonra gelin arabadan indirilip Kur'an veya ayna eşliğinde avluya alınır. Bu sırada damda bulunan damat ve sağdıç maddi durumuna göre gelinin ve halkın üzerine yemiş veya ufak paralar serpilir. Herkes bu paranın uğur getireceğine inanmıştır. (K-5)

Gelin, erkek evinde avluya girince, babasının evinden ayrılırken duvardan söküp getirdiği çiviye oğlan evinin duvarına çakar. Bu uygulama gelinin sürekli olarak oraya yerleştiğini gösteren bir uygulamadır. Daha sonra gelin evin iç kapısına gelince bir parça ekmeğe yağ sürülür, bir mum yakılır ve bunlar eşige bırakılır. Ardından eşige bir tahta kaşık konulur. Gelin tahta kaşığı kırar ve içeriye girer. Daha sonra gelin eşğin bir adım ötesine serilen posta, ayaklarını sürer. Gelin bu postun üzerindeyken kayınvalide geline dili tatlı olsun diye bir parmak bal yedirir. Bu uygulamadan sonra gelin kayınpederinin ve kayınvalidenin elini öperek misafirlerin bulunduğu yere alınır (K-91). Gelinin baba evinden getirdiği çiviye yeni evin duvarına çakması, gittiği evin iyelerine kendini kabul ettirmesi için yaptığı bir uygulamadır. Çivinin demirden yapılmış olması sebebiyle, gelin, demirin kuvvetinden, koruyucu fonksiyonundan yararlanmak istemiştir. Gelin evin iç kapısına geldiğinde eline yağ sürülmüş ekmeğe verilmesi, gelinin eve bereket getirmesi, yumuşak huylu olması inancı ile uygulanan patriklerdendir. Kapıya mum bırakılması ateş iyesinin evliliği koruması amacıyla yapılan bir uygulamadır. Ateşin arındırıcı etkisi ile ortamda bulunan kötülükler uzaklaştırdığı inancı, bu uygulamayı yaptırmaktadır. Gelinin yumuşak huylu ve uysal olması inancı ile post üzerinden geçirilmesi ve kayınvalidesi tarafından bal yedirilmesi eski Türk kültüründen günümüze kadar gelmiş uygulamalardır.

Gelin, kendi evinden ayrılırken bir yasa bürünür. Yıllarca yaşadığı evinden, ailesinden ayrıldığı bu günde “hem giderim hem ağlarım” sözünü hatırlatırcasına ağlayarak baba ocağını terk edip, yeni bir döneme başlayacağı eve doğru ilk adımını atar. Evden çıkarken geline uygulanan pratikler evliliğin kutsanması için yapılan uygulamalardır. Gelinin yeni evine girerken uyguladığı pratikler de evlilik kurumunun geleceği ile alakalı faaliyetlerdir.

3.2.6. Gerdek

Evlenmek, ev sahibi olmak her genç için kutsal ve mutlu bir olaydır. Türkler hayatları boyunca kutsal olaylara önem vermiş ve etrafında törenler düzenlemiştir. Düğün de evlilik için yapılan özel bir törendir. Düğünün son bölümü ise gerdek gecesidir. Gelin ve damadın düğün gecesi baş başa kalmalarına ve ilk kez birlikte oldukları geceye “Gerdek gecesi” veya “zıfak” denmektedir. Düğün töreninin son aşaması olan gerdek gecesi, evli bir çiftin birlikte geçirecekleri hayatın ilk gecesi olması sebebiyle özel bir anlam taşır.

Böylesine özel bir anlam taşıyan bu gece için hususi hazırlıklar yapılır. Bu hazırlıklardan ilki gerdeğin geçeceği mekândır. Bu gece için mekân itina ile hazırlanır. Türkler bu hazırlığı Orta Asya döneminden beri yapmaktadırlar. Orta Asya’da “gelin çadırı” adı verilen özel bir çadır hazırlanır ve gerdek gecesi orada geçirilir. Bu hazırlığın en güzel örneğini Kam Püre’nin oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi’nde görmekteyiz. Orta Asya’da Oğuzlar zamanında, evlenen her yiğit bir ok atardı ve oku nereye düşerse gelin odası/gelin çadırı oaraya hazırlanırdı. Beyrek Han okunu atar ve dibine gelin odasını diker. (Ergin, 2009: 69) Bamsı Beyrek ve eşi gerdek gecesini okun atıldığı yerde kurulan çadırdaki geçirmişlerdir. Özel ve kutsal bir olaya tanıklık eden bu gece için geçmişten günümüze bütün Türk halkı özel hazırlıklar yapmış ve bu geceyi en güzel şekilde geçirebilmek için çaba göstermiştir.

Elazığ yöresinde, gerdek gecesi pek davetli bulunmaz. Çünkü düğünün bitmesiyle beraber düğüne gelen konuklar evlerine giderler. Bu gecede sağdıç ve karısı gelin ve damatla bir süre geçirirler. Sağdıçın karısı yani yenge gelinle birlikte gelin odasını düzeltirken, bir takım bilgileri de geline vermeye çalışır. Gelin odada damadı beklerken, güvey yumruklanarak içeriye itilir. Güveyi odaya girince iki rekât namaz kılar. Gelinin yüz görümlülüğünü takarak gelinin duvağını açar. Gerdek gecesi kızın bakire olduğu haberi damat tarafından sağdıca verilir ve sağdıç da hem kız hem de erkek ailelerine bu olayı bildirir. Bu gecenin sonunda sağdıç ve yengeye hediye verilir. (Uzun, 1992: 181)

Keban’da davetliler düğünden ayrıldıktan sonra, düğün evinde yakın akrabalar kalırlar ve yemek yerler. Sonra topluca yatsı namazını kılarlar. Namazın ardından Aşir-i Şerif okunur ve ardından dua edilir. Daha sonra, damat odadaki büyüklerin elini öperek odadan çıkar. Sağdıç ve yakın arkadaşları tarafından sırtına yumrular vurularak gerdek odasına gönderilir. Gerdek gecesinde çiftler doğacak çocuğun hayırlı olması için iki rekât namaz kılarlar. Gerdek gecesi kız tarafı şerbet veya tatlı getirerek gerdek odasına bırakır. Gelin damadın şerbetine üç kere sezdirmeden tükürür gibi yaparsa evliliğin daha muhabbetli geçeceğine inanılır. (K-38)

Bunların dışında gerdek gecesinde uygulanan bazı pratikler şunlardır:

- Gerdek gecesi gelinin yatağının üzerine, erkek çocuk bırakılır ki çiftin doğacak çocukları erkek olsun. (K-84)
- Gerdek gecesi silah sıkılır, çarşaf sağdıca verilir. (K-20)

- Gelin yatağı hazırlandıktan sonra sağdıçın karısı yatakta takla atar ve içinden, çiftin kız veya erkek bebeği olsun diye dilekte bulunur. (K-90)

Maden ilçemizde, gerdek gecesi şöyle gerçekleşmektedir: Gerdek odasına alınan gelin, yenge ile birlikte sohbet eder ve kendisine bazı bilgiler verilir. Erkek sağdıç ise تنها bir yerde veya başka bir odada damada gerekli bilgileri verir. Misafirlerin gitmesinden sonra damat ve gelin baş başa bırakılır. Gerdek hadisesi genellikle yatsı namazını takiben gerçekleşir. Damat gelinin önce duvağını kaldırır, alnından öper, iki rekât şükür namazından sonra gerdek gerçekleşir. Gerdek işi gerçekleşirken “gerdek mendili” olarak bilinen beyaz bir beze gerdek kanı akıtılır. Gerdek gecesi sabahı bu kanlı bez kalbur içerisine konur. Üzerine görülebilecek şekilde ince bir yazma örtülür. Önce ailenin büyüklerine sonra komşulara bu mendil gösterilir. (K-43)

Günümüzde bu tür gelenekler artık uygulanmamaktadır. Bununla birlikte sağdıç ve yenge olayı da sönmeye yüz tutmuş geleneklerimiz arasındadır. Sağdıçlık kavramı günümüzde yeni evlenen çiftler arasında kabul görmeyen bir uygulamadır.

3.3. Düğün Sonrası

Hareketli ve coşkulu bir düğün merasiminin ardından bazı geleneklerin uygulanması devam etmektedir. Fakat modernleşen toplumumuz içerisinde eskiden düğün sonrası gerçekleştirilen uygulamaların günümüze kadar tam olarak gelmediği yapılan gözlemler sonucu tespit edilmiştir. Düğün sonrası kaybolmaya yüz tutmuş geleneklerimiz şunlardır.

3.3.1. Supha / Subaha

Gerdek gecesini takip eden güne “supha” veya “subaha” denilmektedir. Supha; subuhtan gelmekte ve sabah anlamına gelmektedir. Yöremizde “yüz açımı” olarak da bilinmektedir. Ayrıca, düğünün ertesi günü yapılan komşular ve yakın akrabaların katıldığı bir kutlama törenidir. İlimzin farklı yörelerinde gerçekleşen değişik uygulamalar şunlardır:

Düğünün ertesi günü, sabah olunca damat ve gelin damadın anne babasının ellerini öperler. O gün, kız evinden gelen yemekler ve tatlılar gelir ve birlikte yenir. Buna sabahlık denir. Daha sonra akraba ve komşular hediyeleri ile birlikte gelini görmeye gelirler. Bu arada damadın geline takmış olduğu yüz görümlüğü de gelinin görünebilecek belirgin bir yerine asılmaktadır. (K-33)

Gerdek gecesinin ertesi günü, öğlene doğru düğüne katılmış olan komşu kadınlar tekrardan düğün evine gelirler ve aralarında eğlenirler. Gelin o gün için tekrar süslenir. Gelenler bareberinde geline çeşitli hediyeler de getirirler. Bu eğlenceye de “yüz açımı” adı verilir. O gün gelin evinden yollanan tatlı ve yemekler yenir. (K-76)

Düğün gecesi sabahı “Suba” denilen bir eğlence tertip edilir. Gelinin veya gelinin kaynanasının evinde düzenlenen eğlenceye, düğüne gelen, yakın akraba, arkadaş ve komşu çevresinden sadece bayanlar katılır. Bunun yanında düğüne katılamayan kişiler de hediyeleri ile beraber gelerek bu eğlenceye katılırlar. Kasetler çalınarak, türküler söylenerek bayanlar kendi aralarında eğlenirler. Kızın namuslu olduğunu ve bekâretini gerdekten sonra bozulduğunun bir nevi kutlaması olduğu bu eğlenceye kızın annesi katılmaz. (K-79)

Düğün yapıldıktan bir gün sonra gelin ve damat için yeniden düzlenen eğlence merasimi günümüzde artık uygulanmayan bir gelenektir. Düğünden bir gün sonra düzenlenen müzikli eğlencede, müziğin çıkardığı sesle kötü ruhlar/iyeler yeni kurulan yuvadan uzaklaştırılmak istenmiştir. Çağımızda, gelin ve damadın düğünün ertesi günü balayına gitmeleri düğün sonrasında uygulanan bu tür geleneklerin yok olmasına sebep olmuştur.

3.3.2. El Öpme

Düğün bittikten üç gün sonra veya bir hafta sonra, gelinle damadın kızın babasının evine ziyarete gitmesine “el öpme” denir. Bu ziyarette, gelin ve damat büyüklerin ellerini öperler. Gelinin anne ve babası da buna karşılık onlara hediyeler verirler. Eğer gelin kayınbaba ile birlikte oturuyorsa sadece gelinin ailesine el öpmeye gidilir. Günümüz evliliklerinde çiftlerin evleri ayrı olduğu için hem damadın hem de gelinin aile büyüklerine el öpmeye gidilir.

- Koruk köyünde, düğünden bir hafta sonra kız tarafına gidilerek el öpülür. Bu gidişte kız tarafı karı-kocaya armağanlar verirler. (K-66)
- Maden ilçemizde, düğünden sonra üçüncü veya yedinci gün gelinin anne ve babasına el öpmeye gidilir. Damada, kaynata ve kaynana hediyeler verirler. (K-44)
- Keban ilçesinde ise düğünden onbeş gün sonra gelin ve damat kız evine gider ve orada el öperler. Buna aynı zamanda “on beşe gitme” de denmektedir. (K-38)

- Kovancılar ilçesine bağlı Ekinözü köyündeki kaynak kişimiz şöyle demektedir: Eskiden el öpmeye gidilmeden önce gelinin annesi kızını görmeye giderdi. Bu ziyaretin sonunda sadece damadı yanına alarak eşine el öpmeye götürürdü. Gelin ve damat bir ya da iki hafta sonra beraber el öpmeye giderlerdi. El öpmeye kızın ailesi kızına bir altın, damada hediye olarak saat ya da altın yüzük takardı. (K-20)

El öpme geleneğinin temelinde Atalar kültü yatmaktadır. Anaya-babaya ve dolayısıyla ata ruhlarına saygıda bulunarak onları memnun etmek, onların hayır dualarını almak, çiftlerin yeni kurdukları yuvada mutlu olmaları sağlayacak temel taşlardan biridir.

3.3.3. Çeyiz Dağıtma/ Bohça

Subaha merasiminden birkaç gün sonra gelin evinden de birkaç kişi çağırılarak gelinin sandığı açılır ve gelinin getirmiş olduğu çeyizler başta aile büyükleri olmak üzere, akrabalara, hısımlara dağıtılır. Buna aynı zamanda “bohça dağıtma ya da bohça götürme” de denmektedir.

Genellikle bu bohçaların içerisinde; gömlek, havlu, lif, iç çamaşırı, çorap, kumaş, patik, yazma bulunur (K-81). Bohçaların içine konan bu eşyalar kızın çeyizinden seçilmiş parçalardır. Genç kız evlenmeden önce, çeyizinde bu tür eşyalara yer verir ve evlendikten sonra hünerinin göstergesi olarak aile büyüklerine sunar.

Bazı yörelerde bohça dağıtılması gelinin el öpmeye gittiği zaman olmaktadır. El öpmeye giden gelin-damat gittiği aileye bohçayı da götürmektedir. (K-81, K-95, K-66, K-23)

Çeyizden bohça dağıtma bir nevi saçı olarak düşünülmektedir. Türk düğünlerinin hemen her safhasında karşımıza çıkan saçı kavramı burada da karşımıza çıkmaktadır. Evlilik hayırlı bir iş olarak kabul edildiği için bu hayırlı işte herkes memnun edilmeye ve herkesin rızası alınmaya çalışılmaktadır. Bu da “saçı” adı verilen kavramla karşılanmaktadır. Aynı zamanda ata kabul edilen ana-baba memnun edilmeye çalışılarak onların hayır duaları alınmaya gayret edilir.

3.3.4. Gelinlik Etme

Gelinlik etme, eski Türk inancından gelme bir davranış olup, ataya saygı gösterme anlamına gelmektedir. Farklı bir aileden gelip, yeni bir aileye katılan gelin,

atasının adını söyleyemez. Bu geleneğe “gelinlik etme” denilmektedir. Bu geleneğimiz tamamen yok olmuş bir gelenektir. Çok eski dönemlerde yöre halkı tarafından uygulanmış olup, zamanla uygulama alanını kaybetmiştir.

Eskiden gelinler, geldiği evde ilk zamanlar kocasının ve küçüklerin dışındaki aile bireyleri ile özellikle kayınvalide ve kayınpederle konuşmazdı. Başını, yüzünü tülbentle kapar, onların bulunduğu ortamda başını yüzünü açmaz, onlarla konuşmaz, bir şey söylemesi gerektiğinde de el hareketleriyle veya kayınvalidesinin kulağına gizlice söylerdi. Bir-iki yıl kayınpederiyle konuşmazdı. Konuşması çevrede ayıp sayılırdı. Buna yöremizde “gelinlik etme” denmektedir. (K-44)

Düğünden sonra gelin, kayınpederi ve kayınvalidesine “gelinlik” yapardı. Kayınpederiyle konuşmaz, yüzünü kapatır onunla aynı safrada oturmazdı. Bu durumu kayınpeder ne kadar sürdürürse o kadar süre devam ederdi. Gelin de damat da kayınpederinin ve büyüklerinin yanında çocuklarını sevmez ve onları kucaklamazdı. Eşler başkalarının yanında birbirlerinden bahsederken çocukların annesi veya babası gibi ifadeler kullanırlardı. Bu davranışların eşlerin birbirine olan saygılarını gösterdiğini ve onları nazardan koruduğuna inanılırdı. (K-83)

Bu gelenek içerisinde yer alan diğer bir gelenek ise şöyledir: evlendikten sonra karı-koca toplumun içerisinde birbirlerine isimleri ile hitap etmezler. Kadın kocasına, “bey, efendi, babası”; koca ise karısına “hatun, hanım, annesi” gibi tabirlerle hitap eder. Bu şekilde hitap etmenin sebebi, şeytanın aralarına girip muhabbetlerini bozacağı inancıdır. (K-81)

Gelinlik etme âdetinde aslında sakınma söz konusudur. “*Türk adetlerinde sakınm âdeti, geleneği vardır. Evin hanımı eşinin ismini söylemekten kaçınır, onu telaffuz etmez, çocuklardan birisinin ismi ile eşini anar (Ali’nin babası vb. der) Bu uygulamanın kaynağı, görünmeyen cin türü varlıkların zarlarından korunmaktandır. Bu inanış eski Türk inançlarının bir uzantısıdır ve Orta Anadolu’da sakınma ses saklamak olarak bilinmektedir*”. (Kalafat, 2007/a: 89)

Eski Türk inanışının birer uzantısı olan bu gelenek, kara iyelerinin şerrinden sakınmak amaçlı yapılan bir uygulamadır. Kişiler, bunu saygıdan ötürü yapıldığını düşünerek bu davranışlarda bulunsalar da bu davranışlar asıl nedeni, ses saklayarak kötü iyelerin musibetlerinden korunmaktır.

Bu bölümde, hayatın geçiş dönemlerinden biri olan evlilik olayını, düğün öncesi, düğün sırası ve düğün sonrası yapılanlar şeklinde üç bölümde anlatmaya uygun

gördük. Öncelikle konuyla ilgili geleneğimizden bahsedip daha sonra eski Türk inançlarıyla olan ilgisini kurmaya çalıştık. Halkın, inanç ve değerlerinin yaygın olduğu bölgemizde yapılan pratiklerin eski Türk inançlarının kalıntıları olduğu kanısına vardık. Yöre halkının hayatının hemen her safhasında uyguladıkları pratiklerin ve inanışların nereden geldiğini sordüğümüz zaman, “Biz atadan, dededen böyle gördük” cevabını aldık. Günümüzde, yöre halkı yaptıkları uygulamaların İslami inançtan dolayı yaptığını söylese de, uygulanan pratikler aslında eski Türk inançlarının izleridir ve günümüze kadar gelmiş olup hala yaşatılmaktadır. Günümüz modern toplumuna inat yaşatılmaya devam edecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ELAZIĞ'DA ÖLÜMLE İLGİLİ GELENEKLER VE BU GELENEKLERİN ESKİ TÜRK İNANCIYLA İLGİSİ

Ölüm, bir canlı varlığın hayati faaliyetlerinin sona ermesi durumudur. Ölüm, bütün canlıları bekleyen kaçınılmaz bir sonudur. Ölüm; doğum ve evlenme gibi kişinin hayatında mutlaka yaşacağı önemli kavramlardan biridir.

Ölüm olayının etrafındaki inanç ve uygulamalar, bir milletin gelenek ve göreneklerini de etkilemiş, kültür hayatında önemli bir yer edinmiştir. Bütün insanların ortak kaderi olan ölüm etrafında pek çok uygulama ve inanış mevcuttur. Her kültürün ölümhakkında farklı uygulamalara sahip olması gelenek ve göreneklerde çeşitliliğe sebep olmuştur. Kaçınılmaz bir son olan ölüm hakkında Türkler de değişik zaman ve mekânlarda çeşitli inançlara sahip olmuşlardır.

Yörede ölüm, insanların dünya mekânını terk ederek ebediyen yaşayacakları ahiret mekânına göç etmeleri olarak algılanır. Yöre insanına göre ölüm, bir yok oluş değil insanın dünya hayatındaki rızkının bitmesi olayıdır. Bu düşüncelerde dini inançların büyük etkisi görülmektedir.

Bütün canlıları bekleyen ve kaçınılmaz bir son olan ölüm, bir takım uygulama ve inançları da beraberinde getirmektedir. Öyle ki ölümün işlenmediği bir topluluk bulmak mümkün değildir. En ilkel kabul edilen topluluklarda ve dinlerde bile ölüm ve ölüm sonrasında çeşitli tören ve inançlar mevcuttur. Ölüm gelenekleri ve etrafında uygulanan pratikler Türk toplumunun özelliklerini yansıtan ögeler olması sebebiyle kültür açısından büyük önem taşır. Zira en az değişikliğe uğrayan uygulamalara ölüm geleneklerinde rastlanmaktadır. Günümüzde uygulanan ölüm gelenekleri, yapılan pratik ve uygulamalarla hala geçerliliğini korumaktadırlar. Halk inançlarında hayatın en son safhası olan ölüm ile ilgili pek çok inanç ve dini uygulamalar vardır.

Çalışmamızın bu bölümünde, ölüm ile ilgili geleneklerimizden ve bunları eski Türk inanışlarıyla olan ilgilerinden bahsedeceğiz.

4.1. Ölüm Öncesi

4.1.1. Ölümü Düşündüren Belirtiler

Ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan halk alışlagelmişin dışındaki bir takım davranışları, hareketleri, değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir

işareti, önbelirtisi olarak kabul etmektedir. İslam dininin hâkim olduğu toplumda yaşamanın etkisiyle, ölümün ne zaman geleceği Allah'tan başka kimse tarafından bilinmemesine rağmen, ölümü düşündüren ön belirtilerin olduğuna dair inanışlar toplumumuzda yer almaktadır. Ölümün habercisi sayılabilecek inanmaları şöyle sırayabiliriz.

4.1.1.1. Hayvanlarla İlgili İnanışlar

Ölümü düşündüren belirtilerin içinde en yaygın olanı hayvanlarla ilgili olan inanışlardır. Hayvanların zamansız ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri, uçuşları, uçuş yönleri, alışılmışın dışında hareketleri, ölüm habercisi olarak kabul edilmekte ve uğursuz sayılmaktadır. Bu hayvanların başında baykuş, köpek, kedi, at, koyun, karga, inek gibi hayvanlar gelmektedir.

Hayvanlar içerisinde uğursuzluğuna en fazla inanılan hayvanların başında baykuş gelmektedir. Baykuş karanlıkta bir evin bacasına veya damına konup acı acı öterse o evden cenaze çıkacağına inanılır (K-25). Burada baykuş uğursuzluk habercisi sayılmakta ve çatısına konduğu eve uğursuzluk getirdiğine inanılmaktadır. Hayvanlarla ilgili ölümü düşündüren belirtilerden en yaygın olanıdır. Elazığ ili ve çevresinde hatta tüm Anadolu'da en çok bilinen inanıştır. O kadar popüler bir inanıştır ki “beddua” olarak da kültürümüzde yer edinmiştir. “Evinde baykuş ötsün, evine bacana baykuş türesin” denilmektedir. Baykuşun karanlık zamanlarda ötmesi, yeraltı âleminde kötü ruhların gece ortaya çıkıp insanlara zarar vermesini çağrıştırmaktadır. Yeraltı âleminde zarar veren ruhlar kara iyeler olarak adlandırılır ve gecenin renginin de karanlık olmasıyla uğursuzluk ilişkilendirilebilir.

Felaket habercisi sayılan baykuş dışında köpeğin de uğursuzluk getiren bazı davranışları halk arasında gözlemlenmiştir. Köpek, sürekli insanın yanında bulunan sadık bir dost olarak kabul edilmiş ve hayatın içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Günlük hayat içerisinde köpeğin sezgilerine güvenilmiş ve onun davranışlarına göre sonuçlar çıkarılmıştır. İşte bu sebeplerden ötürü köpeğin özellikle gece vakti veya zamansız acı acı uluması ölümü düşündüren bir belirti olarak kabul edilmiştir. Yörede yaygın olan inanışta, köpeğin zamansız uluması bir ölüm haberinin belirtisi olarak kabul edilmiştir (K-34). Maden ilçemizde, köpeğin acı bir şekilde uluması ölümü düşündürdüğü için ve bu ulumaya son vermek için odada bulunan terlik ters çevrilir. İnanışa göre ters çevrilen terlikten sonra köpek susar (K-81). Burada içindeki durumu

tersine çevirme amaçlı bir uygulama yapılmıştır. Tadım köyünde, uluyan köpekleri susturmak için önüne ekmek atılır veya “başını ye” denir. Böylece köpeğin ekmeği yemesiyle köpeğin susması sağlanır. (Köseoğlu, 2009: 37)

Horozun da zamansız ötmesi lümü düşüdüren başka bir belirtidir. (K-94) “Vakitsiz öten horozun başını keserler” atasözünde de olduğu gibi zamansız öten horoz uğursuz sayılmıştır. Zamansız ötmesi uğursuzluk sayıldığı için öten horozun mutlaka başının kesilmesi gerekir.

Leyleğin ağzında et görülmesi doğal karşılanmamakta ve ölümü haber veren bir belirti olarak kabul edilmektedir. (K-75)

Öküz, inek, koyun gibi hayvanların hareketlerindeki değişiklikler, gözlerinden yaş gelmesi, alışılmışın dışında bağırması yine ölümü düşündüren belirtilerden biridir. Yöre halkının inancında ahır hayvanlarının ani hareket değişikliği ve gözyaşları ait olduğu evin sahiplerinden birinin öleceğinin habercisidir. (K-14)

Doğada yaşayan hayvanların davranışlarında görülen değişimler halkı şüphelendirmiş ve bu değişik hareketleri felaketlerin habercisi olarak görmesine sebep olmuştur.

4.1.1.2. Rüya ile İlgili İnanışlar

Rüya, bir kimsenin uyku sırasında zihninden geçen hayal serisi veya uykuda iken, insani olan ruhun manalar âlemine dalması sonunda gaipten kendisine akseden varlıkların şekil ve suretini bir anda görmesinden ibaret bir düş, olarak tarif edilmektedir. (Yüksel, 1996: 13)

Rüyalar, yüzyıllar boyunca kişi ve toplum hayatının vazgeçilmez bir unsuru olmuş ve insanları etkilemiştir. Rüyaların bu âlemle öteki âlem arasında bir bağ kurduğu düşünüldüğü için geleceği de bildireceğine inanılmıştır.

Eski Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan rüya, rastgele kimselere anlatılmazdı. Farklı yeteneklere sahip kişilere anlatılır ve rüya o farklı kişiler tarafından tabir edilirdi. Eski Türk inanışlarında dua Şaman’a tabir ettirilerek, rüyanın verdiği manalar bulunmaya çalışılırdı.

Rüyaların verdiği mesajlar, günlük hayatta karşılaşılmaması muhtemel olaylara dair olabilir. Rüyalar, kimi zaman bir doğumu kimi zaman bir evliliği kimi zaman da bir ölümün habercisi olabilir. Nitekim Manas Destanı’nda Manas’ın dünyaya geleceği Kanıkey Hatun’a rüyasında bildirilmiştir. Rüyalar, mutlu haberler verdiği gibi bazen

üzücü olayları da haber verebilir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı hikâyede, Salur Kazan kaygılı bir rüya görür ve tedirgin olur. Bunun üzerine, gelebilecek her hangi bir tehlikeye karşı önlemler alır ve gerçekten bir süre sonra altı yüz atlı gelir ve onlarla savaşır. (Ergin, 2009: 41-47)

Hem destanlara hem de hikâyelere konu olan rüya, hayatın he alanıyla ilgili olumlu veya olumsuz mesajlar verebilir. Rüya, gelecekle ilgili bilgiler veren bir nevi işaretidir. Eski Türklerde üstün yetenekli bilge kişiler (Şamanlar) rüyalarında aldıkları mesajlar doğrultusunda hareket ederler. Rüyalar, bir çocuğun doğumunu, bir kişinin ölümünü, bir savaş olayını vb. haber verebilirler. Geleceğe dair olumlu ya olumsuz bilgiler veren rüyalar, yöre insanı tarafından kabul görmüş ve günlük hayatta rüya tabirlerine önem verilmiştir.

Yörede, ölümü düşündüren rüyalardan bazıları şunlardır:

- Rüyada diş ve dişle ilgili rüya görmek ölümün en büyük habercisi olarak kabul edilmiş inançlardandır. (K-9)
- Rüyada ölmüş birini görmek ve onun kendisini çağırması ölümü hatırlatan rüyalardandır. (K-82)
- Rüyada bulanık ve çamurlu su görme ölümle yorumlanır. (Kıyak, 2003: 17)
- Rüyada düğün yapmak, beyaz gelinlik giymek yine ölümle yorumlanır. (K-20)
- Rüyada kazan görmek, evin yıkılması da ölüm habercisi rüyalar olarak kabul edilmektedir. (K-66)
- Rüyada siyah renginde görülen her nesne uğursuz sayılır ve ölümü düşündürür. Özellikle rüyada siyah ayakkabı görmek, mutlaka bir ölüm habercisi olarak yorumlanır. (K-79)
- Rüyada, evin direğinin yıkılması, evin büyüğünün öleceğini işaret eder. (K-80)
- Kötü rüyaların etkisini yok etmek için, görülen rüyalar olduğu gibi suya anlatılır ve suyun o kötü rüyayı alıp götüreceğine inanılır (K-81). Su iyesinin, temiz ve kutlu bir ruhu olduğu için, su iyesinin temizleyici vasfından yararlanmak amacıyla kötü rüyalar suya anlatılır.

Hem destanlara hem de hikâyelere konu olan rüya, hayatın he alanıyla ilgili olumlu veya olumsuz mesajlar verebilir. Rüya, gelecekle ilgili bilgiler veren bir nevi işaretidir. Eski Türklerde üstün yetenekli bilge kişiler (Şamanlar) rüyalarında aldıkları mesajlar doğrultusunda hareket ederler. Rüyalar, bir çocuğun doğumunu, bir kişinin ölümünü, bir savaş olayını vb. haber verebilirler. Geleceğe dair olumlu ya olumsuz

bilgiler veren rüyalar, yöre insanı tarafından kabul görmüş ve günlük hayatta rüya tabirlerine önem verilmiştir

4.1.1.3. Meteorolojik ve Coğrafi Olaylarla İlgili İnanışlar

Yöre halkı yüzyıllardır bazı coğrafi olayları uğursuz saymış ve sonucunda kötü olayların gerçekleştiğine inanmıştır. Coğrafi olayların vereceği zararlardan korunmak için birtakım önlemler almışlardır.

Ay ve güneş tutulması bir doğa olayı olmasına rağmen halk tarafından, felaket getiren bir doğa olayı olarak kabul edilmektedir. Eski Türk geleneğinde ay ve güneş tutulması sırasında teneke çalmak, gürültü yapmak, silah sıkmak; kötü güçleri ve etkilerini sesle oradan uzaklaştırmak için yapılan uygulamalardandır. Günümüzde, bu olaylar sonrasında depremlerin olduğu ve insanların öldüğü gözlemlenmiştir.

Elazığ ili ve çevresinde ay ve güneş tutulması, yıldız kayması ve şiddetli şimşek çakması ölümü hatırlatan belirtiler içerisinde yer almaktadır. Yöre halkı bu kötülükten korunmak için dualar edip namazlar kılmaktadır. Burada korunma amaçlı yapılan uygulamalar İslami inanca bağlı olarak gerçekleştirilmektedir.

Herkesin gökyüzünde bir yıldızının var olduğu yörede yaygın bir inanıştır. İnanışa göre, gökyüzünde yıldız kaydıktan sonra bir kişi mutlaka ölür. Eğer yıldız parlaksa önemli birinin yıldızı, yıldız parlak değilse sıradan birinin yıldızı olarak düşünülür. (K-67)

Yaşanılan deneyimlerden sonra yöre halkı bazı coğrafi olayları ölümün ön belirtisi olarak kabul etmiştir.

4.1.1.4. Ev Eşyası, Araç, Gereç ve Yiyeceklerle İlgili İnanışlar

Ev eşyalarından beklenmedik seslerin çıkması ölümü düşündüren belirtilerden sayılmıştır. Ev eşyaları ile ilgili bazı inanışlar şunlardır:

- Evde, ev eşyalarında “gıcırdama, çatırdama, kütürdeme, kırılma, çatlama” gibi seslerin gelmesi de ölümün birer ön belirtisi olarak düşünülmektedir. (K-98)
- Acı ve ekşi yiyecekleri gece evden çıkarmak “acı vermek acı getirir” inancını doğurmuştur. (K-74)
- Gece vakti evden kazan veya kap verilmesi, kazan çıkan evden ölü çıkar inancının oluşmasına sebep olmuştur. (K-24)

Ölümü düşündüren bu belirtiler Elazığ ilinin her yöresinde çoğunlukla aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır

4.1.1.5. Hastalarla İlgili İnanışlar

Hasta olan bir kimsenin bedeninde meydana gelen değişiklikler, halk arasında ölümün yaklaştığını haber veren belirtiler olarak kabul edilmektedir. Yöre halkı tarafından kabul gören belirtiler şunlardır.

Ölecek olan kimsenin;

- Gözlerinin ışığının gitmesi
- Gözlerini tavana dikmesi
- Dudaklarının siyahlaşması
- Elleri ve ayaklarının buz gibi olması
- Sevdiği insanları yanına çağırması
- Ölmüş kişilerin adlarını sayıklaması
- Çok yemek yemesi, ölümünün yaklaştığını gösterir. (K-81)

4.2. Ölüm Sırası

4.2.1. Ölüm Haberinin Duyurulması

Ölümü gerçekleştiren bir kimsenin öldüğünün duyurulması gerekir. İlk olarak ölen kimsenin akrabalarına, komşularına haber verilir. Uzakta olan yakınlarla ise telefonla haber verilir. Daha geniş insan kitlesine ölüm haberini duyurmak için camide “Selâ” verilir. Selâ sonunda ölen kişinin adı, soyadı, mesleği, nereli olduğu, nerede ve ne zaman gömüleceği hakkında bilgi verir. Selâyı duyan halk cenaze işlemlerine katılmak için harekete geçer.

Ölüm gibi bir olayın duyurulmasının en doğal biçimi, ölen kişinin geride bıraktığı kişilerin ağlamalarıyla yakın çevreye duyurulmasıdır. Ağlama seslerini duyan komşular, yakınlar o eve toplanarak olayın aslını öğrenmeye çalışırlar. Bu arada orada bulunan kişiler ölü sahiplerini, yakınlarını durumdan haberdar ederek ölüm olayını duyururlar. (K-58)

Ölen kişinin yakınlarına haber verildikten sonra camide selâ verilerek herkesin ölüm olayını duyması sağlanır (K-5). Eskiden akrabaların olduğu yakın köylere haberciler gönderilip, ölüm olayı duyurulurdu ama günümüz şartlarında bu haber verme işi artık telefonla yapılmaktadır (K-2). Haber verme işi küçük yerlerde adam çıkartıp

“haber okutma ve e e dosta haber vermekle” olurdu. Eskiden kasaba ve köylerde haber için tellallar çıkarıldığı gibi, özel habercilerin de kullanıldığı görülmüştür. ( rnek, 2000: 213)

Gazetelere ilan verme yoluyla ölüm olayını duyurma da gittikçe yaygınlaşan bir yöntem olmaya ba lamı tır. ( rnek, 2000: 214)

4.2.2. Ölümün Hemen Ardından Yapılan Uygulamalar

Ölümden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan cesetle ilgiliyen bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Yapılan bu uygulamalarda çoğu zaman dinsel gelenekler esas alınmaktadır.

Elazığ ili ve çevresinde cenaze fazla bekletilmeden defnedilir. Vefat eden kişinin yakın akrabaları, çocukları anne-babası uzakta ise cenaze bekletilerek yakınların cenazeye gelmeleri beklenir. Cenaze defnedilmeden önce yöre halkı birtakım uygulamalar gerçekleştirir:

 lk olarak ölünün gözleri kapatılır. Bu yörede eğer ölünün bir gözü açık kalmışsa, gurbette bir yakını olduğu ve onu göremeden  ld  ne inanılır. G z  arkada kalmasın ve geride bıraktıklarını d   nmesin diye ölünün gözü kapatılmaya çalışılır. (K-85)

 kinci olarak ölünün çenesi kapatılır. Bunun yapılı  amacını sordu umuzda ölünün çirkin görünmemesi ve yıkarken ağzına su kaçmaması için yapılan bir uygulama olduğu cevabını aldık (K-80). Türklerde ruh, ölüm anında ağız ve vücudun diğer delik yerlerinden çıkar. *Eğer ağız ve gözler kapatılmaz ise ölünün ruhu başka birisinin ölümüne neden olur.*, inancı ile ölünün ağzı, çenesi kapatılır ve a ılmasın diye ba lanır. (Filiz, 2006: 22)

Daha sonra ölünün ba ı kibleye doğru çevrilir ve ayakları yan yana getirilir, Ayak ba parmakları ba lanır, mezarda yataca ı şekilde elleri yan tarafına konulur. Daha sonra ölünün üstündeki giysiler çıkarılır ve yatağı de i tirilir. (K-44)

Bütün bu uygulamalar bittikten sonra ölünün üzeri bir  ar afla örtülür ve  l , odanın ortasına getirilir. Ölünün  zerine bıçak veya makas bırakılır (K-81, K-82, K-98, K-80). Burada ölünün üzerine bıçak veya makas yani demirden yapılmış bir nesne konulması, şeytanın gelmemesi ve ölünün hortlamaması inancıyla yapılmaktadır. Burada demirin koruyuculuk gücünden faydalanılmak istenmiştir. Demirin koruyuculuk vasfı, görünmeyen  lemin zarar verici ruhlarına karşı etkilidir. Türklerde kutsal olan

demir ve demircilik aynı zamanda Türklere güç veren bir eşyadır. Bu sebeple hayatın bazı dönemlerinde karşımıza çıkan demir parçasıyla ilgili uygulamalar bu sebeptendir. Eğer demir yoksa demir görevini üstlenen maddeler kullanılır.

Son olarak, cesedin bulunduğu odanın penceresi açılır, oda havalandırılır. Bunu yapmaktaki amaç ise; ruhun serbestçe çıkması, Azrail'in odadan çıkması ve meleklerin içeriye girmesidir. (K-25, K-74)

Ölen kişinin yakınlarına haber verildikten sonra ölü evden çıkmadan önce bir takım işlemlere tabii tutulur. Bu işlemler gerçekleştikten sonra, ölü gömülme üzere evinden çıkarılır.

4.2.3. Ölünün Defnedilmesi

Bir önceki bölümde anlattığımız ön hazırlıktan sonra ölüyü gömmek için hem dinsel, hem de geleneksel bakımdan zorunlu olan hazırlıklara geçilmektedir. Bu zorunlu hazırlık ise üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; yıkama, kefenleme ve cenazenin gömülmesidir.

Yörede ölen kişinin fazla bekletilmesinin günah olduğuna inanılır ve ölüyü gömmek için hazırlıklar yapılmaya başlanır. Eğer ölen kişinin yakınları uzakta ise bazı yörelerde cenaze bekletilir, bazı yörelerde bekletilmeden hemen gömülür (K-25). Kişi gece ölmüşse sabaha kadar bekletilir. Gündüz ölmüşse genellikle vakit namazlarının arkasından gömülür (K-58). Ölünün bir an önce gömülmesinin yöre halkınca bazı sebepleri vardır:

- Kokmasın, şişmesin (K-81)
- Öte dünyada bir an önce gidip hesap versin (K-80)
- Çilesi daha fazla sürmesin (K-74)
- Bir an önce toprağa kavuşsun (K-14) gibi...

Ölünün yıkanması, bu işte tecrübeli olan kişiler tarafından yapılmaktadır. Ölen kişi erkekse yıkamayı erkekler, kadınsa yıkamayı kadınlar yaparlar. Kadınlar ve erkekler yıkama işleminde aynı yerde bulunmazlar. Yıkama işlemini gerçekleştiren kişiler bu iş karşılığında bir miktar ücret alırlar. Yıkama işi şehirlerde genellikle gasil hanelerde yapılır (K-25, K-81, K-80). Köylerde yıkama işlemi eski zamanlarda evin avlusunda yapılmaktayken artık köy camilerinde de gasilhaneler bulunmaktadır. (K-14)

Ölü güzel koksun, öteki dünyaya güzel kokularla gitsin diye yıkama sırasında gül suyu, gül yağı gibi kokular bulundurulur. (K-82)

Ölüyü yıkamak için bazı araç-gereçlere gerek duyulmaktadır. Bunlar; Sabun, gülsuyu, maşrapa, taş, kova, teneşir tahtası, ölü lifi, peştamal, havlu vb. (K-80)

Bir ölüyü yıkama işlemi şu şekilde gerçekleşmektedir:

Ölünün yıkanacağı yerin kapalı, ölüyü yıkayan kişinin de dini açıdan bilgili olması gerekir. Ölü, teneşir adı verilen beton yıkama yerine, ayakları kibleye gelecek şekilde sırt üstü yatırılır. Ölünün avret yeri görünmeyecek şekilde, göbekte diz kapağı arasında kalanyer örtülür. Yıkayıcı, eline bir lif alarak ölünün her yerini yıkamaya başlar. Lifleme işi bittikten sonra ölüye abdest aldırılır. Abdest bittikten sonra, ölü havlu ile kurutulur. Son olarak ölü güzel koksun diye üzerine gül suyu serpilir. Böylece yıkama işlemi sona erer. Ölü yıkandıktan sonra, ölü suyunun kaynatıldığı kazan ters çevrilir (K-81). Kazanın ters çevrilmesinin amacı; kullanılan suyun bir kez daha ısınmaması yani cenaze çıkan evden tekrar bir cenaze çıkmamasını engellemektir. Ölü yıkama işleminde tamamen İslami unsurlar ön plandadır.

Abdestten sonra ölünün üzerine ısıtılmış ılık su dökülür. Daha sonra sabunla kişinin saçı, yüzü yıkanır. Ölü sol tarafa çevrilir sağ tarafı yıkanır, sağ tarafa çevrilir sol tarafı yıkanır. Bu işlem üç kere tekrarlanır. Yıkayıcı ölüyü hafifçe kaldırarak göğsünü elini ve dizine yaslar. Bir eliyle de yavaşça sıvazlar. Bir şey çıkarsa su döküp giderir. Artık yeniden abdest aldırılmaz. Ölü yıkama işlemi bitince havlu gibi bir şeyle kurulanır ve ölü yıkama işlemi sona ermiş olur. (K-81)

Zorunlu hazırlıkların ikinci kısmı olan kefenleme işlemi tamamen İslami geleneğe göre yapılmaktadır. Sedat Veyis Örnek, kefen hakkında şu bilgileri vermektedir: “Kefen olan bezin rengi beyazdır. Erkek ve kadında üç parça bezden oluşmaktadır. Erkeklerde, erkek kefeni şu üç parçadan oluşmaktadır:

1. Gömlek: Omuzdan ayağa kadar örtülen bez
2. İzâr: Baştan ayağa kadar örtülen bez
3. Litafe: Baştan ayağa kadar örtülen bez

Kadın kefeni ise beş parçadan oluşmaktadır:

1. Himâr: Başa örtülen bez
2. Dir: Göğse konulan bez
3. Hırka: Göğüsten göbeğe ya da diz kapağına kadar örtülen genişçe bez.
4. İzâr: Baştan ayağa kadar örtülen bez
5. Litafe: Baştan ayağa kadar örtülen bez”. (Örnek, 2000: 217)

Vefat eden Müslüman erkek veya kadınların kefenlenmesi dini bir vecibedir. Türklerde kefenle gömme geleneği İslami bir gelenek olarak bilinsede, İslam öncesi dönemlerde de mevcuttur. Hatta kefen kelimesi “eşük” kelimesi ile ifade edilmektedir. Eski Türk topluluklarında ölülerini yıkayıp temizlediklerini “eşük” denilen bir kefene sardıklarını, tabuta koyduklarını ve bir araba ile mezar yerine götürdüklerini eski kaynaklarda görmemiz mümkündür. Bilhassa belirtilen ölüyü yıkadıktan sonra elbiselerini giydirdikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Bu bakımdan defin işlemleri eski Türk topluluklarının izlerini taşımaktadır. (Köseoğlu, 2009: 41)

Üçüncü ve son işlem cenaze namazı ve akabinde cenazenin gömülmesidir. Musalla taşına konulan cenazenin önünde imam durur, cemaat de imamın arkasında sıralanarak cenaze namazını kılar. Cenaze namazı kılındıktan sonra ölü, tabuta konularak defin edilmek üzere mezarlığa doğru son yolculuğuna çıkar. Tabut, omuzdan omuza alınarak taşınır. Pek çok kişi tabutu omuzlayarak mezarlığa götürür. Ölü, tabuttan çıkarılarak kefeniyle birlikte mezarda kıbleye gelecek şekilde, sağ tarafı üzerine konulur. Ölü, mezara konulduktan sonra, üzerine toprak atılır. Bu sırada hoca ve cemaat dualar okur ve ölenin ruhuna bağışlar. Böylece defin işlemi tamamlanmış olur. (K-80)

Ölünün yıkanmasında, cenaze işlemlerinde ve defin sırasında bir imam veya hocanın yardımcılarıyla ölünün öteki dünyaya uğurlanması, eski Türk inançlarında, ölünün Şaman tarafından özel bir merasimle diğer dünyaya yolculuğunu hatırlatmaktadır. Eski Türkler zamanında defin işlemlerine yardımcı olan Şaman, İslamiyetin kabulünden sonra müslümanlarda imam adı verilen dini bilgisi yüksek kişi ile benzerlik göstermektedir.

4.3. Ölüm Sonrası

Ölü gömüldükten sonra ölüm sonrası yapılan uygulamalar başlar. Bu uygulamalar da Elazığ ili ve çevresinde ortaktır ve yöreden yöreye değişen farklılıklar oldukça azdır.

4.3.1. Ölüm Sonrası Yapılan Uygulamalar

Ölü gömüldükten sonra ölüm sonrası gerçekleştirilen uygulamalar başlar. Bu uygulamalar Elazığ ili ve çevresinde ortaktır ve yöreler arası uygulamalardaki farklılıklar oldukça azdır. Ölüm sonrası gerçekleştirilen uygulama ve inanışlar şunlardır:

Cemaat ölüyü mezarlıkta defnettikten sonra topluca ölü evine gelir, taziye dileklerinde bulunur. Ev sahibi tarafından cemaate yemek verilir. (K-34, K-98)

Taziye ölü evinde üç gün sürer ve bu üç gün boyunca ölü evinde yemek pişirilmez. Komşular, akrabalar, dostlar ölü evine yemekler gönderirler. (K-25, K-34, K-81)

Ölünün evden çıkmasına müteakip 40 gün boyunca fakirlere sadaka veya bir kap yemek verilir. (K-81, K-14, K-20)

Ölen kişinin, elbiseleri, ayakkabıları vs. genellikle ölen kişinin sadakası olarak yoksullara, yoksul akrabalara, dullara, yıkayıcılara verilmektedir. (K-25, K-82, K-79) Ölünün bıraktığı kişisel eşyaların dağıtılması işleminde hem korku hem de kötü duyguyu yok etme amacı vardır. Ölünün eşyalarının hemen verilmesi hem ölünün matemini hatırlatıcı etkisini azaltmak hem de ölünün eşyalarını özleyerek ger geleceği endişesi ve korkusu inancıyla yapılmaktadır.

Ölen kişinin eşyalarının dağıtılmasını destanlarda da görmemiz mümkündür. Manas'ın ölümünden sonra, Manas'ın altın işlemeli giysileri parçalara ayrılıp halka dağıtılmıştır. (İnan, 2000: 182) A.V.Anohin bu hususta şunları söylemiştir. “*Ölen adamın geride kalan akrabaları onun ruhunun daha yeryüzünde olduğu anlarda kendi huzur ve emniyetleri bakımından büyük korku içinde yaşarlar.*” (Anohin, 2006: 25) Bu sebeple ölenin eşyalarının dağıtılmasını, ölünün yakınlarından birine zarar vermesini önlemek amaçlı bir tedbir olduğunu söyleyebiliriz. Ölü elbiselerinin hemen evden uzaklaştırılmasının altında yatan sebebin ruhun evle olan irtibatını kesmek ve onun eve geri dönüşünün önüne geçmek olduğunu düşünmekteyiz.

- Maden ilçemizde, ölen kişinin iç çamaşırları yakılır. (K-44)
- Taziye evinin ışıkları üç gün söndürülmez. Eski türk inancından kalma bir uygulama olan ışık yakma pratiğinde asıl amaç, ölü evine girmeye çalışan ruhun, eve geri dönmesini engellemektir (K-70, K-84). Buna benzer bir uygulama Kırgız-Kazak Türklerinde de görülmektedir. Kırgız-Kazakları, ölünün ruhu için her gün bir mum yakmışlar ve bu işlemi kırk gün boyunca devam ettirmişlerdir. (Şimşek, 2001: 48)
- Cenaze sahipleri, taziye boyunca yıkanmazlar, traş olmazlar, tırnak kesmezler, televizyon izlemez, müzik dinlemezler (K-14, K-74). Bu uygulamalar ölen kişinin acısının bir süre yaşatıldığının göstergesidir.

- Taziye tutulan sürede, taziye evine saygıdan dolayı eğlenceler ve düğünler yapılmamaya dikkat edilir. Yakın zamanda bir düğün veya sünnet yapılacaksa bunlar ya iptal edilir ya da ölü evinden izin alınarak eğlencesiz bir şekilde yapılır. (K-79, K-44)
- Taziye döneminde taziye gelenler ve orada bulunanlar renkli kıyafetler giymezler. Aksine yas rengi olan “siyah”ı giysilerinde tercih ederler (K-24, K-59). Yaşar Kalafat, bu konuda eski Türklerin, yas sırasında beyaz renkli elbise giydiklerini söylemektedir. Kırgız ve Kazak Türklerinde ise, ölen kişinin karısının bir yıl boyunca karalar giydiğini ve buna mukabil kızların ise ak giyinip, kırmızı başörtü taktığını izah etmektedir. (Kalafat, 1995: 127)

Ölümün ardından gerçekleştirilen uygulamaların bir kaçını Rıfat Araz şöyle ifade etmektedir: *“Yörede cenaze evden çıkarıldıktan sonra bir tas yoğurt, bir kaşık ve ölünün en son olarak giyindiği ayakkabıları yabancı bir kişiye verilir. Bununla ruhun evi bastığı kabul edililen ağırlığından, kasavetinden kurtulmuş olduğuna inanılır. Nitekim birinci pratikte sofraya ait olan malzeme ile birlikte ölünün giyindiği en son ayakkabının yabancı bir kişiye verilmesi ile ruhun evle olan irtibatını kesmek, onun eve dönüşünün önüne geçmek, diğer pratikte ise ruhu memnun ederek ona her zaman hatırlandığını ve unutulmadığını göstermektir.”* (Araz, 1995:121) Ölüye ait eşyaların dağıtılmasında ölünün ruhunun bu dünya ile irtibatını tamamen kesme düşüncesi rol oynar.

Ölen kişinin hayattayken kullandığı saat, bilezik, yüzük, kalem, silah, takı vb. kişisel eşyaları anı olarak saklanır. Ölenin geride bıraktığı malı mülküde geçerli kanunlara uyularak mirasçılara bölüştürülür. Bunun dışında ölen kişi vasiyet bırakmışsa, vasiyet yerine getirilir (K-79, K-80, K-73). Ölen kişinin vasiyeti varsa öldükten sonra mutlak yerine getirilir, aski takdirde ölen kişinin ruhunun geride kalanları rahat bırakmayacağı inancı vardır.

Rıfat Araz, Harput'ta ölüm sonrası yapılan uygulamalardan şöyle bahseder: *“Harput'ta ölünün evden çıkarılmasına müteakip, ölüye ait olan yatak ve çamaşırlar yıkanır. Azrail'in kılıcından kanlar sıçramıştır inancı ile evin dört bir etrafı silinip süpürülür. Azrail'in kılıcını yıkadığı itikadı ile su dolu kazan ve kaplar, ölü evi dâhil olmak üzere, yedi komşu evinde boşaltılarak kaplar tersine çevrilir. Suların boşaltılıp*

kaznaların ters çevrilmesi halinde, evden başka ölümlerin çıkmayacağı inancı ve düşünceleri vardır.” (Araz, 1995:125)

Üç gün süren taziye dönemi bittikten sonra taziye evi dağılır ve herkes işine döner. (K-44)

Taziye olayı bittikten sonra ölümden sonraki ilk bayram “taziye bayramı” veya “karalı bayram” olarak kabul edilir. İlimizde ve çevresinde görülen ortak bir uygulamadır. Bir aile yakınıni kaybeden kişi, gelen ilk bayramda da yasını sürdürür. Herkes ilk bayramda da yine bir araya gelir ve ölünün arkasından dualar okur. Gelen ziyaretçilere tatlı ve şeker yerine acı kahve ikram edilir. Ziyaretçiler yaslı aileye yeniden başsağlığı dileyerek, ziyareti bitirirler. (K-81)

Aktarılan uygulamaların dışında “devir” veya “ıskat” yani, ölen kişinin sağlığında tutamadığı oruçları, kılamadığı namazları ve yerine getiremediği yeminleri için bir fakire fidye verilmesi şarttır. Fidyeye için ölen kişinin sağlığında bu işe para ayırdığı gibi mirasçılarını da onun adına bu fidyeyi verdikleri görülmektedir. (K-81, K-98, K-44)

Ölüm sonrası yapılan uygulamalarda, ölenin ruhunun evle irtibatını kesme ve ruhun eve geri dönmemesi sağlama amacı güdülmektedir. Müslüman bir toplumda yaşamının etkisiyle yapılan uygulamalarda İslami gelenekler etkili gibi görülmekte uygulamaların temelinde eski Türk inançları yatmaktadır.

4.3.1.1. Yemek verme

Ölümden sonra gerçekleştirilen uygulamalar, ölünün öteki dünyaya geçişini kolaylaştırmak için yapılan geleneksel olaylardır. Bu olaylardan biri de yemek vermedir. Taziye evinde yemek verme, ölüm acısına rağmen, yemenin içmenin günlük bir ihtiyaç olduğu ve her şeye rağmen hayatın devam ettiğinin göstergesidir.

İslamiyet öncesi dönemde Türklerin cenaze törenlerine yug veya yug denilmekteydi. Yug törenleri, ölenin ardından yas tutma, ağıtlar yakma anlamında kullanıldığı gibi ölü yemeğini verme anlamına da gelmektedir. Kaşgarlı Mahmut Divânü Lügâti’t-Türk adlı eserinde “yug” kelimesini ölümler için yemek verme geleneğini olarak açıklamıştır. Bu yüzden Orta Asya’da yug töreni denilince akla ölünün ardından yemek verme geleneğini de gelmektedir. Eski türk geleneğinde cenaze törenlerinde yemek verme âdeti geçmişten günümüze kadar gelen anlamlı bir uygulamadır. Bu gelenekte ölen

kişilerin ruhunu huzura kavuşturmak için konuklara yemek ikram edilir. (Bayat-Cicioğlu, 2008: 150)

Ölenin, öbür dünyada rahat etmesi için, arandığını ve anıldığını göstermek için, ölümün üçünde, yedisinde, dokuzunda, kırkında ve ölünün yıl dönümünde ziyafet verilir. (Kalafat, 1995: 129) Böylece, ölenin memnuniyet duyacağına ve ruhunun rahat edeceğine inanılır.

Eve gelen konuklara ikram edilen yemeklerin dışında bir de komşu ve akrabaların taziye evine getirdikleri yemekler vardır. Ölü çıkan bir evde üç gün boyunca yemek pişirilmez bu yüzden üç gün boyunca çevreden taziye evine yemekler gelir (K-81, K-73). Komşu ve akrabaların yemek vermeleri bir yanıyla toplumsal dayanışmanın ve komşuluk ilişkilerinin güzel bir göstergesidir.

Keban ilçesinde, kesinlikle 3 gün ölü evinde yemek pişmez. Yemek pişerse içine Azrail'in zehir döktüğüne inanılır. (K-83)

Eski Türklerde yemek verme geleneği hakkında Abdülkadir İnan, şu bilgileri vermektedir: *“Eski Türkler ölülerine ‘aş verme’ yi önemli bir vazife saymışlardır. İlk çağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir, yani mezarına konulur veya dökülürdü. Mânevi kültür geliştikten sonra bu tören, sevabını ölünün ruhuna bağışlamak üzere fakirlere yemek ve helva vermek şeklini almıştır”*. (İnan, 1976:154)

Kaşgarlı Mahmud ise, ölü aşını “Yog” (ölüyü) gömdükten sonra dönenlere 3 veya 7 güne kadar verilen taamdır şeklinde açıklamıştır. (İnan, 1976: 21)

Yöre halkının maddi durumuna göre üçüncü, yedinci, dokuzuncu, kırkinci gününde veya yıl dönümünde ölünün hayrı için, sevabı için yemek verilmektedir. (K-79)

Yöremizde bazı yerlerde taziyenin bittiği üçüncü gün helva yapılmaktadır (K-82, K-74). Helva verme cenaze törenlerinin olmazsa olmazıdır. Helva, atalar kültü ile ilgili bir uygulamadır. Helvayı kavurma sırasında çıkan tatlı koku ile ruhların memnun olacağına, kokuyu duyanların helvadan yemesi halinde sevaba gireceğine inanılır. (Kalafat, 1995: 131) Bu nedenden olduğu düşünülen bir uygulama ise şöyledir: “Kimin canı helva isterse mutlaka yapılmalıdır.” Çünkü canın helva çekmesi demek bir ölünün ruhunun memnun edilmesi demektir ve o helva mutlaka yapılmalıdır (K-81). Tanrı merkezli eski Türk inancında ata ruhları ve ruhların önemli bir yeri vardır. Doğumda, evlenmede, ölümden yani hayatın her döneminde yapılan pek çok uygulamanın temelinde bazı ruhları ve ata ruhlarını memnun etme düşüncesi vardır. Ruhların

yardımlarını alabilmek ve onların vereceği zararlardan korunabilmek için birtakım pratiklerin yapılması şarttır. Ölüden sonra helva vermek de bu uygulamalardan biridir. Helva kavrulurken çıkan kokuyla ölmüş ata ruhları memnun edilmeye çalışılır. Helva, ata ruhunu memnun ederken yiyen kişiye de sevap kazandırmaktadır.

Eskiden ölü yemekleri için kurbanlar kesilirken günümüzde ölü yemeklerinde lahmacun ve ayran ikram edildiği gözlenmiştir. İkram edilen yemeklerde inanç, yemek yendikten sonra ölenin ruhuna dualar edilerek ruhunun rahatlatılmasıdır.

Eski Türk kültüründe, cenaze törenlerinde “ölü aşı” adıyla yemek verme yani törene katılanları doyurma âdeti oldukça yaygın bir uygulamadır. Türkler sadece cenaze törenlerinde değil yaptıkları tüm törenlerde bu geleneği uygulamışlardır. Yapılan cenaze törenlerinde yemek vererek ölen kişinin ruhunu huzura kavuşturmayı gaye edinmişlerdir.

4.3.1.2. Belirli Günlerde Yapılan Uygulamalar

Ülkemizde ölenin dinsel törenle ve yemeklerle anıldığı belirli günler vardır. Ölümünden sonra bazı belirli günlerle; yedinci, kırkıncı, elli ikinci gün ve ölümün birinci yıl dönümü (sene-i devriye) kastedilmektedir. Bu belirli günlerde, mevlit okutulur, insanlar bir araya gelerek ölen kişiye dualar okur ve ölenin ruhunu huzura kavuşturmaya çalışır. Mevlit kelime itibariyle, Hz. Muhammed’in doğumunu anlatan manzum eser anlamına gelmektedir. Eski zamanlarda, peygamberimizin doğumunu anmak için ona hürmeten okunurken, zaman içerisinde dini bir ibadet olarak kültürümüze yerleşmiş ve ölümün kırkıncı gününde camilerde mevlit okunması gelenek haline gelmiştir. Orta Asya türk kültüründe rastlanmayan bir gelenektir. Günümüzde, mevlidin okunuş amacını bilmeyen halk, mevlidi dini bir tören olarak kabul etmiş ve bu törene katılmayı dini bir vecibe olarak benimsemiştir. Böylece, mevlit Türk inançlarına ve geleneklerine girmiş ve toplum tarafından kabul görmüştür. Aslında kelime itibariyle “doğum” anlamını karşılayan mevlit, günümüzde kullanış amacına tezat gibi görünse de öldükten sonra yeni başlayacak hayatı dolayısıyla yeniden doğmayı temsil ettiği tarafımızca düşünülmektedir.

Ölümünden sonra yöre halkı ölümün yedinci, kırkıncı, elli ikinci gününde ve yıl dönümünde ölen kişi için mevlit okutmakta ve beraberinde yemek vermektedir.

Ölü gömüldükten yedi gün sonra, cenaze sahipleri ölen kişinin ruhuna evde mevlit okuturlar. Maddi durumları iyi olan cenaze sahipleri mevlit akabinde yemek de

vermektedirler. Yemek ikramı olmasa bile evde yedinci günde mutlaka helva kavrulur ve ikram edilir (K-81 K-69). Böylece hem yemekle hem de helva ile ölen kişinin ruhu huzura kavuşturulur.

Ölümün ardından geçen kırkıncı günde de mevlit okutulur. Kırkıncı günde evde veya camide mevlit okutulur, gelen konuklara gül suyu ve mevlit şekeri ikram edilir. Mevlidin ardı sıra yemek verilir. Diğer belirli günlerde yemek verilmezse bile kırkıncı günde mutlaka yemek verilir (K-34, K-52). Ölenin ruhunu huzura kavuşturacağı inancıyla ikram edilen yemeğin arkasından helva dağıtılır. Özellikle kırkıncı günde yemek verilmesi kırk sayısı ile alakalı bir durumdur. Şamanizmde kırkıncı gün, ölümden sonra ruhun bedeni terk edeceği gün olarak kabul edildiği için özel bir gündür. Oluşum ve tamamlanma sayısı olan kırk, doğumdan ölüme gelenekler içerisinde yer alan gizemli bir sayıdır.

Elli ikinci günde de mevlit okutulur ve yemek verilir. Elli ikinci günü yapılan işlemlerde, ölünün kemiklerinin etinden ayrıldığı inancı mevcuttur. Yaygın olan inanışa göre, *“Elli ikinci gün ölünün el ve burun kemiği düşer. Burun kemiği düşerken ceset acı çeker. O gün halka verilen yemekleri, melekler altın tabaklar içinde ölünün önüne koyarlar. Ölü bunun sevinci ile burun kemiğinin verdiği acıyı hissetmez. İşte bu sebepten dolayı elli ikinci gün mevlit okutularak yemek verilir.”* (Örnek, 2000: 220)

Ölümün birinci yıl dönümünde de yakınlar davet edilerek mevlit okutulur ki buna anma törenine “sene-i devriye” denir. (K-79, K-81)

Genel olarak özetleyecek olursak, ölen kişinin ardından belirli günlerde ölüyü anmak ve ruhunun rahatlamasını sağlamak için mevlit okutulup aradından yemek verilir. Orta Asya Türk kültüründe olmayan bir gelenek olan mevlit okutma, İslamiyetin kabulünden sonra geleneklerimiz içerisinde yer almış ve günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca eski Türklerde belirli günlerde ölünün ruhunu huzura kavuşturmak amacıyla dağıtılan helva, mevlit okutma geleneği ile iç içe girmiş ve İslâmî bir boyut kazanmıştır.

4.3.1.3. Yas Tutma

Toplumsal, ekonomik, biyolojik ve duygusal yönden bağlı bulunduğumuz bir insanın kaybindan duyduğumuz acıya yas diyoruz. Sevdiği bir kişinin ölümünün ardından duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içerisinde ifade etme toplum içinde yas tutma geleneği ile adlandırılır. Bütün Türk boylarında yas geleneği, ölüm adetlerinin değişmeyen bir unsuru olarak günümüze kadar gelmiştir.

Toplumsal bir niteliği olan yasla ilgili âdetler ve bu âdetlere bağlı işlemler belli bir süre yeni duruma alıştırmaya, acıyı azaltma ve giderek bu üzüntülü durumdan çıkma amacına yöneliktir.

Yas tutmanın en belirgin şekli sesli bir şekilde ağlamaktır. Ölen kişinin ardından sevdikleri, akrabaları, yakınları ağlayarak ölen kişinin yasını tutmaktadırlar. Gözyaşının su iyesi ile eş tutulduğu bu durumda, insanlar gözyaşı dökerek ölünün ruhunu arındırmaya çalışırlar.

Eski Türklerde yas tutma geleneği **Dede Korkut Hikâyeleri’ne** de konu olmuştur. Bamsı Beyrek’in öldüğü hikâyede Beyrek’in ölüm haberi gelince ak evin eşliğinde feryat kopar, kızı gelini ak çıkartıp kara giyinir. Beyrek’in atının kuyruğu kesilir, kırk elli yiğit kara giyinip mavi sarınır. (Ergin, 2009: 210) Görüldüğü üzere Bamsı Beyrek’in ölüm haberi geldikten sonra, ölüm haberini alanlar kıyafetlerini değiştirerek yasa büründüklerini kıyafetleriyle ima ederler.

İlimizde ve yörede ölünün ardından tutulan yas tutma süresi kesin bir zaman dilimine bağlı değildir. *“Yas tutma süresi, üç gün, bir hafta, bir ay, kırk gün, altı ay, bir yıl ve yedi yıl olarak değişmektedir. Bu sürelerin oluşmasında ölenin, yakınlığı, uzaklığı, genç oluşu, erkek-kadın oluşu, kişiliği, toplumsal konumu, toplum içinde sevilip sayılması önem arz etmektedir.”* (Filiz, 2006: 39) Bu sürelerin içinde en yaygın süre kırk günlük süredir. Çoğunlukla kırk günlük süre sonunda yas tutma duygusunda bir azalmanın olduğu gözlemlenmiştir. Eski Türk inanışlarına göre ruh fiziki bedeni 40 gün sonra terk etmektedir ve buna dayanarak kırk günlük süre sonunda acının azaldığına inanılmaktadır.

Yas süresinde kadın da erkek de bazı şeyleri yapmaktan kaçınmaktadır. Bu dönemde genellikle renkli, süslü kıyafetler giyilmez, eğlenceli ortamlara girilmez, gezmeye gidilmez, erkekler tıraş olmaz. Yas süresi boyunca aile ve komşuların sünnet, nişan, düğün gibi törenleri varsa ileri bir tarihe ertelenir ya da taziye evinden izin alınarak eğlencesiz bir şekilde yapılır. (K-81, K-58, K-59)

İlimizde yasın tamamen kalkması için yas süresinin dolması ve üzerinden bir dini bayramın geçmesi gerekmektedir. Kara bayram da atlatıldıktan sonra halk, yasın etkisinin epeyce azaldığına inanır. Ölen kişinin vefatından sonra gelen ilk bayrama yöre halkı “ yas bayramı” veya “ kara bayramı” demektedir. Bu kara bayramda taziye sahipleri bir araya gelerek ölenin ruhunu yeniden yâd ederler. Akraba ve komşular bu

kara bayramda taziye sahiplerini ziyaret ederler. Bu ziyarette tatlı ve şeker yerine acı kahve ikram edilir. (K-31, K-79, K-50)

Eski Türk inanışlarından bilgiler veren **Orhun Abideleri**'nde “yasçı, ağlayıcı” adı verilen bir kişiden bahsedilir. (Ergin, 2001: 29) Eski türk adetlerinde bir boyda ölüm olduğu zaman oraya yasçı adı verilen kişi gönderilir ve bu kişi ölüm acısını paylaşır. Orta Asya türk boylarında oldukça yaygın olan bu âdette, bir boydan diğer boya şan göstergesi olarak yasçı gönderilirdi.

Yas süresinin dolması ve bir dini bayramın üzerinden geçmesi yas tutma süresi tamamlanmış olur. Bundan sonra taziye sahipleri normal hayatlarına dönerek günlük hayatlarını devam ettirirler.

4.3.1.4. Ağıtlar

Canlı ya da cansız bir varlığın kaybının üzerine, ezgili bir şekilde söylenen ayrılık şiirlerine ağıt denmektedir. Kişiler ölüm acılarını hafifletmek için yas süresince ağıtlar yakarlar. Ağıtlarda bir yandan ölen kişilerin iyilikleri, mertlikleri, cömertlikleri, anlatılırken diğer yandan da üzüntüler, feryatlar ve isyanlar dile getirilir.

Esmâ Şimşek'in de dediği gibi, ağıt denilince akla ilk olarak ölüm gelmektedir. Fakat ağıt, sadece ölen bir kişinin arkasından söylenen bir şiir değildir. Savaşta, yangında ve tabii afetlerde, askere gidişlerde, gurbete gönderişlerde, hayvanların ölümünde veya kayboluşlarında söylenen bir türdür. Ağıt esasında kanayan yaraların, yanan gönüllerin, dökülen yaşların haykırılarıdır. Yavrusunu kaybeden ananın, sevdiğine kavuşamayan sevdalının, vatan hasretiyle bağı yanan gurbetçinin, kızını uzak diyarlara gelin eden ananın, depremde-selde evini barkını kaybetmiş insanın hislerini, ıstıraplarını anlatan duygu yüklü sözlerdir. (Şimşek, 1993:1)

“Ağıtlar, tıpkı dua, beddua, dilek ve öğütler gibi insanların bir arada yaşamaya başladığı ilk devirlerden itibaren var olan sözlü ürünlerdir ve insanlığın ortak özelliklerinden biridir. Çünkü insanlar, hangi inanç, hangi ırk ve hangi dilden olurlarsa olsunlar, ilk çağlardan beri ağıt söylemiş, böylelikle ıstıbabını teskin etmek yoluna gitmiştir.” (Kaya, 2004: 258)

Ölenin arkasından yas tutmak, ona yas töreni yapmak hemen her toplumda görülen bir husustur. İnsanın yokluğunun hissedildiği her yerde insanoğlu gidenin arkasından duygularını ağıtlarla ifade etmiştir. Ağıt söylemek veya ağıt yakmak Türk kültüründe de yer edinmiş bir kavramdır ve geçmişi Orta Asya Türklerine kadar

dayanır. İslamiyetin kabulünden önce Türkler için üç önemli tören vardı. Bu törenler; “sığır, şölen ve yuğ”dur. Ölen bir kişinin ardından yapılan yuğ töreninde “sagu” adı verilen şiirler okunmaktaydı ve bu Türkler için önemli bir gelenektir. Sagu adı verilen şiirlerde, ölen kişinin iyilikleri, mertlikleri, yaşarken yaptıkları anlatılırdı. Sagu örneğini en güzel temsil eden şiir Alp Er Tunga sagusudur. Bu şiirde Alp Er Tunga’nın ölümünün verdiği üzüntü anlatılır.

Orhun Abideleri’nde ağıtla ilgili şu terimlere rastlamak mümkündür: “Sıgıt: ağlama, feryad, matem; sıgıtçı: ağlayıcı; sıgıtmak: ağlamak, feryad etmek; yug: yas töreni, ölü yemeği; yogçı/yugçı: yasçı-ağlayıcı, yoglamak: yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek; yoglatmak/yuglatmak: yas töreni yapmak, ölü yemeği verdirmek.” Dede Korkut Hikâyeleri’nde ise: *”Ağlamak- ağlaşmak: bir araya gelip ağlamak, ağlatmak-böğürmek: kalın ses çıkararak ağlamak, buzlatmak: ağlamak-bağırtmak, enişmek: içini çekerek ağlamak, teganni etmek: feryad, bağırma, şiven: feryad, figan, ağlama; zarılık kılmak: ağlayıp, sızlamak.”* ifadeleri yer almaktadır.(Kaya, 2004:259)

İsmail Görkem, **Türk Edebiyatında Ağıtlar** adlı eserinde yöredeki ağıt geleneğini şöyle anlatmaktadır: *“Fırat Havzası’nda ağıtın karşılığı; şivan, nemilemek, loriklidir. Ağıt söylenmeden önce, ölünün eşyaları ortaya dökülür. Ölen genç kız ise, onun son anda işlediği el işinin özellikleri terennüm edilir. Bazı hadiselerde de ölünün resmi de ağıt yakılması için elde tutulur ve elden ele dolaştırılır.”* (Görkem, 2001: 25)

Elazığ ilinde ise ölen kişinin ardından taziye evinde ağıtlar söylendiği tespit edilmiştir. (K-80, K-15) Cenaze sahibi olan kimseler kaybedilen yakınlarına ağıtlar söyleyerek acılarını hafifletmeye çalışırlar. Eski bir Türk geleneği olan ağıt söyleme, ağıt söyleme, ağıt yakma günümüzde de halen geçerliliğini koruyan bir gelenektir.

Başta ölüm olmak üzere çeşitli sebeplerle, sevdiklerinden ayrılan insanlar, duydukları acıyı, ıstırapı sözle dışa vurarak acılarını bir nebze de olsa hafifletmeye çalışırlar. Ağıtlar sadece bir kişinin ölümü üzerine yazılmış eserler değildir. Ağıtlar, ilk olarak ölenlerin ardından söylenmiş şiirler olarak algılansa da özünde ayrılığı barındıran manzum eserlerdir. Gelinin baba evinden ayrılması, tabii afetler sonucunda insanların evlerinden ayrılması, askere giden gencin baba ocağından ayrılması, insanın vatanından ayrılması, sevdiğinden ayrı düşmesi insanlara ağıt yaktıran diğer sebeplerdendir.

4.3.1.5. Baş Sağlığı Dileme ve Teselli Edici Sözler

Başsağlığı dileme, kalıplaşmış sözlerle acıyı ve yası azaltmaya yönelik bir gelenek olmakla beraber her cenaze töreninde uygulanan bir pratiktir.

Ölen kişinin sahiplerinin acısına ortak olma, acısını azaltmak, acısını paylaşmak amacıyla öldüğü günden itibaren bir yıla kadar ölü sahiplerine baş sağlığı dilenir ve avutucu sözler söylenir. Bu sözler söylenirken amaç acıyı azaltmak ve teselli vermektir. Teselli edici sözler kullanırken, ölen kişinin iyi tarafları, onunla yaşanan güzel anılar da beraberinde zikredilir.

Başsağlığı dilemenin en geçerli yolu taziye evine gitmektir. Eğer taziye uzak bir memleketteyse veya gidilemeyecek kadar uzak bir yerdeyse telefonla da başsağlığı verilebilir.

Başsağlığı dilemek hem İslami bir vazife hem de insanî bir davranıştır. Bu yüzden yöre halkı bu davranışı gelenek haline getirmiştir.

Başsağlığı ve avutucu sözlerden en yaygın kullanılanlara örnekler verelim:

- Başınız sağ olsun. (K-81)
- Allah rahmet eylesin. (K-59)
- Allah başka acı vermesin. (K-54)
- Allah sabırlar ihsan eylesin. (K-83)
- Allah sizlere uzun ömür versin. (K-87)
- Allah evlatlarınıza uzun ömür versin. (K-79)
- Allah tahsilâtını affetsin. (K-84)
- Mekânı cennet olsun. (K-102)
- Allah kalanlarınızı bağışlasın. (K-96)
- Allah sabrınızı arttırsın. (K-101)
- Yeri nur, mekânı cennet olsun. (K-18)
- Toprağı bol olsun. (K-24)

Başsağlığı dileme, sözün sağaltıcı gücünden yararlanılarak söylenen sözlerdir ve Türk toplumunda toplumsal dayanışmayı kuvvetlendiren bir davranıştır.

4.3.1.6. Mezarlık Ziyaretleri

Eski Türklerde mezarlıklar kutsal yerler olarak kabul edilmiştir. Türkler için o kadar kutsal ve önemli yerlerdir ki eski Türkler mezarlıkların yanı başında kurbanlar

bile kesmişlerdir. İslamiyet inancında ise kabirler, ahiret hayatının başlangıcı olarak benimsenmiştir. Bu iki inancın iç içe geçmesi sebebiyle mezarlık ziyaretleri Türk kültüründe geçmişten bugüne kadar gelmiş ve bir gelenek halini almıştır.

Mezarlık ziyaretleri İslami bir inanç gibi görünse de, Türk boyları içinde en eski ve köklü bir inanç olan atalar ruhu ile ilgilidir. Yapılan ziyaretlerde ölenin ruhunun memnun edilmesiyle ondan gelecek olan kötülükler uzaklaştırılmaya çalışılır. *“Eski Türkler ölmüş atalarının ruhlarına daima saygı göstererek, onları her zaman hoşnut etmeleri gerektiğine inanmış, memnun edilmediği takdirde ruhlarının onlara gazap vereceği inancını yaygın olarak benimsemişlerdir. Bu yüzden haftanın bir günü, genelde Perşembe akşamı, ataların ve ölenlerin ruhu için Kur’an okunur ve dua edilir”*. (Kalafat, 2007/b:) Perşembe akşamları Kur’an okuma İslami bir gelenek gibi görünse de özünde ata ruhları memnun etmeyi barındıran bir davranıştır.

İlimiz ve çevresinde mezarlıklar ve mezarlık ziyaretleriyle ilgili inanışlar oldukça kuvvetlidir. Ölen kişinin mezarının belirli günlerde ziyaret edilmesi dini açıdan kabul görmüş yaygın bir davranıştır. Kabrin başında Kur’an ayetlerinden Fatiha suresi ve Yasin suresi okunur. Kabirde Kur’an okuyarak ölen kişinin ruhuna bağışlanır ve Kur’an okumanın peşinden kabulünü umarak ölüye dua edilir. Çünkü duanın ölüye fayda vereceğine inanılır.

Günümüzde türbe ziyaretlerinin arka planında yatan sebep de atalar ruhunu memnun etmedir. Anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere mezarlık ziyaretlerinin asıl fonksiyonu Atalar kültüdür ve atalar kültü eski inanç sisteminin günümüze kadar gelmiş İslamlaşmış bir uzantısıdır.

Geleneklerimizde, belirli günlerin dışında ölülerin anıldığı, mezarlıklarının ziyaret edildiği günlerde vardır. Dini bayram günlerinin arifesinde mezarlıklar ziyaret edilerek, ölen kişiler anılır. Bu ziyaretlerde Kur’an-ı Kerim okumayı bilenler mezar başında Yasin Süresi okuyarak ölenin ruhuna bağışlarlar. Kur’an okumayı bilmeyenler ise Fatiha Süresi okuyarak dua ederler (K-81, K-98, K-44). Arife günü ziyaret yapılamazsa bayram sabahı da bu ziyaret gerçekleştirilebilir. (K-72, K-62)

Ayrıca askere gitmeden önce gençler yöreden ayrılırken mezarlık ziyaretinde bulunurlar (K-80). Burada askere gitmeden önce ata mezarlarının ziyaretleriyle ataların ruhları memnun edilmeye çalışır ve böylece askerliklerinin hayırlı geçeceğine inanılır.

Yine düğün törenlerinde, gelin evinden aldıktan sonra, oğlan evine gelmeden önce mezarlığa götürülür ve orada evliliğin hayırlı geçmesi için dua edilir.

Hem askerin hem de gelinle damadın mezarlık ziyareti yapması atalara karşı duyulan saygıdan ibarettir. Eski Türklerde ve İslâmiyeti kabul eden Türk boylarında ata mezarlarını ziyaret ve onlara hürmet gösterme geleneği toplumsal hayatta önemli bir kavramdır. Hayatta karşılaşılabilecek güçlükler karşısında ata ruhlarında onlardan yardım alınacağı ve bu ruhların kötülükleri kovacağı inancı vardır.

Türkler, iyiliklerin ve kötülüklerin iyelerden ve ata ruhlarından geldiklerine inandıkları için, onları kızdırmamaya, onların yardımlarını kazanmaya ve onları memnun etmeye çalışmışlardır. İşte bu sebepten dolayı Türkler hayatın her safhasında kötülüklerden korunmak ve onların yardımlarını almak için pek çok pratiği uygulamaya koymuş, etrafında bugün gelenek, görenek, âdet dediğimiz toplumsal normları oluşturmuş ve bunların kuşaklar boyu dini inanç kimliği altında sürmesini sağlamıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde, hayatın son geçiş evresi olan ölümü geleneklerle verip eski Türk inançlarıyla bağlantısını kurmaya çalıştık. Ölüm geleneklerinin araştırma yaptığımız her yörede ortak değerlere sahip olduğunu gördük. Hayatın diğer safhalarında yöreler arası farklılıklarla rastlamamıza rağmen bu safhada farklılıklara pek rastlayamadık.

Yaptığımız araştırmalar da gördük ki bugün de uyguladığımız pratiklerin bir kısmının İslami değerlerle bir kısmının da eski Türk inançlarının kalıntılarıyla gerçekleşmektedir. Yaşar Kalafat'ın da dediği gelenek ve göreneklerimizden çoğu merkezinde Tanrı yer alır. Türkler tarih boyunca Tanrı merkezli, yardımcı ve koruyucu iyelerle, yer-gök iyeleriyle, kara iyelerle ve atalar ruhu ile birlikte bir inanç sistemi geliştirerek ona inanmış ve gelenek görenekleri bu sistem çerçevesinde geliştirmişlerdir.

Türkler, iyiliklerin ve kötülüklerin iyelerden ve ata ruhlarından geldiklerine inandıkları için, onları kızdırmamaya, onların yardımlarını kazanmaya, onları memnun etmeye çalışmışlardır. İşte bu sebepten dolayı Türkler hayatın her safhasında kötülüklerden korunmak ve onların yardımlarını almak için pek çok pratiği uygulamaya koymuş ve etrafında bugün gelenek, görenek, âdet dediğimiz toplumsal normları oluşturmuş ve kuşaklar boyu dini inanç kimliği altında sürmesini sağlamıştır.

İnançlar açısından değerlendirecek olursak Tanrı inancı kanaatimizce ad değiştirse de Tanrı'ya olan inanç başlangıçtan beri değişmemiştir. Eski inanç sistemlerinde yer alan iyelerin yerini bugün melekler almıştır. Kara iye diye adlandırdığımız iye bugün şeytan olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak iyelerin ruhların bugün cin şeklinde tasavvur edilmesi bölgede hala eski inanç sisteminin

(bilinmese de) devam devam ettiğinin göstergesidir. Eski inanç sisteminin İslamiyet adı altında hâlâ devam ettiğini yaptığımız araştırma sonucunda söylememiz mümkündür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ELAZIĞ'DA GÜNLÜK HAYATLA İLGİLİ UYGULAMALAR VE BUNLARIN ESKİ TÜRK İNANCIYLA İLGİSİ

Türk kültürü içerisinde ve toplumsal hayatta dini inanışlarla iç içe geçmiş bir takım uygulamalar vardır. Bu uygulamalar, insanlığın başlangıcından bugüne kadar gelmiş ve hayatın her döneminde geçerliliğini korumuştur. Hayatın geçiş dönemleri olarak adlandırdığımız doğum, evlenme ve ölüm aşamalarında uygulanan pratikler insanların bir dönemden yeni bir döneme geçişini kolaylaştırmak hayata geçirdiği uygulamalardır. Doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde uygulanan pratikler dışında günlük hayatı kolaylaştırmak için gerçekleştirilen bazı pratikler de mevcuttur. Doktorun olmadığı yerlerde, hava tahminlerinin yapılmadığı dönemlerde, hayvanların veteriner olmadığı zamanlarda hayvanlara yapılan tedavilerde halk birtakım işlemleri kendi yöntem ve teknikleriyle gerçekleştirmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde halkın günlük hayatta kendi çabalarıyla geliştirdiği uygulamalardan bahsedeceğiz.

5.1. Halk Hekimliği

Halkın, doktora gitme imkânı olmadığı zamanlarda, tecrübe ve gelenekle oluşturduğu bir takım sağaltma işlemleri vardır. Bu dönemde kullanılan ve hastalıkları iyileştirici yöntemlere halk hekimliği adı verilmektedir. Tecrübe ve geleneğe bağlı uygulamalar olduğu için halk tarafından oldukça rağbet görmektedir. Geçmiş dönemlerde, kasaba ve köylerde yaşayan halk bugünkü gibi sağlık olanaklarından kolayca faydalanamamaktaydı. Bu sebepten muzdarip olan yöre insanı kendi yöntem ve imkânlarıyla hastalıklara karşı mücadele etmeye başlamıştır.

Halk hekimliği kapsamında, halk mevcut olan hastalıkları, bitkilerden ilaç yaparak, yatır ve türbeleri ziyaret ederek, hocalara muska yazdırarak veya bir ocaklıya görünerek tedavi etmeye çalışmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dirse Han'ın oğlu Boğaç'ın vurulmasından sonra Hızır Boğaç'ın annesinin yanına gelerek, Boğaç'ın yarasını üç kere sıvazlar ve dağ çiçeği ile anasının sütünün yarasına merhem olacağını söyler. (Ergin, 2009: 32) Yine Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâye'de Karacık Çoban kâfirlerle savaşırken yaralanır ve kâfirlerin cesetlerini yakarak keçesinden isli kül yapıp, yarasını iyileştirir.

(Ergin, 2009: 41) Görüldüğü üzere Orta Asya Türk döneminden bugüne halk, kendi yöntemleriyle hastalıkları tedavi etmeye çalışmıştır. Günümüzde tıbbın gelişmesine rağmen, geleneksel yöntemleri “atadan görme işlemler” olarak adlandırdıkları tedavi yöntemleriyle hastalıkları iyileştirmeye çalışan kesim hala mevcuttur.

Halk hekimliğinin pratiklerinde hem İslam öncesi hem de İslam sonrası inanışlar etkilidir. İslam öncesinde Kamların uyguladıkları yöntemler, İslam sonrasında ocaklıların uyguladıkları pratiklerde devamlılıklarını sürdürmüştür.

Halk hekimliği, insanın sağlık durumundaki bozuklukların yanı sıra, nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve cin, peri, gibi gerçek dışı varlıkların neden olabilecekleri türlü sakatlıklara kadar pek çok kavramı içine almaktadır.

Halk hekimliğinde, hastalıkların teşhisi ve tedavisi için kullanılan yöntemleri genel olarak iki şekilde inceleyebiliriz:

1. Büyüsel-sihirsel işlemler
2. Türbe ziyaretleri

5.1.1. Büyüsel – Sihirsel İşlemler

İlaçla tedavi yöntemi dışında kalan bu yöntem, birtakım uygulamaların yetkili kişiler tarafından yapılmasıdır. Yetkili diye adlandırdığımız kişi “ocak”tır. Ocaklı diye tabir ettiğimiz kavram eski Türk inançlarından günümüze kadar gelen “kam” inancının tezahürü ya da devamı niteliğinde sayabileceğimiz bir kavramdır.

Rıfat Araz ocaklı kişiler hakkında şu bilgileri verir: “*Yöremizde ve çevresinde bazı kişilerin, kişiliklerinde mevcut olan olağanüstü kabiliyetleri sayesinde bazı hastalıkları tedavi edebileceklerine inanılmaktadır. Bu kişilere “ocaklı”, oturdukları eve ise “ocak” denmektedir. Kişinin ocaklı olabilmesi için herhangi bir öğrenim görmesine gerek yoktur. Ocaklı kendisinde bulunan bu kabiliyeti varlığını hissettiği kendi çocuğuna veya kendi soyundan uygun gördüğü birisine el vermek suretiyle devreder. Eski Türk boylarında Kam, Şaman Oyun, Ozan, baskı / bahşı adı verilen ve belli soya bağlı olarak geldiğine inanılan, kuvvet ve kudret fonksiyonlarına sahip kişiler İslamiyet sonrası ocaklı adını alarak, bazı hastalıkları iyileştirmeye çalışmışlardır.*” (Araz, 1995: 84-85) Anlaşılabacağı üzere “ocak” diye tabir edilen kişi Eski Türk boylarında görülen, Kam/ Şaman/ Oyun/ Ozan/ Baksı adı verilen olağanüstü güçlere sahip kişilerdir ve hastalıkların iyileştirilmesinde etkili rol oynamaktadır.

“Yöremizde Allah’tan geldiğine inanılan bir belâ, kötü niyetli kişilerin yaptıkları büyü, sihir, nazar gibi usullerle ortaya çıkan bir dert yahut ateş, ocak, eşik gibi kutsal varlıklara karşı gösterilen bir saygısızlık neticesinde aileye gelen bir felaket olarak değerlendirilen muhtelif hastalıklar vardır. Bu hastalıkların teşhis ve tedavisinde geçmişten beri etkisinin olduğuna inanılan hastanın şifa bulacağına inanılan ocaklar mevcuttur. Bu ocaklar, sarılık ocağı, karıncalık ocağı, uçuk ocağı gibi hastalıkların adı ile anılmaktadır.” (Araz, 1995:158) Yöre insanı ise ocaklı kimse için “ Nefesi çok iyi geldi, Eli çok iyi geldi, Üstümdeki ağırlıklar kalktı” tabirlerini kullanmaktadır.

Geniş bir alana sahip olan bu bölüm ayrı bir çalışma alanına sahip olduğu için biz yörede en yaygın uygulanan uygulamalardan bahsetmeyi uygun gördük.

Yöremizde en yaygın ocak, nazar değmesine karşı kurşun dökme ocağıdır. Kendisine nazar değdiğine inanan kişi bu konuda yetkili ocağa giderek bu kötü etkiden kurtulmak için kurşun döktürme pratiğini uygular. Kem göze gelme, göz değmesi, nazara gelme, nefesi dokunma gibi adlarla ifade edilen nazar, yaratılmış tüm canlı ve cansız varlıkları kötü etki altına aldığına inanılmaktadır. Nazar, kişinin konuşmasına, boyuna, kıyafetine, çalışkanlığına, evine, bahçesine, malına, mülküne, bağına – bahçesine, kişiliğine, ekonomik gücüne ve akla gelebilecek her türlü meseleye hedef olabilmekte ve kişiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla halk, keskin göze, kuvvetli dile ve güçlü nefese sahip olan kötü niyetli kişilerin bakışlarından, nefeslerinden ve dillerinden sakınıp korunmaya çalışır ve bu kötü özelliklere sahip kişilerden uzak durur.

Yöremizde kurşun dökmek, nazar değmesine karşı iyi geldiğine inanılan bir tedavi şeklidir. Yaygın olan inanışa göre kurşunu ehli olan kişiden başka kimse dökemez. Bu pratiği uygulamayı yörede sadece “ocaklı” kişiler yapmaktadır. Nazara geldiğini düşünen kişi nazar ocağına götürülür ve ocaklı kişiler tarafından gerekli tedavi şekli uygulanır.

Kaynak “ocaklı” kişimiz tarafından uygulanan kurşun dökme pratiği şu şekilde gerçekleşmektedir:

- Ocaklı kişi tarafından hasta kişinin üzerine bir örtü örtülür.
- Bir kalburun içerisine bir miktar tuz, ekmek, bir soğan ve bir üsküre su konulur.
- Ocakta veya ateşte bir miktar kurşun eritilir.

- Hasta kişi örtünün altına girer, bir başka kişi de kalburu hasta kişinin başının üstünde tutar, ateşte eritilen kurşun, kalburun içerisinde bulunan üskürenin içine dökülür. Ocaklı kişi suyun içine kurşunu dökerken; “mavi gözler, elâ gözler, yeşil gözler, siyah gözler çıksın” ve “ elemterefiş kem gözlere şiş” der. Ocaklı suyun içindeki kurşuna bakarak çeşitli yorumlar yapar ve nazar değdiren kişinin eşgalini belirlemeye çalışır. Daha sonra suyun içinden alınan kurşun, tekrar ateşe atılarak eritilir ve tekrar hasta kişinin başındaki kalbur içindeki üsküreye dökülür. Bu işlem üç kez tekrarlanır. Bu işlem tamamlandıktan sonra kalbur içindeki malzemeler (ekmek, tuz, soğan) dört yol ağzı olan bir yola atılır ve arkaya bakmadan eve dönülür. Bu sağaltma işleminden sonra hastanın nazarın kötü etkisinden kurtulacağına inanılır. Bu işlem üç çarşamba günü tekrarlanır. Kurşun döken ocaklıya bir miktar para vermek şarttır. (K - 81)

Yapılan işlemlerde kurşun, demirin koruyuculuk vasfını üstlenmiştir. Kurşunun eritilip suya atılırken çıkardığı ses kötü iyeleri / ruhları kovmak, ortamdan uzaklaştırmak içindir. Kurşunun suyun içine atılması suyun temizleyici vasfından kaynaklanmaktadır. Kurşunun su ile temasında hastalığın tedavisi inancı; demir, ateş ve suyun kutsallığına ait inançlarla, “koruyucu ruh” inancıyla bütünleşmektedir. Soğanın ve tuzun yola atılması ise acıların, hastalıkların karşı rakibe geçmesi amacını ve inancını taşır. Kurşun dökme sırasında “Elemtefiş kem gözlere şiş” ifadesi Orta Asya Türk boylarında şamanların ettiği duayı anımsatır.

Geniş bir alana sahip olan bu bölüm ayrı bir çalışma alanına sahip olduğu için biz sadece yörede eski Türk inancıyla yakından ilgili olan kurşun dökme pratiğinden bahsettik ve gördük ki bu uygulamada eski Türk inancının izleri hala canlı bir şekilde yaşatılmaktadır.

5.1.2. Türbe Ziyaretleri

Halk hekimliği kapsamında büyüsel-sihirsel işlemler dışında türbe ve yatır ziyaretleri de bulunmaktadır. Türbe ziyareti, yöremizde oldukça yaygın inanç ve uygulamalardan biridir. Hasta olan kişi doktordan veya halk hekimliğindeki pratiklerden şifa bulmamışsa bölgede kutlu şahıs olarak gördüğü türbe ve yatırlara giderek hatta orada kurbanlar keserek şifa bulacağına inanmaktadır. İnsanlar, türbe ve yatırlara dilekleri doğrultusunda iplikler, çöp bebekler, çaputlar, buğdaylar bırakmış ve

hatta kurbanlar kesip Allah'tan şifa beklemişlerdir. Yöre halkı, bu inançlar ve pratiklerle türbede yatan ulu kişiye dua ile yakarışlarda bulunarak “ulu kişinin yüzü, suyu hürmetine” der ve her türlü bela ve hastalıktan kurtulacağına inanır.

Yöremizde bazı ulu kişilerin türbelerinden umulan şifalardan bazıları şunlardır.

- Beşikli Baba; çocuğu olmayanların veya olup da yaşamayanların ziyaret ettiği bir türbedir. Çocuğu yaşamayan çiftler bu türbeye giderek bebek ve beşik sembollerini bu türbeye bırakır ve çocuklarına kavuşacağı günü ümitle bekler. (K- 36)
- Murat Baba; muradı olup da ulaşamayanların gittiği bir türbedir. (K-21)
- Uryan Baba; delilerin, sarası olanların ve felçlilerin gittiği bir yatırdır. (K-13)
- Nadir Baba; çocuğu olmayan genç gelinlerin ümit kapısıdır. (K-20)
- Seyyid Kasım Baba; kulağı ağrıyanlar gider. (K -26)
- Çapakçurlu Şeyh; şiddetli baş ağrısı çekenlerin gittiği türbedir. (K-38)
- Fethi Ahmet Baba; çocuğu olmayanların ve muradının olmasını isteyenlerin gittiği bir türbedir. İnanişe göre, çocuğu olmayan kadın bu türbeyi ziyaret ettikten sonra çocuk sahibi olursa, çocuğunun adını Fethi Ahmet koymak zorundadır. Elazığ ilinde isim analizi yapıldığı zaman, Fethi Ahmet isminin en çok kullanılan isim olduğu görülmüştür.

Türbe ve yatır ziyaretleri İslamiyetle uyum içerisinde görünmesine rağmen, uygulanan pratiklerin İslamla alakalı bir yönü bulunmamaktadır. Bu pratikler halkımız tarafından İslami gerçeklere dayandırılrsa da Orta Asya Türk kültüründe görülen Atalar kültü inancının günümüze kadar gelmiş şeklidir. Orta Asya'da İslamiyetten önce, atalar öldükten sonra ruhlarının olağanüstü güçlere sahip olacağı ve bu sayede hayatta kalanlara yardım edeceği inancı vardır. Bu inanca bağlı olarak, insanlar saygı ve korku karışık bir şekilde ölenin ruhuna gereken hürmeti göstermişlerdir. Bu sebeplerden dolayı, eski Türkler atalarının eşyalarını ve mezarlarını kutsal saymışlardır. Hatta o dönemlerde ölenlerin eşyalarıyla birlikte gömülmesi, onların ne kadar kutsal olduğunu göstermektedir. Geçmiş zamanda insanlar atalarının mezarlarını kutsal kabul ederek ruhlarına kurbanlar sunmuşlardır. İslamiyetin kabulüyle bu inanca İslami unsurlar da eklenerek günümüze kadar gelmiştir ve geleneğimizde köklü ve sağlam bir yer edinmiştir. Türbelerde bağlanan çaputlar, bezler, iplikler ise birer saçı mahiyetinde

karşımıza çıkan nesnelerdir. Gök-Tanrı inancının uzantılarından biri olan saç Orta Asya Türk toplumunda görülen yaygın geleneklerden biridir. Tanrı ile ata ruhlarını memnun etmek amaçlı yapılan bu uygulama geçmiş dönemlerde kansız kurban olarak kabul edilmiştir. Kansız kurban mahiyetinde olan saç, Türklerin Tanrı'ya yaklaşmak için uyguladıkları yöntemlerden birisidir. Sadece türbe ziyaretlerinde uygulanmakla kalmayarak hayatın geçiş evrelerinde de kullanılmıştır. Geçiş evrelerinde, hayatta yeni bir döneme geçişi kolaylaştırmak amaçlı yapılmıştır. Saçı sayesinde bazı ruhlar memnun edilerek, kötü amaçlı ruhlar da saç sayesinde ortamdan uzaklaştırılmaktadır.

5.2. Halk Veterinerliği

Geçimini ahırdaki hayvandan sağlayan, karnını hayvan ürünleriyle doyuran kırsal kemsimdeki yöre halkı, hayvanına evindeki insan kadar değer vermektedir.

Yöre halkının veteriner olmadığı zamanlarda ya da veterinerlere ulaşamadığı durumlarda hayvanlarını çeşitli hastalıklardan korumak veya hayvanlarını tedavi etmek için başvurdukları uygulama ve pratiklerin tümüne halk veterinerliği denilmektedir.

Yöre halkının hayvanlarını iyileştirmek için uyguladığı yöntemlerden bazıları şunlardır:

- Kırığa ve çıkığa karşı, hayvanın bir yeri kırıldığı zaman, kırık olan yer makasla kırılır. Un ve yumurta haline haline getirilen karışım kırık olan bölgeye sıkıca bağlanır.(K-67)
- Hayvanın boğazının altı şişerse buna keleş hastalığı denir ve hayvan tuz yedirilir. (K-94)
- Hayvanın çok yonca yemesinden karnı şişerse yağ ile toprak yedirilir. (K-94, K-85)
- Hayvanın karnı şişerse, hayvana limon tuzu yedirilir, ayran ve sumaklı su içirilir. (K- 94)
- Hayvanda bit olursa, tandırın külü veya tezeğin külü hayvana sürülür. (K -81, K-62)
- Hayvanda yara çıkarsa, pancar ve peliz otu tabakta iyice ezilir yaranın üzerine bağlanır. (K-93)
- Sıcaktan hayvanın karaciğeri kaburgası yapışırsa, çamdan alınan sarı katran, haşhaş ve tuz karıştırılır hayvana yemi ile beraber yedirilir. (K- 75)

- Hayvana nazar değmişse muska yazılır hayvana takılır. Ayrıca, nazar boncuğu hayvanın boynuna asılır. (K-7)
- Hasta olan hayvanın kulağının bir kısmı kesilir kirli kan akıtılır. (K-47)
- Uyuz olan hayvana benzin ya da gaz yağı vücuduna sürülür. (K-47, K-62)
- Göz hastalıklarında insan tükürüğü hayvanın gözüne sürülür. (K-47, K-89)
- Hayvanı yılan sokarsa, yılanın soktuğu yer iğneyle delinir ve yılan sokan bölgeye yoğurt sürülür. (K-41)

Halk veterinerliğinde, hasta olan hayvanı tedavi etmek ve onu eski sağlığına kavuşturmak için uygulanan eski geleneksel yöntemlerden faydalanılmaktadır. Doktorun bulunmadığı hallerde kullanılan bu yöntemler günümüzde ilkel olarak kabul edilseler de şifa getiren metodlar olduğu için toplumda halk tarafından kabul görmüşlerdir.

5.3. Halk Meteorolojisi

İnsanların hayatlarını düzenlemesinde hava şartlarının çok büyük payı vardır. Yola, bağa, bahçeye ve tarlaya gidecek olan insanlarımız, yapacakları işlerle ilgili planlamalarını yaparken mutlaka hava şartlarını göz önünde bulundururlar.

Günümüzde hava durumları gazete, radyo, televizyon ve internet gibi haber kaynaklarından öğrenilirken, geçmişte hava durumları tecrübe ile sabitlemiş deneyimler sonucu öğrenilirdi. Geçimini çiftçilikle sağlayan kırsal kesim insanı bu deneyimlere dayanarak meyvesini sebzesini eker, hava durumuna göre bağ-bahçe işlerini yapmaktadır. Tarımsal faaliyetlerini herhangi bir yazılı belgeye dayandırmayan halk, nesillerden nesillere aktarılan deneyimlerle işlerini fiiliyata geçirmektedir. Bu tecrübelerle dayanarak inanılan tahminler aşağıdaki gibidir:

- Yüksek dağların tepesine koyu bulutlar çöktüğü zaman yağış beklenir. (K-87)
- İnekler burnunu havaya dikerse ve koyunlar toplu halde yayılırsa yağmur yağar. (K-67)
- Gökyüzü parlak ve yıldızlı olursa hava güneşli ve sıcak olur. (K-29)
- Ağaçta armut ve ayva çok olursa kış sert geçer. (K -18)
- Kuşlar havada toplu halde ötüşürse yağış olur. (K -73)
- Kavak ağacı yapraklarını tepeden dökerse, kış sert geçer. (K-101)

- Kurbağalar ötmeye başlarsa yaz gelir. (K -79)
- Kışın, gece gökyüzünde yıldız çok olursa hava ayaz olur. (K-96)
- Arılar hızla peteklerine geri dönerlerse yağmur yağar. (K - 59)
- Hava çok sıcak olursa, ardından yağmur yağar. (K-102)

Halk meteorolojisi içerisinde düşündüğümüz diğer bir husus ise yağmur duasıdır. Yağmurun meteorolojik bir olay olması sebebiyle, yağmur yağdırma pratiğini bu bölümde açıklamayı uygun gördük.

Yağmur yağdırma, havaların kurak gittiği dönemlerde geciken yağmuru yağdırmak ve böylelikle toprağı canlandırmak amacıyla düzenlenen dinsel ve büyüsel işlemlerin yapıldığı bir törendir. Özellikle tarımla uğraşan toplumlarda iklim şartlarının ve yağış seviyesinin alınacak mahsulü etkilemesinde önemi büyüktür. Bu nedenle insan doğa olaylarını bir takım güçlerle kontrol olmaya çalışmış ve yağmur yağdırmak amacıyla bir takım törenler düzenlemişlerdir. Bir başka deyişle yağmur yağdırma törenleri, insanoğlunun kendisinin üstesinden gelemeyeceği durumlardan yağmursuzluk durumu tersine çevirerek bir nevi büyü yapmasıdır. Yapılan bu büyüde, taklit, kılık değiştirme, toplu yemek yeme gibi özellikler bulunmaktadır.

Elazığ yöresinde ‘Molla Potik’ denilen yağmur yağdırma amaçlı yapılan bir tören mevcuttur. Anadolu’nun muhtelif yörelerinde Molla Potik, ‘Çömçe Gelin’, ‘Godi Godi’, ‘Çullu Kadın’, ‘Gelin Gök’, ‘Göde Göde’, ‘Yağmur Gelin’ gibi adlarla anılmaktadır. (Araz, 1995:147) Bu törende eski Türk geleneklerinden kalma pratikler uygulanır ve Allah’a yağmur yağdırması için dualar edilir.

Esmâ Şimşek “Çömçeli Gelin” adı verilen yağmur yağdırma töreninin üç aşamadan oluştuğunu şu ifadelerle aktarmaktadır: “ Çömçeli Gelin adı verilen bu tören, aynı zamanda çocuklar tarafından oynanan bir oyundur ve üç aşamadan oluşur. Birinci aşama olan hazırlık aşamasında kuraklığın baş gösterdiği günlerde köyün/mahallenin çocukları bir araya gelerek Çömçeli Gelin oynamaya karar verirler. Ağaçtan yapılmış bir kaşık üzerine bir değnek bağlanarak insan sureti yapılır, üzerine bir kız çocuğunun elbisesi giydirilir ve başına bir örtü örtülen bu şekil bir gelini çağırıştırır. Tahtadan yapılmış bu bebeğe Çömçeli Gelin adı verilir. Çocuklardan biri Çömçeli Gelin’i elinde tutar. Çocuklardan birkaçı ise verilecek yiyecekleri koymak üzere bir torba/heybe taşır böylece hazırlık aşaması tamamlanmış olur.

İkinci aşama ise oyunun oynandığı asıl kısımdır. Bu aşamada, hazırlanan bebeği taşıyan çocuk önde olmak üzere diğer çocuklarla birlikte kapı kapı dolaşıp, hep birlikte Çömeli Gelin tekerlemesini söylerler. Bu tekerleme şöyledir:

*“Çömçeli gelin çöm ister
Bir kaşıcık yağ ister
Yağ verenin oğlu olsun
Bulgur verenin kızı olsun
Teknede hamur
Tarlada çamur
Ver Allah’ın ver
Bir sulu yağmur”* (Şimşek, 2003: 81)

Tekerlemenin ardından, ev sahibi çocuklara; yağ, bulgur, un, yumurta vs. gibi yiyeceklerden verir. Yiyeceklerden birini veren ev sahibi Çömçeli Gelini taşıyan çocuğun üzerine su döker. Yağmurun çok yağmasını isteyen ev sahibi daha fazla miktarda su döker. Böylece suyla ıslanan çocuklar hızla o evden uzaklaşarak, başka bir eve giderek aynı uygulamaları gerçekleştirir.

Son aşama ise toplanan yiyeceklerin pişirilip ardından dua edilmesidir. Mahalleden/köyden toplanan; yağ, tuz, un, yumurta, ekmek vs ile yemek yapılır ve birlikte yenir, ardından da yağmurun yağması için dualar edilir. (Şimşek, 2003: 80-83)

Çömçeli Gelin oyunu Elazığ yöresinde de aynı maksatla ve aynı kurallarla oynanan bir oyundur. Fakat oyun kısmında söylenen tekerlemelerde bazı küçük farklılıklar bulunmaktadır. Elazığ yöresinde “Molla Potik” adı verilen bu oyunun tekerlemesi aşağıdaki gibidir:

*“Molla Potik ne ister
Allah’tan yağmur ister
Tenekeden gavurma ister
Küpden bulgur ister
Çiniden yağ ister”* (Araz,1995: 416)

“Molla Potik” veya “Çömçeli Gelin” oyunu içerisinde eski Türk inanışlarına dair pek çok iz bulunmaktadır. Bunları sırasıyla açıklamaya çalışalım: Çömçeli Gelin’in

ağa./tahta kaşıktan yapılması, ağaç kültü ile alakalıdır. Türkler ormanları ve ağaçları kutsal kabul etmiş ve ağaçların bir ruhunun olduğuna inanmışlar ve onlara iye sıfatını vermişlerdir. Tanrı'ya yaklaşmak için iyeleri aracı kabul eden Türkler, dileklerini iyeler vasıtasıyla Tanrı'ya iletmişlerdir. Burada ağaç iyesi tahta kaşık kabul edilerek yağmursuzluk durumu ağaç iyesinin yardımıyla giderilmeye çalışılmıştır.

Belli bir tekerleme ile Allah'tan yağmur isteme, Şamanizmde, Şaman duaları ile yapılan törenleri anımsatmaktadır.

Evlerden toplanan; yağ, un, tuz, bulgur vs gibi yiyecekler birer saçı mahiyetindedir. Bilindiği üzere, eski Türkler olağanüstü güçlere sahip olduklarına inandıkları iyelere, rızalarını almak ve iyiliklerini kazanmak amaçlı bir takım yiyecekler sunmuşlardır. Bu uygulamada bazı iyelerin yardımlarını almak için bulgurun, unun, yağın, tuzun vb. dağıtıldığını görüyoruz.

Çömçeli Gelin'in başından aşağı su dökme pratiğinde su hem yağmuru simgeler hem de su iyesini temsil eder. Su iyesinin, temizleyici gücünden yararlanmak amaçlı yapılan bir uygulamadır.

Uygulamalar sırasında, okunan Kur'an- Kerim ve dualar İslami kökenli inanışlarla alakalıdır. Yöre halkı çeşitli dualar okuyarak Allah'tan yardım dilemektedirler.

Yörede Molla Potik uygulamasının dışında taşlarla ilgili yağmur yağdırma pratiklerine de rastlanmaktadır. Haraput'ta gerçekleştirilen bir başka yağmur yağdırma töreni ise şu şekildedir: *“Harput'ta Akyol mezarlığında meftun bulunan Hacı Ali Efendi namı ile bilinen ulu ve bilge kişinin mezarından alınan nohut büyüklüğündeki kırk bir adet taşın her birine yedi defa Yasin-i Şerif okuduktan sonra, bez bir torbanın içersinde doldurup ağzı bağlanır. Sonrasında bu torba akan bir suyun içine bırakılır. Torbanın akan suda gitmemesi için, suyun kenarına çakılan bir kazığa bağlanır. Bu davranıştan sonra yağmurun yağması beklenir. Eğer çok şiddetli yağmur yağarsa yağmuru durdurmak için taş dolu torba sudan çıkarılır. Torbadaki taşlar tekrar eski toprağına iade edilir. Yörede bu pratiği bizzat yapanlar, yapıldığını görenler ve duyanlar vardır”*. (Araz, 1995:148)

Bilindiği üzere Türk inançlarında su, taş ve ata ruhları kutsal kabul edilmektedir. Burada taş az önceki pratikteki gibi yapısında “koruyuculuk ve kurtarıcılık” unsurlarını barındırmakta ve ek olarak “bolluk, bereket” verme unsurlarını da içermektedir. Burada mezardan alınan taşın su ile teması ile mezarın aracı tutulmasından ata ruhlarının da

yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Taş veya taşlarla yağmurun yağdırılması inanç ve pratikleri eski Türk boylarında ve Çin – Moğol kavimlerinin inançlarında da yer almaktadır. (Araz, 1995: 149) Moğollarda yağmur yağdırma taşı olarak bilinen “cada” taşı bu işlevle kullanılan bir taştır.

Anlattığımız Çömçeli Gelin veya yöredeki adıyla Molla Potik ve taşla ilgili pratiklerin dışında bazı köy ve yörelerde gerçekleştirilen yağmur yağdırma merasimleri ve uygulamaları şunlardır:

- Yağmur yağdırmak için halk yağmur duasına çıkar ve imam eşliğinde topluca dua eder. Hatta bulundukları bölgede ulu kimselerin türbe ve yatırırları varsa ziyaret edilerek topluca dua edilir (K-100). Türbe ziyaretiyle atalar kültü inancı yeniden karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere mezarlık ziyaretleri, tamamiyle eski türk inançlarından kalma bir gelenektir.
- Yağmur yağdırma pratiklerinden bir diğeri ise yılanın öldürülüp yakılmasıdır. Halk yılanın başının yanması ile yağmurun yağması arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu inanmaktadır (K-30). Bu ilişki yılanın, yağmurun yağmasını önleyen bir engel oluşu ile ortaya çıkmaktadır. Bu engel yılanın yakılması ve onun başında bulunan “cada” taşının ortaya çıkması ile kalkmış olacaktır. (Araz, 1995: 151)
- Akrebin kuyruğundan ağaca asılması, kaplumbağanın ayağından ters asılması, yağmuru çekeceğine inanılan bir başka uygulamadır. (K-76)
- Tadım köyü alevileri var olan aşırı yağmur ve dolunun kesilmesi için yağmur ve dolunun önüne metal parçası atarak şiddetli yağın yağmuru durdurmaya çalışır (K- 85). Orta Asya Türkleri için çok önemli bir metal olan demirin güç verdiği inancıyla, demir parçasından güç alınarak oluşan durum tesine çevrilmeye çalışılmıştır.
- Ulupınar köyünde çocuklar “Molla Potik” uygulamasını yaparak çeşitli erzaklar toplar ve bu erzakları toplayarak köyün ziyaret yerlerinden olan Pir-i Davut türbesine giderler. Sonra topladıkları erzakları pişirip burada yiyerek topluca dua ederler. (K - 39)
- Maden ilçemizde ve köylerinde ise yağmur yağdırma merasimi İslami gelenekler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Köylüler yağmur duasına çıkarak Allah’tan yağış dilerler. Yağmur Duasına çıkmadan üç gün önce sabah namazından sonra cami veya mescitte imam tarafından yağmur

duasının okunması ile başlar. Köylüler üç gün içinde sabah namazlarından sonra araziye çıkarlar. Yöre civarında bulunan türbeler ziyaret edilerek yatan zatlardan yardım istenir. Köylülerden dövme, bulgur ve yağ toplanır. Bunlarla yemek yapılarak halka yedirilir. Kurbanlar kesilir. Meralarda toplanan taşlara üç gün içinde dua okunur. Taşlar okunduktan sonra hatim edilir. Hatimden sonra 4444 kere Salât-ı Terfıcıye duası okunur. O sırada ilahiler de okunur. Dördüncü gün kurbanlar kesilir. Öğle namazına takiben yemekler yenir. Yemekten sonra istika namazı kılınır. Namazdan sonra imam yüksekçe bir yere çıkarak hutbe okur. Araziye çıkanların hepsi elbiselerini ters giyerler. Dua ederken de avuç içleri yere doğru gelir. Allah katında dualar makbul olsun diye çocuklarda yanlarında getirilir. (K-44)

Tarımla uğraşan yöre insanı için havanın durumu oldukça önemlidir. Geçmiş zamanlarda, hava durumunu öğrenebilecek kaynakların olmaması, halkı geçmişten gelen ve tecrübelerle sabitleştirilen hava durumu tahminlere inanmaya yöneltmiştir. Kişiler gökyüzündeki şekillerine göre tahminlerde bulunmuş ve bahçe işlerini bu tahminlere göre gerçekleştirmişlerdir.

Günlük hayatta uyguladığımız pratikler yaşamı daha da kolaylaştırmak içindir. Günlük hayatta her alanda yaptığımız pratikler o kadar kapsamlıdır ki biz çalışmamızda sadece halk hekimliğine, halk veterinerliğine ve halk meteorolojisine yer verebildik. Yaptığımız alan çalışması içersinde özellikle halk hekimliğinde; türbe ziyaretlerinde Atalar kültünün izlerini, büyüsel-sihirsel işlemlerde de kam inancının tezahürlerini tespit ettik. Halk veterinerliği başlığı altında ise geleneksel iyileştirme yöntemlerin kullanılarak tedavinin yapıldığını belirledik. Halk meteorolojisi bölümünde ise uygulamalarda Gök Tanrı inancı ile ilgili olabileceğini düşündüğümüz gökyüze bakıp tahminlerde bulunma ve bulunan durumu tersine çevirme için İslami unsurların kullanıldığını saptamış bulunmaktayız.

SONUÇ

Toplumların yaşantılarını, zevklerini, tutum ve davranışlarını, gelenek ve göreneklerini yansıtan en önemli öge kültürdür. Kültürü belirli bir toplumda yaşayan halkın hayatı boyunca tüm yaşadıklarını kapsayan geniş bir kavramdır. Aynı zamanda, insanların tarihi ve toplumsal yaşantısı süresince oluşturduğu ve sonraki nesillere bıraktığı maddi ve manevi öğelerin tümüdür. Kültür, halk ait her ögeyi barındırdığı için bir ulusun kimliğini oluşturmaktadır. Bir milleti yakından tanımak istiyorsak o milletin kültürünü yani gelenek ve göreneklerini, adetlerini, örflerini, inançlarını bilmemiz gerekir. İnanç ve kültür birbirlerini besleyen iki önemli unsurdur. İnanç, kültürün kutsiyet kazanmasını sağlarken, kültür ise inancın halk yaşantısına etkisini kolaylaştırmaktadır.

İnançlar ve gelenekler asırlar boyu süregelen, nesillerden nesillere aktarılan kültür mirasımızdır ve bir toplumu en iyi anlatan kavramlardır. Birçok topluluğun, eski dinlerini ve törenlerini terk etmediğini, geleneklerin içerisinde yaşattığını söyleyebiliriz. Orta Asya'da yaşayan Türklerin eski inançlarına ait pek çok ögeyi kültürel yapısında barındırdığını ifade edebiliriz. Her toplulukta olduğu Türklerde de mensubu olduğu dinin inançlarını geleneklerine ve göreneklerine yansıtmışlardır. Böylece gelenekler ve inançlar iç içe geçerek günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmişlerdir.

Anadolu toprakları üzerinde, Türklerin eski dinlerine ait pek çok inanış, İslamlaşma süreci içerisinde kökleşmiş ve yaygınlaşmıştır. İslamiyet öncesi pek çok öge, inanış ve ritüel tamamen yok olmayarak İslam dini içine yerleşmiştir. Anadoluda yaygın olan pek çok inançlar ve pratikler İslamiyet'e dayalı gibi görünseler de bu uygulamaların pek çoğu İslamiyet kökenli olmayıp, eski Türk inançlarının izlerini taşımaktadır. Araştırmamıza konu olan Elazığ ilinde tespit ettiğimiz geleneklerin birçoğunun meşeyinin eski Türk inanışlarına dayandığını söylemek mümkündür. Eski Türk inanışlarının izlerini taşıyan pek çok pratiğin ve geleneklerin altında yatan temel sebep, zorluklar karşısında güçsüz kalan insanların bir vasıta ile yaratandan yardım isteme arzusudur. Toplumun kültür seviyesi ne kadar yüksek olsa da ve teknoloji ne kadar ilerlemiş olsa da uygulanan pratikler geçmişteki inanışlardan izler taşımaktadırlar.

Orta Asya Türk kültürüne büyük ölçüde hâkim olan Şamanizm inancı, günümüzde uygulanan pek çok pratiğin temelini oluşturmaktadır. Günlük hayatta

kullandığımız pratikleri akla, bilime ve dine dayandırmak mümkün değildir. Pratikler kimi zaman bir gelenek, bir batıl inanç, bir İslami düşünce olarak karşımıza çıksa da aslında eski Türk inancının günümüze yansımasıdır. Teknolojinin hızla gelişmesi, kitle iletişim araçlarının hayatımızda yer alması, eğitim seviyesinin yükselmesi ve köyden kente göç edilmesi uygulamalarda birtakım zayıflamalara sebep olsa da bütün bu uygulamalar bizi biz yapan değerler olduğu için modern hayat inat hala yaşatılmaktadır.

Hayatın geçiş dönemleri olarak adlandırılan doğum, evlenme ve ölüm aşamalarında ve günlük hayatta uygulanan pratikler eski Türk inancıyla paralellik göstermektedir. Araştırmamızda ifade etmeye çalıştığımız uygulamalarda yöreler arası bazı farklılıklara rastlanmasına rağmen uygulamaların yapılış amacı aynıdır ve bu farklılık gelenekteki çeşitliliği ve renkliliği göstermektedir. Çalışmamız sırasında bizlere yardımcı olan yöre insanına, uyguladıkları pratiklerin temel sebeplerini sorduğumuz zaman şu cevabı aldık: “Atadan, dededen ve büyüklerimizden böyle gördük.” Bu cevaptan da anlaşılacağı üzere, yöre insanı hayatında uyguladığı pratiklerin temel dayanağının eski Türk inancı olduğunu bilmemektedir. Araştırmamız boyunca yöre insanından hem bilgi aldık hem de bu uygulamaların kökenini anlattık.

Bu çalışmayı yapmamızın amacı, günlük hayatta uyguladığımız pek çok pratiğin batıl inanış olmayıp, eski Türk inancının izlerini taşıdığını ortaya koymaktır. Nitekim yaptığımız araştırma sonucunda gördük ki bazen gelenek, bazen dini inanç, bazen de batıl inanış adıyla karşımıza çıkan uygulamalar eski Türk inancının izlerini taşımaktadır. Günümüzde kullandığımız bu uygulamalar ve davranışlar dinde yeri olmadığı halde hayatımızın bir parçası haline gelmiştir. Çocuğunlukla batıl inanış adı verilen bu davranışlar eğitilmiş ve eğitimsiz kişiler tarafından hayatın her döneminde uygulanmaktadır. Bugün adı batıl inanç konulan aslında eski Türk inançlarının izlerini taşıyan bu davranışlar Türklerin islamiyeti kabul etmesiyle birlikte dini bir kimliğe bürünmüş ve dini bir zorunluluk şeklini almıştır. İslamiyetle karışan bu eski inançların böylece uygulama sahası daha da genişlemiş ve yaptırım gücü artmıştır.

Türbelerin ziyaret edilmesi, türbelere adak adanması, türbelere çaput bağlanması, doğumun kolay olması için silah sıkılması, bebeğin eşinin rastgele bir yere atılmaması, lohusa kadının başına kırmızı kurdele bağlanması, bebeğin beşiğine altın takılması, lohusa kadına kırmızı şeker verilmesi, lohusanın ve çocuğun bulunduğu odaya demirden yapılmış bir eşyanın konulması, bebeğin yüzüne kırmızı örtü örtülmesi, dış hediği töreninde bebeğin başından nohut-buğday-darının serpilmesi, gelinlerin kına

gecesinde avcuna kına yakılması, gelinin başına elma-nar atılması, gelinin evine girerken bardak-testi-tahta kaşık kırması, gelinlerin başına arpa-buğday-darı-bozuk para atılması, gelinin başına kırmızı örtü örtülmesi, gelinin beline kırmızı kuşak bağlanması, ölünün ardından yemek verilmesi, ölünün çıktığı evdenüç gün ışığın söndürülmemesi, ölü evinde helva kavrulması, ölenlerin mezarlarının ziyaret edilmesi, ölümün ardından belirli günlerde bazı faaliyetlerin yapılması, kurşun dökülmesi sırasında uygulanan pratiklerin tümü, ay ve güneş tutulması sırasında teneke çalınması gibi günlük hayatta sıkça uygulanan âdet ve gelenekler tamamen eski Türk inancının günümüze tezahür etmiş şekilleridir.

Sonuç itibariyle bugün hayatın geçiş dönemlerinde uygulanan pratikler, eski Türk inanç zincirinin halkalarıdır. Yaptığımız araştırma sonucunda gördük ki eski Türk inancının izlerini taşıyan bu uygulamalar bazen batıl inanış, bazen bir gelenek bazen de İslami bir kural şeklinde hayatımızda yer edinmiş ve toplumda her kesim insan tarafından kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Ali Berat (1993), **Fırat Havzası Efsaneleri**, Tesfa Yayınları, Antakya.
-(2005), **Halk Hikayelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ANOHİN, A.V. (2006), **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, (Çevirenler: Zekeriya Karadut, Jannet, Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya.
- ARAZ, Rıfat (1995), **Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- ARDIÇOĞLU, Nureddin (1997), **Harput Tarihi**, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara
- ASLAN, Namık (2006), "Iduk Geleneğinin Anadolu'da Yaşatılan Bir Şekli", **Tübar-XIX**, Niğde, s. 245-256.
- ATAMAN, Sadi Yaver (1984), "Halay Tarzı Ateşli Oyunlar", **Türk Folkloru**, S. 59, s. 3-7.
- AZAR, Birol (1995), *Elazığ Manileri Üzerine Bir İnceleme*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- BALAMAN, A.Rıza (1972), "Verimli Köyünde Ölüm", **Türk Folklor Araştırmaları**, c.14, s. 6520-6523.
- BAYAT, Fuzuli (2004), **Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar)**, Üçok Yayınları, İstanbul.
- (2007/a), **Mitolojiye Giriş**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
-(2007/b), **Türk Mitolojik Sistemi 1-2**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
-,- Muhammet Nurullah CİCİOĞLU (2008), "Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlit Okutma Geleneği", **Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 19, s. 147-155.
- BEYDİLİ, Celal (2005), **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Yayınları, Ankara.
- BOYRAZ, Şeref (2009), "Okuntudan Davetiyeye Bir Dönüşümün Anatomisi", **Milli Folklor**, Ankara, Yıl 21, S. 84, s. 87-96.
- BURAN, Ahmet (1992), "Fırat Havzasında Eski Türk Gelenek ve Görenekleri", **Fırat Üniversitesi Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu**, Elazığ, s. 33-43.

- ÇETİNDAG, Glda (2007), “Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Baēlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi zerine Bir İnceleme”, **Milli Folklor**, Ankara, S. 76, s. 218-231.
-(2005), *Elazıē Türküleri*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazıē.
- ÇEVİRME, Hülya, Ayşe SAYAN (2005), “Alkarısı İnanmaları ve Bilim”, **Milli Folklor**, Ankara, S. 65, s. 67-72.
- ÇIBLAK, Nilgün (2002), “ İçel’de Yaēmur Yaēdırma Törenleri”, **Folklor/Edebiyat**, c. VII, S.XXXI, Ankara, s. 93-103.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002), **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- DİLEK, İbrahim (2007), “Sibiryâ Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, **Bilig**, Ankara, S. 43, s. 43-49.
- DUMAN, Ayşe (1996), *Elazıē Ninnileri*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazıē.
- DURBİLMEZ, Bayram (2008), “NahıvanTrk İnanışlarında Mitolojik Sayılar”, *Turkish Studies*, Erzincan, Volume 3/6, s. 212-225
- ELAZIē 1998 İL YILLIēI (1998), Elazıē Valiliēi, Ankara.**
- ELÇİN, şükrü (1986), **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür Ve Turizm Bakanlıēı Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2001), **Orhun Abideleri**, Boēazii Yayınları, İstanbul.
-(2008), **Dede Korkut Kitabı**, Boēazii Yayınları, İstanbul.
- ERGUN, Pervin (2004), **Türk Kültüründe Aēa Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi Bařkanlıēı Yayınları, Ankara.
- ERZ, Mehmet (1992), **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnanı) ve Alevilik Bektaşilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ESER, R.Eda (2000), *Türk Masallarında ocuk Motifi*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazıē.
- EYPOēLU, İsmet Zeki (1998), **Anadolu İnançları Anadolu lemesi I**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- FİLİZ, Abdurrahman (2006), *ayıralan (Yozgat) ve çevresinde ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar*, (Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.

- GERÇEL, Alim (1985), “Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri”, **Fırat Üniversitesi Fırat Havzası II Folklor ve Etnografya Sempozyumu**, Elazığ.
- GÖRKEM, İsmail (2006), **Elazığ Efsaneleri**, Manas Yayınları, Elazığ.
- GÖNÜLLÜ, A.Rıza (1984), “Türklerde Düğün Toyu Adetleri”, **Türk Folkloru**, Ankara, s. 21-22.
- GÜNAY, Enver, Harun GÜNGÖR (1998), **Türk Din Tarihi**, Laçın Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, Harun (2007), **Eski Türk Dini** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 100-103.
- HANGÜN, İkrani (2002), *Elazığ Fıkraları*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- HOPPAL, Mihaly (2002), “Türklerin İlk Din Liderleri: Orta Asya’da Şamanizm”, (Çeviren: Handan Er), *Türk Dünyası*, s. 49-55.
- İNAN, Abdülkadir (1976), **Eski Türk Dini Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
-(1998), **Makaleler ve İncelemeler I-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
-(2000), **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KABAKLI, Ahmet (1968), **Türk Edebiyatı**, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- KABATAŞ, Feyzullah (2006), *Rize ve Çevresindeki Halk İnanışlarında Eski Türk İnancının İzleri*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980), **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
-(1988), **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- KALAFAT, Yaşar (1995), **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Yayınları, Ankara.
-(1996), **İslamiyet ve Türk Halk İnançları I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
-(2004), **Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm- Şamanizm**, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
-(2007/a), **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları VII**, Berikan Yayıncılık, Ankara.
-(2007/b), **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları I**, Berikan Yayıncılık, Ankara.

- KAPLAN, İbrahim (2010), *Van Gölü Çevresinde Şamanizm İzleri*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- KARABAŞ, Seyfi (1996), **Dede Korkut'ta Renkler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KARAMAN, Fikret (2005), **Dünü ve Bugünüyle Harput I-II**, Türk Diyanet Vakfı, Elazığ.
- KAYA, Doğan (2004), **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KIRCI, Emine (1998), "Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar", **Folkloristik**, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara, s. 3989-407.
- KIYAK, Abdülkadir (2003), *Arındık Köyü Halk İnanışları*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Semineri), Elazığ.
- KORMAZ, Esat (2008), **Ansiklopedik Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- KÖSEOĞLU, İbrahim (2009), *Elazığ Merkeze Bağlı Tadım Köyü Alevilerinin Halk İnanışları ve Bunların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- KUZGUN, Şaban (1993), **Dinler Tarihi Dersleri 1. Cilt**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1994), **Eski Türk Yazıtları**, Atatürk Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ORTA, Nedim (1972), "Van'da Düğün Adetleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, c. 14, s. 6473-6475.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971), **Türk Mitolojisi I-II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- (1978), **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c.5, Kültür Bakanlığı, Ankara.
-(2002), **Türk Mitolojisi I-II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Özhan (2009), **Folklor ve Mitoloji Sözlüğü**, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (2000), **Türk Halk Bilimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- RADLOFF, Wilhelm (2008), **Türklük ve Şamanlık** (Çevirenler: A.Temir, T. Andaç, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul.
- ROUX, Jean-Paul (2002), **Türklerin ve Moğolların Eski Dini** (Çeviren: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- SAKAOĞLU, Saim (2009), **Efsane Araştırmaları**, Kömen, Konya.

- SARIKÇIOĞLU, Ekrem (2002), **Din Fenomolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayın No: 29, Isparta.
- SELÇUK, Ali (2003), *Mersin Yöresi Tahtacılarının Dini İnanç ve Uygulamaları Hakkında Araştırma*, (Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Lisans Tezi), Kayseri.
-(2010), “Horasan’da Eren Anadolu’da Evliya: Acısu Sıraç Köyü Örneğinde Kahraman Atalar Kültü”, *Milli Folklor*, Ankara, S. 87, s. 136-147.
- SUNGUROĞLU, İshak (1968), **Harput Yollarında**, c. 4, Elazığ Kültür ve Tanıtım Vakfı, İstanbul.
-(1997), “Harput’ta Kına Geceleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, c.17,s.8151-8152.
- ŞİMŞEK, Ali (2001), *Elazığ’da Yaşayan Balkan Göçmenlerinin Yaygın Halk İnanışları* (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1984), “Kadirli’den Derlenen Ağıtlar”, *Türk Folkloru*, S. 59, s. 19-20.
-(1990), “Çukurova’da Anlatılan ‘Al Karısı’ Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu*, Adana.
-(1993), **Kadirli ve Osmaniye Ağıtları**, Tesfa Yayınları, Antakya.
-(2003/a), “Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun: ‘Çömçeli Gelin’”, *Milli Folklor*, Ankara, S. 60, s. 78-87.
-(2003/b), “Kadirli ve Sumbas (Osmaniye)’ta Evlenme Adetleri”, *Folklor/Edebiyat*, Ankara S. 34, s. 35-155.
-(2004), “Türk Fıkra Tipleri Arasında ‘Baskilli’ Fıkra Tipinin Yeri”, *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslar Arası Sempozyumu*, (25-27 Kasım 2004), Ankara, s. 256-279.
-(2008), “Ölümsüzlük İlacı Elma”, *Turkish Studies*, Volume 3/5, Erzincan, s. 193-204.
- TAN, Nail (1995), **Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler**, İstanbul.
- TANYU, Hikmet (1978), **Türklerin Dini Tarihçesi**, Türk Kültür Yayını, İstanbul.
-(1986), **İslamlıktan Önce Tek Tanrı İnancı**, Boğaziçi Yayınları İstanbul.

- TAŞKIN, M.Emin (2004), *Pamukova İlçesindeki Yaygın Halk İnanışları ve Bu İnanışlardaki Eski Türk İnancının İzleri*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- UZUN, Mustafa (1992), *Elazığ ve Çevresi Geleneksel Kültüründe Evlenme*, (Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.
- ÜÇER, Müjgan (1979), “Sivas’ta Evlenme Gelenekleri”, *Türk Folkloru*, S. 1.
- YÖRÜKOĞLU, Altay (1992), **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, Özgür Yayınları, İstanbul.
- YÜKSEL, Hasan Avni (1996), **Türk İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2983, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:878, Düşünce Eserleri: 10, Ankara.

KAYNAK KİŞİLER

Alan araştırmasında bize bilgi veren kaynak kişileri soyadlarına göre alfabetik sıraya dizerek verdik.

Kaynak şahıslar ile ilgili bilgilerde aşağıdaki sıralamaya bağlı kaldık:

Adı Soyadı, Doğum Yeri ve Yılı, Tahsili, Mesleği, Bilgileri kimden öğrendiği

- K-1: Hanife Akmar, Elazığ 1949, Üniversite Mezunu, emekli, annesinden
- K-2: Şelale Aksu, Gezin 1962, Lise mezunu ev hanımı, çevresinden
- K-3: Remziye Albayrak, Kovancılar 1958, okuryazar değil, ev hanımı, annesinden
- K-4: Esmâ Altun, Yılangeçiren 1939, okuryazar değil, ev hanımı, yengesinden
- K-5: Bezar Arpacı, yılangeçiren 1935, okuryazar değil, ev hanımı, annesinden
- K-6: Emine Atila, Elazığ 1962 ilkokul mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-7: Hatice Atila, Elazığ 1965, lise mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-8: Hatice Ay, Körpe 1946 ilkokul terk, ev hanımı, büyüklerinden
- K-9: Ayşe Aycan, Maden 1936, okuryazar, ev hanımı, çevresinden
- K-10: Bedriye Aydemir, Maden 1939, okuryazar değil, ev hanımı teyzesinden
- K-11: Emine Aydın, Ağın 1964, okuryazar, ev hanımı, ailesinden
- K- 12: Hanım Aydın, Gökbelen 1955, ilkokul mezunu, ev hanımı, çevresinden
- K-13: Muhlise Aydın, Harput 1963, okuryazar, ev hanımı çevresinden
- K-14: Kezban Bakar, Hankendi 1958, ilkokul mezunu, ev hanımı, halasından
- K-15: Miyese Bıkmaz, Ulupınar 1940, okuryazar değil, ev hanımı çevresinden
- K-16: Mücibe Balbal, Keban 1939, okuryazar değil, ev hanımı, çevresinden
- K-17: Saadet Balbal, Keban 1940, okuryazar, ev hanımı, ailesinden
- K-18: Nesibe Budak, Güney 1939, okuryazar, ev hanımı aile büyüklerinden
- K-19: Azime Çeker, Ekinözü 1959, ilkokul terk, ev hanımı, çevresinden
- K-20: Gülsüm Çeker, Ekinözü 1962, okuryazar, ev hanımı, çevresiden
- K-21: İclal Çelik, Harput 1970, lise mezunu, ev hanımı, halasından
- K-22: Hatice Çelik, Harput 1974, lise mezunu, ev hanımı, yengesinden
- K-23: Nazlı Çelik, Sivrice 1963, lise mezunu, ev hanımı, ailesinden
- K-24: Sıdıka Çelik, Çötelî 1953, okuryazar değil, ev hanımı, annesinden
- K-25: Fethi Ahmet Çiçek, Maden 1956, üniversite mezunu, öğretmen babasından

- K-26: Ayşe Çiftçi, Maden 1957, lise mezunu ev hanımı, annesinden
- K-27: Saniye Çökmez, Baskil 1960, okuryazar, ev hanımı, aile büyüklerinden
- K-28: Gühan Demir, Gözeli 1945, okuryazar değil, ev hanımı, annesinden
- K-29: İsmihan Demir, Ulupınar 1937, ilkokul mezunu, ev hanımı, halasından
- K-30: Sıdıka Demir, Harput 1960, okuryazar, ev hanımı, teyzesinden
- K-31: Sevim Demirbağ, Palu 1935, Sağlık lisesi mezunu, emekli hemşire, akrabalarından
- K-32: Aygün Demirtaş, Maden 1969, lise mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-33: Fidoş Dinç, Akçakiraz 1952, ortaokul mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-34: Nevin Dinç, Akçakiraz 1957, lise mezunu, emekli annesinden
- K-35: Halime Doğan, Palu 1933, okuryazar değil, ev hanımı, büyüklerinden
- K-36: Kezban Doğan, Kovancılar 1950, lise mezunu, ev hanımı, teyzesinden
- K-37: Necla Doğan, Yeniköy 1950, lise mezunu, ev hanımı, teyzesinden
- K-38: Tülay Doğan, Keban 1969, okuryazar, ev hanımı, annesinden
- K-39: Fatma Dursun, Ulupınar 1935, okuryazar, ev hanımı, annesinden
- K-40: Songül Düzgün, Ekinözü 1963, lise mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-41: Mustafa Erdem, Tadım 1958, lise mezunu, memur, çevresinden
- K-42: Reyhan Ergin, Elazığ 1979, lise mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-43: Aysel Ertem, Maden 1949, ilkokul mezunu, ev hanımı, ailesinden
- K-44: Zekiye Ertem, Maden 1927, ilkokul mezunu, ev hanımı, büyüklerinden
- K-45: Hediye Eser, Tadım 1949, ilkokul mezunu, ev hanımı, çevresinden
- K-46: Güllü Güneş, Sivrice 1940, okuryazar değil, ev hanımı, çevresinden
- K-47: Şahan Güran, Güney 1982, Üniversite mezunu, veteriner hekim
- K-48: Hanife Kara, Güney 1936, okuryazar değil, ev hanımı, çevresinden
- K-49: Ayşe Karagöz, Ağın 1963, okuryazar, ev hanımı annesinden
- K-50: Havva Karagöz, Maden 1953, okuryazar değil, ev hanımı, ailesinden
- K-51: Refika Karataş, Ulukale 1960, lise mezunu, emekli memur, annesinden
- K-52: Bahriye Kayan, Tadım 1958, ilkokul mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-53: Nadine Kaya, Keban 1940, okuryazar değil, ev hanımı, yakınlarından
- K-54: Remziye Kaygısız, Keban 1954, ortaokul mezunu, ev hanımı, anneannesinden
- K-55: Hatice Kaymaz, Sivrice 1960, ilkokul mezunu, ev hanımı, akrabalarından
- K-56: Hidayet Kıyak, Yurtbaşı 1951, ilkokul mezunu, ev hanımı, teyzesinden
- K-57: Ayşe Kurt, Akmezra 1941, okuryazar değil, ev hanımı, teyzesinden

- K-58: İbrahim Kurt, Yurtbaşı 1959, lise mezunu, emekli annesinden
- K-59: Lütfiye Kurt, Yurtbaşı 1955, ilkokul mezunu, ev hanımı, kaynanasından
- K-60: Sevim Kutlu, Sivrice 1968, lise mezunu, ev hanımı, aile büyüklerinden
- K-61: Makbule Mamur, Keban 1942, okuryazar değil, ev hanımı, ailesinden
- K-62: Metin Mamur, Tadım 1967, okuryazar çiftçi, annesinden
- K-63: Ahmet Özay, Maden 1959, okuryazar, emekli ailesinden
- K-64: Şükriye Özcan, Maden 1928, okuryazar değil, ev hanımı, çevresinden
- K-65: Kadriye Özdemir, Koruk 1940, okuryazar, ev hanımı, halasından
- K-66: Kezban Özdemir, Koruk 1947, okuryazar ev hanımı, aile büyüklerinden
- K-67: Ahmet Öztürk, Kuyulu, 1956, okuryazar, çiftçi, aile büyüklerinden
- K-68: Ahmet Öztürk, Maden 1955, lise mezunu, memur, ailesinden
- K-69: Selma Pahlı, Tadım 1969, lise mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-70: Cevahir Polat, Akçakiraz 1952, lise mezunu, emekli ailesinden
- K-71: Melahat Seçkin, Sivrice 1961, lise mezunu, emekli, çevresinden
- K-72: Hıdır Sertkaya, Kesrik 1949, Üniversite mezunu, inşaat mühendisi, babasından
- K-73: Hüsnüye Sertkaya, Maden 1957, lise mezunu, emekli annesinden
- K-74: Kader Sertkaya, Kesrik 1943, okuryazar, ev hanımı, teyzesinden
- K-75: Metin Sertkaya, Kesrik 1945, ortaokul mezunu, çiftçi, dayısından
- K-76: Nermin Sertkaya, Kesrik 1961, lise mezunu, ev hanımı, annesinden
- K-77: Süreyya Sezer, Harput 1930, okuryazar değil, ev hanımı, annesinden
- K-78: Gülten Sür, Alacakaya, 1957, lise mezunu, ev hanımı, ailesinden
- K-79: Güllü Sür, Pertek 1948, okuryazar değil, ev hanımı, büyüklerinden
- K-80: Çetin Sürücü, Maden 1941, ilkokul mezunu, emekli, aile büyüklerinden
- K-81: İsabet Sürücü, Yurtbaşı 1933, ilkokul mezunu, ev hanımı, ailesinden
- K-82: Nuriye Sürücü, Palu 1945, ilkokul mezunu, ev hanımı, çevresinden
- K-83: Hatice Güler Şengez, Keban 1961, lise mezunu, emekli teyzesinden
- K-84: Nermin Şenocak, Güney 1935, okuryazar, ev hanımı, çevresinden
- K-85: Hanifi Takek, Tadım 1942, ilkokul mezunu, çiftçi, babasından
- K-86: Selime Tekateş, Kacar 1946, okuryazar değil, ev hanımı, aile büyüklerinden
- K-87: Nükhet Telli, Gezin 1940, okuryazar, ev hanımı, çevresinden
- K-88: Besime Tekin, Arındık 1948, okuryazar değil, ev hanımı, ailesinden
- K-89: Fidoş Tekin, Arındık 1940, okuryazar değil, ev hanımı, ailesinden
- K-90: Zeynep Tekin, Yılangeçiren 1963, okuryazar, ev hanımı, çevresinden

- K-91: Hanife Tosun, Yılangeçiren 1941, okuryazar değil, ev hanımı, ailesinden
- K-92: Ayşe Tuncel, Ulupınar 1935, lise mezunu, emekli öğretmen, annesinden
- K-93: Bedriye Uçar, Güney 1976, ilkokul mezunu, ev hanımı, babasından
- K-94: Mahmut Uçar, Güney 1976, lise mezunu, bekçi, babasından
- K-95: Gülten Üçer, Maden 1952, üniversite mezunu, emekli
- K-96: Ayşe Yanılmaz, Yedigöze 1952, lise mezunu, emekli öğretmen, annesinden
- K-97: Hüsnîye Yanılmaz, Kesrik 1950, ilkokul mezunu ev hanımı, akrabalarından
- K-98: Beyaz Yavuz, Ağadibek 1930, okuryazar değil, ev hanımı, büyüklerinden
- K-99: İclal Yetimoğlu, Pekinik 1971, lise mezunu, ev hanımı, çevresinden
- K-100: Güllü Yıldız, Yılangeçiren 1940, okuryazar değil, ev hanımı, annesinden
- K-101: Vasfiye Yıldız, Kelmahmut 1955, lise mezunu, emekli memur, çevresinden
- K-102: Türkan Yılmaz, Poyraz 1948, ilkokul mezunu, ev hanımı, büyüklerinden
- K-103: Yasin Yüksel, Gökbelen 1935, okuryazar değil, çiftçi çevresinden
- K-104: Nermin Zambak, Güney 1940, okuryazar değil, ev hanımı, ailesinden
- K-105: Nurhan Zeki, Yalnız 1960, lise mezunu, ev hanımı, yengesinden

EKLER

Resim 1. Yeni doğmuş bir bebek

Resim 2. Diş hediği töreni

Resim 3. Diş Hediği Töreni

Resim 4. Günümüz kına gecesi

Resim 5. Geline kına yakılırken

Resim 6. Kına gecesinden bir görüntü

Resim 7. Kına tepsisi eşliğinde gelin ve damadın salona girişı

Resim 8. Kına gecesinde gelinin avcuna altın koyulup kına yakılırken

Resim 9. Geline “Kardeş Kuşığı” bağlanırken

Resim 10. Gelin, ağabeyinin kolunda evinden ayrılırken

Resim 11. Gelin arabası ve düğün konvoyu

Resim 12. Damat gelinin duvağını açarken

Resim 13. Taziye evinden bir görüntü

Resim 14. Taziye evinde Kur'an okunurken

Resim 15. Halk hekimliği kapsamında “Kurşun Dökme Pratiği”

Resim 16. Kaynak kişimiz İşabet Sürücü ile derleme yaparken

ÖZ GEÇMİŞ

1981 Elazığ doğumluyum. İlk ve orta öğrenimimi Elazığ'da tamamladıktan sonra, Başkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandım. 2006 yılında lisans eğitimimi tamamladıktan sonra 2007 yılında Başkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde tezsiz yüksek lisansımı yaptım. 2008 yılında Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Halk Edebiyatı alanında tezli yüksek lisans programına girmeye hak kazandım. Bir okulda öğretmen olarak çalışmaktayım.

BURCU SERTKAYA

20-02-2012